

Ungari-Eesti suhted

Ungari saadiku A. Kiss de Nemeskéri volituste esitamine riigivanem K. Pätsile Tallinnas 7. mail 1934. EFA A-12-25

Riikidevahelisi suhteid iseloomustavad ametlikud fotod on riikidest olenemata visuaalselt päris igavad – ikka grupipildid tähtsatest tegelastest tähtsatal üritustel. Erandiks ei ole ka Ungari-Eesti suhete alased jäädvustused. Ennesõjaajast perioodist on fotosid üldse suhteliselt vähe. Fotokogu põhjal jääb mulje, et sugulassuhteid propageeriti alates 1960. aastate lõpust, see hinnang on mõistagi subjektiivne.

Tänavu on huviorbiidis 1956. aasta sündmused Ungaris ja kuna sellest aastast on vaid kaks fotot, siis on juurde valitud pilte alates riigihoidja Horthyst 1934. aastal kuni UST I sekretäri János Kádári külaskäiguni 1968. a.

1956. aastast pärit fotod ei ütle midugi midagi sündmuste kohta, mis sellele aastale näo andsid, ja kuupäevade puudumise tõttu ei oska öelda, mida huvitavat võis meie spordidelegatsioon tol aastal Ungaris näha. Tähelepanu väärib foto tagakaanel Ungari Raadio bussist, mis otsustas välja jõuda Põhjanabale – kahjuks jäi välja uurimata, millega see üritus lõppes.

Olgu lisatud veel märkus, et pildiallkirjad on esitatud täpselt sellistena, nagu need omal ajal olid, eriti vihjan siinkohal nõukogude retoorikat meenutavale “fašismist vabastamise rahvuspühale”.

Ivi Tomingas

Ungari riigihoidja A. Horthy perekonnaga 1934. aastal. EFA 0-39793

Imavere algkooli õpilased vaatavad Ungari koolinoorte kingitud lippu 1956. a. Imaveres. Foto: E. Kuusk. EFA 0-9795

Ungari skulptori Z. K. Strobeli näitus Tallinna Kunstimuseumis jaanuaris 1957. a. Foto: Z. Trelina. EFA 0-10527

Eesti kunstnikud (vasakult) J. Raudsepp, G. Reindorff, A. Mölder, F. Sannamees, M. Saks ja O. Männi tutvuvad Tallinna Kunstimuseumis ungari kunstnike töödega 1957. a. Foto: Z. Trelina. EFA 0-10515

Ungari üliõpilased-rahvatantsijad ja Tallinna üliõpilased-rahvatantsijad Eesti-Ungari noorte sõprusõhtul Tallinnas 1960. a. Foto: O. Juhani. EFA 0-25979

Moskva-Ungari saatkonna pressiaatšee J. Birnbauer vestleb õmblusvabriku "Baltika" töölisestega pärast Ungari RV rahvuspühale – fašismi ikkest vabastamise 17. aastapäevale – pühendatud koosolekut Tallinnas 1962. a. Foto: S. Rosenfeld. EFA 0-50 686

Ungari RV partei- ja valitsusdelegatsioon eesotsas Ungari Sotsialistliku Töölispartei Keskkomitee esimese sekretäri János Kádáriga Tallinna lennuväljal 1. juulil 1968. a. Foto: E. Norman. EFA 0-75200

Ungari RV partei- ja valitsusdelegatsioon eesotsas Ungari Sotsialistliku Töölispartei Keskkomitee esimese sekretäri János Kádáriga tutvub vabaõhumuuseumiga Rocca-al Mares 2. juulil 1968. a. Foto: E. Norman. EFA 0-75198

Betti Alveri päevikuid lehitsedes

Kristi Metste

*Das Werk ist viel, unendlich viel,
aber der Mensch ist noch mehr!*
Richard Müller-Freienfels

Käesoleva aasta 23. novembril möödub 100 aastat luuletaja ja tõlkija Betti Alveri sünnist. Ei vaja lähemat tutvustamist tema looming, ei eluloo põhijoonedki. Tippluuletajana kuulub ta ammugi eesti kirjanduse ajaloos kanooniliste autorite hulka ja koolilaste kohustuslikku lugemisvarasse. Ammugi enam ei ole vaja raamatukauplustes lahinguid lüüa tema ilmutusena ilmunud luuletuskogude pärast, mida tuhandetesse eksemplaridesse ulatunud tiraažidest hoolimata iialgi igale soovijale ei jätkunud: pärast pikka pausi ilmunud “Tähetundi” (1966) trükiti 12 000, “Eluhelbeid” (1971) samuti 12 000, “Lendavat linna” (1979) kõigest 8000, “Koralle Emajões” (1986) 18 000 ja B. Alveri “Teoste” esimest, luuleköidet “Üle aegade Assamalla” 16 500 eksemplari. Nüüd on lugeja käsutuses veel ka K. Muru koostatud valikkogu “Üle sõnade serva” (2004) ja juba kahes trükis (mõlemad 2005) ilmunud “Koguja. Suur luuleraamat”, kuhu koostaja Ele Süvalep on koondanud kõik käsikirja valmimise ajaks teada olnud B. Alveri luuletused ja poemid. Viimaste raamatute tiraažid jäävad praegu paraku kirjastajate teada, ent B. Alveri luuletused peaksid olema jõudnud küll iga eesti luule sõbra lugemislauale. Biograafilise poole pealt ilmus juba 2003. a. kaua ja huviga oodatud monograafia “Betti Alver. Elu ja looming” (teine, parandatud trükk samuti 2003) K. Muru sulest ja üllatusena käesoleva aasta kevadel 2. trükis Aili Paju mälestusteraamat “Betti, kibuvits õitseb” (1. trükk 1992). Koostamisel on mälestusteraamatuid veelgi. Möödunud aasta

sügisest kuni käesoleva aasta maikuuni toimus Ants Paju algatusel ja Betti Alveri Fondi toel B. Alveri sünnilinnas Jõgeval vestlusõhtute sari “Kohtumised Betti Alveriga”. Neil kõneldu peaks jõudma sügiseks raamatukaante vahele, nagu ka Kirjandusmuuseumi katuse all valmiv mälestusi ja muud sisaldav koguteos.

Betti Alveri elu ja loomingu teema ei ole sellega aga kaugeltki ammendatud. Nii nagu juhuse tahtel tilgub tasahaaval lisa B. Alveri loomingu tundmisse – K. Muruni jõudnud seni unustuses olnud B. Alveri luuletus “Laul kätest” (vt. Looming 2006, nr. 3) ja Enn Lillemetsa leitud B. Alveri tõlked Anna Ahmatova luulest (vt. Akadeemia 2006, nr. 6) –, vääriavad lähemaid sissevaateid ka tema eluloolised allikad. See on aga komplitseeritud küsimus.

B. Alveri käsikirjaline pärand moodustab osa ulatuslikust B. Alveri ja Mart Lepiku kogust Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (f. 315, 1506 säilikut). Elulooliste allikatena tulevad kõne alla kõik selles kogus leiduvad materjalid, kirjad, käsikirjad, päevikumärkmed. Kui sõjaeelsest ajast pärineva materjali hulk on napp, juhuslik ja seetõttu eriti fragmentaarne – B. Alver kinnitab ise, et kõik varasemad fotod, märkmed, kirjad läksid sõja ajal kaduma (f. 315, m. 5:1, l. 74p, 129), ent üht-teist, võib-olla kõige väärtuslikumaks peetut, nagu nt. H. Talviku kaustik luuletustega, on siiski ka säilinud –, siis seda üksikasjalikumalt on dokumenteeritud Teisele maailmasõjale järgnenud aeg. Kõike pole siiski säilitamisvääreks arvatud, osa pabereid ja kirju hävitas B. Alver ise nt. korteriremondi ajal 1969. a. mais (f. 315, m. 83:4, l. 24p), nii nagu siin-seal on olemasolevates kaustikuteski jälgi välja rebitud või lõigatud lehtedest.

Tiit Hennoste, kes igatseb “luuletaja sügavalt traagilist lugu hullumeelses ajas”, avaldab kahetsust, et K. Muru ei ole rohkem kasutanud B. Alveri märkmelehti ja päevikuid, mis annavad vägagi põnevaid pilte ja lubavad hetkeks vaadata luuletuste taha (Eesti Ekspress 13. III 2003). B. Alveri päevikud on aga tohtu ulatusega ja kaksipäeviseid tundeid tekitav materjal. B. Alver on märkmeid teinud küll kaustikutesse, küll trükitud kalender-märkimikesse, küll lahtistele lehtedele. Tema kogu korraldaja Ellen Kaldjärvi on need koondanud 24 päevikusse aastatest 1949–1989 (üle 2000 korraldaja poolt nummerdatud lehe), neile lisandub 9 kaustikut kirjade ärakirju, kontsepte ja märkmeid aastatest 1949–1988 (ligi 700 nummerdatud lehte). Viimased jahmatavad B. Alveri korrespondentsi tohtu ulatusega, jääb

Betti Alveri elukoht
Tartus Pargi tn. 2.
A. Miku foto

mulje, et ta on ära kirjad teinud kõigest saadetud kirjadest, väljapoole suunatud sõnumitest (millest osa on hiljem vist siiski kõrvaldanud), ja et ta pole jätnud vastamata ühelegi talle läkitatud kirjale. Üles on märgitud koguni kingitud raamatutesse kirjutatud pühendused, mille juurest ei puudu muidugi ka adressaadi nimi, ja napsõnalised uusaastatervitused kümnetele ja kümnetele inimestele. Need on omamoodi päevikud kirjades. Avaneb kirju galerii inimestest, päevasündmustest, meeleoludest. Ehkki napsõnalised, sisaldavad kirjad vahel siiski pikemaid mõttearendusi – ka näiteks loomingu ja tõlkimise teemadel (nt. kirjad Svetlan Semenenkole, siin avaldatav kiri Ilmar Sikemäele) –, mida n.-ö. päris päevikutes on erakordselt napilt.

B. Alver ei ole pidanud päevikut klassikalisel moel, iga päev kindlasse vihku ülestähendusi tehes. Märkmed segunevad, sündmused põimuvad. Kirjakaustikud sisaldavad elu-olulisi detaile, niisamuti nagu päevikudki, vahel on päevikutesse üles märgitud ka kirju. Siin avaldamisele tulevad päevikukatkendid pärinevad kaustikust, mis algab päevikuna, ent lõpuosas sisaldab ainult kirjade ja dokumentide ära kirju (f. 315, m. 3:16).

Kui kirjades köidavad tähelepanu valitud sõna ja viimistletud lause, siis päevikumärkmed on tehtud naps telegrammistilis, sisaldades ajuti siiski ka sündmuste pikemaid kirjeldusi või mõttearendusi. Fikseeritud on külalised, enamasti ainult nimeliselt, võõramate puhul

on lisatud täpsustav laiend (näitleja, professor, siin nt. skulptor Karu), külastuse eesmärk, toodud kingitused, lilled ja – vastukingitused. Mitte ainuski tähelepanuvaldus pole jäänud vastamata. Mõnel turtsakuse tunnil kingituse aadressil heidetud ebaviisakus on hiljem pikalt peas ja paberil keerelnud ja alati andeks palutud.

Lilled on tohutult olulised. Kõik kingitud lilled on üles märgitud, ikka ja jälle aimub tõelist rõõmu sellest, kui toad on lilli täis, kui toodud on mõni haruldane taim: 18. juulil 1981 on Enn Lillemets tulnud külla, kaasas kõrge rohekas liilia. B. Alver kirjutab: “Kinkisin temale Rooma kirjanduse antoloogia (“Ennule kõrge liilia päeval 18. juulil 1981. B. A.”)” (f. 315, m. 89:1).

Hoolikalt on fikseeritud taimed, mida on istutatud Koidula tänava kodu aeda enne veel, kui sisse koliti, vihku, mis dokumenteerib uue kodu rajamist (f. 315, m. 83:1): alates 4. maist 1957 on toodud gladioole, võõrasemasid ja priimulaid, liiliaid, flokse, nartsisse, kresse, tulpe, maikellukesi, “mariienploome”, astreid, lõvilõugu, levkoisid, nelke, anemoone ja roosipõõsas, on külvatud varast kartulit, tilli, peterselli, porgandit, salatit ja saialilli, madalaid ja kõrgeid türgi ube; K. istutas kolm noort Vapramäe kaske, Emajõe äärest toodud karukelli ja Vapramäe pääsusilmi, jaanilaupäeval tõi Betti Põltsamaa tee äärest 8 pisikest sõnajalga...

Ja siis: “29. juuni (laup.) hommikul olid kõik pujengiõied ära murtud, võõrasemasid üles kistud, lilled peenral katki tallatud, petersellid

ja sibulad ära sõtkutud.” Järgmised leheküljed vihikus on tühjad. Meenub tulipunane vihmarvari...

Ülestähendamist väärt on olnud loomingut puudutavad küsimused: tähelepanuavaldused ajakirjanduses, B. Alveri loomingu teemalise teatrietendused, luuleõhtud, raamatute läbimüük, “Eluhelveste” müügituleku puhul peetud “tänavalahingud”, kauplustest oma raamatute hankimine sõprade ja tuttavate abil, sest neid oli kinkimiseks ohtralt vaja, oma raamatute kohta kirjutatud üliõpilästööd. Samuti on üles märgitud loetud ja laenutatud raamatud, üksikutel puhkudel raamatutest saadud muljed ja mõtted, nagu näiteks: “7/8. mai ööl 1979 sain pisut toetust A. Schweitzerilt. Maailma õudus ja julmus viis mind lõplikku segadusse. Kuid Schw. ütleb Eetika seisneb mässus niisug. maailmakorralduse vastu. – Eetika on meie vaimse iseseisvuse ilmutus.” (f. 315, m. 88:1, l. 220) Lugeja ees voogavad inimesed ja nende elud, saabunud ja saadetud kirjad, vanniskäigud, aiatööd, väljasõidud, kohviõhtud, juubelite ja sünnipäevade tähistamine, ka see, mis laual... Aga ka tervisehäired, peavalu, rõhuv unetus, meelela väsimus, depressioon...

1986. a. septembri algul jõudis B. Alver lõpule luuletuskogu “Korallid Emajões” esimese korrektuuriga. On esialgu olnud “särtsu täis”, ent kuu aega hiljem, 7. oktoobril kõnelevad märkmed: “Depressioon. Õhtul kl. 9 helistas Ira Leisner. Ööl vastu 8. okt. unenägu: pimedus, üksindus, uputus. Ukse taga roosioks paljude õitega.” (f. 315, m. 87:1)

Pidev, lausa meelela inimeste tulv, kirjade tulv... Kuigi lähemate sõprade, igapäevaste külaliste ring ei olnudki vist nii väga suur. Millal see inimene küll luuletas? Tüdimus ja tusk, mida K. Murugi märgib (vt. nt. K. Muru. Betti Alver, lk. 177), on tabanud ikka siis, kui mõni töö, mõni uus teos, mõni korrektuuri on pooleli. Siis ei võetud külalisi vastu, ei vastatud telefonikõnedele, ei avatud koputajale ust. Aga kui avati ja külaline tagasi saadeti, siis on ka tema solvunud reaktsioon üles märgitud.

Kord on käinud külaline, “...hapu, sünge ja viltu! Palusin teda natuke naeratada. (Imelik, miks nad külastavad teisi inimesi? Keda nad mõtleavad sellega rõõmustada? See on ju selge nuhtlus. Ja sääraseid on palju, kes kõik siala tükivad. Ma pean ennast nende eest kaitsma.” (f. 315, m. 85:1)

Paraku on tulnud asjade käiguga leppida. 14. märtsil 1984 on Elsa Kõrge meenutanud Mart Lepikut, kes olevat Betti häirituse puhul öelnud:

“Kes käskis sul nii häid luuletusi kirjutada!” (f. 315, m. 89:2)

Kui kõnelda kaksipididest tunnetest, mis haaravad B. Alveri päevikuid lugedes, siis kirjandusloolasena on mõistetav inimlik soov piiluda looja loomingut. Ent just looming on neis päevikutes enamasti peidus mis peidus. K. Muru, vist ainus inimene, kes pärast Ellen Kaldjärve, B. Alveri fondi korraldajat, on kõik materjalid lehekülge lehekülje haaval läbi töötanud, on visa hoolega üles otsinud – tundub, et peaaegu kõik – tsiteerimist väärivad pärlid, mis loomingusse puutuvad. Ent päevikute lugejale avaneb B. Alveri igapäevaste askelduste tüdimust tekitav maailm. Inimese elu seisabki just sekeldustest koos. Kas ei ole B. Alveri suurus just selles, et ta oskab igapäeva kribu-krabust välja sõeluda üldinimliku elutõe? Inimelu essentsi? Nooruse trotslikust argielu eitusest läbi pilgeni täis elu allikate tõdemuseni, et elul on väikene hingemaa? Aga kõik see on olemas tema luules, “kildhaaval valminud eluromaanis” (K. Muru)? On mõistetav, miks K. Muru on B. Alverist kirjutades andnud traditsioonilise loomingubiograafia.

Lugeja igatseb muidugi “kangelase” põnevat lugu pöörases ajas. Ent see tähendab juba ette uute müütide ja seega uute moonutuste loomist. Inimene on saladus, teab F. Dostojevski. B. Alver on tõlkija Junna Moritzi palvele kirjutada oma elu olulistest daatumitest ja perioodidest vastanud venekeelses kirjas umbes nii (minu tõlge. – K. M.): “See kõik on niisugune ääretu, kõikuv meri, kus ka mul endal on raske orienteeruda. Ma pole kunagi osanud endast rääkida, aga muid asju puutada – ei või.

Kõige sügavamalt mõju avaldasid mulle kaks lähedast inimest. Esiteks, mu ema, kes andis mulle kõige esimese elava poeesia võlu. Ta oli ise poeet, ehkki ei kõnelenud värssides.

Teine otsustav isiksus oli minu mees Heiti Talvik: ta avas mulle ukseid suurde maailma luulesse...

Peale selle muidugi lugematu arv teisi isikuid, mõjusid, muljeid, sündmusi – kes suudaks neid kokku lugeda? Jah, kõik see on liiga keeruline. Keeruline, nagu igasugune inimese elu – olemuslikult. [– – –] Ja see ongi kõik.

B. Alveri päevikud kõnelevad läheduse igatsusest, üksindusest, ehkki seda otsesõnu vist kunagi välja ei öelda, kaotusevalust, võib-olla isegi eluhirmust. Ei ole kerge kanda jumaldatud luuletaja rasket koormat, kui elu nagu ei kuulukski enam endale!

6. detsembril 1981. a. toimus “Vanemuise” kontserdisaalis B. Alverile pühendatud oreli-

hommik: “Pärast M. Koidu lugemisi (vaheldumisi Urmas Taniloo orelimänguga) televisioon oma tohutute lampidega minu “kallal”. [– –] Rõdul, saalis inimesed seisid hardalt, viipasin tänuks lilledega. Märjad silmad (ka prof. Kõrgel!). Naised, kes ootasid seistes ja kummardades saali ukse juures, rääkisid midagi sellest, et tänavad mind, elavad-hingavad minuga, langevad-tõusevad minuga. Tänasin neid kõiki kättpidi.” (f. 315, m. 89:1, l. 53) Järgmisel päeval jäi B. Alver voodisse: “Õhtul käidi akna taga koputamas. Kustutasin lambi ega reageerinud. – Välisukse küljes 2 kirja [– –].”

Aga seda, nagu olnuks B. Alveri elu sügavalt traagiline või tema aeg eriti hullumeelne, küll väita ei saa. Kõik oli niisama traagiline ja niisama hullumeelne nagu kõigil teistelgi... Tal oli jõudu elamise koormat kanda. Ja majanduslikku kitsikustki ei pidanud ta enam tundma vähemalt sellest ajast peale, kui lisaks tõlgetele hakkasid uuesti ilmuma ka tema luuletuskogud. Jätkus hädasolijatelegi kinkida ja annetada. Ikka ja jälle on päevikuis märkus “rubla kerjusele” ja 9. septembril 1986 on B. Alver kirjutanud: “Värisev inimene [– –] helistas [uksele] ja pakkus müüa kolme luuda (3 rbl. kokku). Kutsusin sisse, pakkusin kohvi, andsin 15 rbl. ja kaasavõtmiseks võid, šokol., torti, vorsti, ruladi...” (f. 315, m. 87:1)

Kuid on veel üks probleem. Igasuguse konkreetset inimest puudutava arhiivimaterjali puhul kerkib üles küsimus selle kasutamise piiridest, täpsemalt, uurija eetikast. B. Alveri materjalid sisaldavad palju delikaatseid teateid veel elus olevate inimeste kohta. Tema surmast pole möödunud kahtkümmend aastatki ja see on ülimalt napp aeg. Kõik on alles liiga värske. Ei ole B. Alver inimene, kes “virutab ühele ja teisele veel hauast” (B. Alver Tuglase postuumse raamatu puhul; f. 315, m. 85:1), kuigi ka teda ennast on huvitanud enam kui kõik tõsiasjad ja dokumentatsioonid see, mis on faktide taga (f. 315, m. 5:2).

Just see viimane andis siiski julgust avaldada B. Alveri alljärgnevad päevikumärkmed aastatest 1955–1956 – asi, milles ma sügavalt kahtlema hakkasin, kui olin tema materjalidega lähemalt tutvunud pärast uisapäisa välja pakutud ideed EKLA kaastöö osas ajakirjale Tuna. Neis katkendeis ei tundu olevat küll midagi sellist, mis võiks kedagi väga valusasti riivata. Pealegi ei suuda ükski ümberjutustus edasi anda autentse teksti ehedat elamusjõudu. Mis puutub B. Alveri päevikute avaldamise tervikuna, kui see küsimus kunagi päevakorrale peaks kerkima,

siis oleks see nende ülimalt komplitseeritud iseloomu arvestades (need põimused) keerukas ettevõtmine. Küll aga võiks, kui aeg on küps, kõne alla tulla umbes selline teos, nagu on koostatud J. W. von Goethe kohta – tema elu päev-päevalt. Andmeid selleks pakuvad päevikud küllaga.

*

Aastad 1955–1956 tähistavad mitmes mõttes pöördelisi aegu B. Alveri elus. 1955. a. alustas B. Alver A. Puškini “Jevgeni Onegini” tõlkimist. “Hämarajast päevavalgele” (K. Muru) tulekut tähendas 1950. aastate teine pool teistelegi põlu all olnud kirjainimestele, kes vähehaaval olid leidnud uusi elamisvõimalusi. 1956. a. kutsuti B. Alver tagasi Kirjanike Liitu, samal aastal abiellus ta kauaaegse sõbra M. Lepikuga ja asus järgmisel aastal Pargi tänava keldritoast elama Tähtverre Koidula tänavale. Märkmed neist aastatest on ka esimesed pikemad eluolulised kirjapanekud. Varaseimates märkmikes alates 1949. a. on vaid väheleid ülestähenduspeamisel sissetulekute ja väljaminekute kohta.

Märkmed on avaldatud autori kirjavärsi muutmata. Parema loetavuse huvides on põhitextis kursiivkirjaga esile tõstetud dokumentide ja kirjade ära kirjad. Loobutud on mõnd tekstikohta (aadressi, kirja vm.) ümbritseva joone edastamisest. Sakksulge on kasutatud B. Alveri poolt hiljem tehtud juurdekirjutuste tähistamiseks. Kõik muud märgid (sulud, allajoonimiseks kasutatud pidev või katkendlik joon) pärinevad B. Alverilt.

Kristi Metste

(1961)

Lõpetas Tartu ülikooli (1985), töötab alates 1990. aastast Eesti Kirjandusmuuseumis. Toimetanud trükki F. Tuglase “Eluloolisi märkmeid” (I ja II osa, 1996–1997), F. R. Faehlmanni teosed (I ja II, 1999, 2002), avaldanud artikleid M. Kampmaa, O. W. Masingu ja F. R. Faehlmanni kohta. Ajakirjas Tuna avaldanud Juhan Jaigi kirjavahetuse Bernard Kangroga (1999).

Betti Alveri päevik 1955–1956

*Je mehr man Geräusch macht mit
seinem Glauben u. seinem Christenthum,
desto verdächtiger wird mir das Ding.¹*

Kreutzwald.

*Водка – дьявол в жидком виде,
Гнев – глупость в горячем виде.*

Н. Лесков.²

1949 septembris tulin Pargi tänavale. (Luhade keldrisse³)

1950 K.⁴ Vösul (suvel)

1951 Jaanson <Kirj.muuseumi töötaja>⁵ juures (Valgemetsal)

1952 Posti talu pisikeses toas (Jeenase majas) Juunikuus tundsin esim. korda
Valgemetsal parem. küljes häda

1953 Samas, suures toas (Valgemetsal)

1954 Samuti – “ –

Hiljem päris jõe ääres Kangru majas

1955.

Aprill.

7. Sain kätte uue, tähtajata passi X-ФЯ № 517960.

15. Käis Kohu (kirjastusest) Kauba⁶ ülesandel Jevg. Oneg. lepingu jms. asjus.

18. (esmasp.) Üür (mai, juuni, juuli, aug.) makstud 100+10 r.

¹ B. Alveri tõlge: “Mida suuremat lärmi keegi oma usu ja kristlusega teeb, seda kahtlasemaks muutub mulle kogu see asi.” (Kreutzwald G. J. Schultz-Bertramile 13.–25. veebr. 1860). – Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1959, lk. 65.

² Nikolai Leskov (1831–1895), vene kirjanik. Tõlge: “Viin – saatan vedelal kujul, viha – rumalus kuumal kujul.” EKM Arhiiviraamatukogus Alver-Lepiku memoriaalkogus leiduvad N. Leskovi teosed 11 köites (N. S. Leskov. Sobranie sočinenii T. 1–11. Moskva, 1956–1958).

³ Tegemist oli keldrikorruse toaga Tartus Pargi t. 2–3. Seal elas B. Alver kuni 1. juulini 1957, mil kolis koos abikaasa M. Lepikuga kahest toast ja köögist koosnevasse korterisse Koidula t. 8–2. Kui õigesti mäletan, teadis Ellen Kaldjärv, et Tooni Luha oli Betti Alveri kooliõde. Tooni Luha suri 1967. a. augustis, tema abikaasa Edgar aprillis 1982 (EKLA, f. 315, m. 19:10).

⁴ K. (Kalli) – Mart Lepik, B. Alveri tulevane abikaasa, kirjandusteadlane, Kirjandusmuuseumi organiseerija ja esimene direktor. 1945. a. veebruarist kuni 1946. a. aprillini oli arreteeritud poliitilise süüdistusega. 1950. aastast alates töötas uuesti Kirjandusmuuseumis. Muuseumi käsikirjade osakonna juhatajana soovitas M. Lepik B. Alverit Kreutzwaldi kirjavahetuse tõlkijaks. Aastatel 1953–1979 trükkis jõudnud kirjavahetusest tõlkis B. Alver Kreutzwaldi ja Faehlmanni kirjavahetuse, Kreutzwaldi kirjad E. Sachssendahlile, E. Lönnrotile, T. Beisele, G. J. Schultz-Bertramile, L. Koidulale.

⁵ Jaanson-nimelist isikut Kirjandusmuuseumi töötajate hulgas ei ole olnud. Võimalik, et tegemist on Leida Jaansooga, kes töötas masinakirjutajana Kirjandusmuuseumis 1. juunist 1950 kuni 1. detsembrini 1960.

⁶ Felix Kauba (1.VIII 1916–28. IX 1995), kirjastus- ja raamatukogundustegelane, raamatuajaloolane ja tõlkija. Töötas 1945. a. alates lühemat aega Riikliku Kirjastuskeskuse Müügikeskuse osakonnajuhatajana, kirjastuse “Pedagoogiline Kirjandus” direktorina, 1949. a. määrati Eesti Riikliku Kirjastuse direktori asetäitjaks ja oli seejärel kümme aastat sama kirjastuse peatoimetaja; aastatel 1961–1984 oli TA Raamatukogu direktor (vt. Raamatukogu 1995, nr. 6, lk. 40; A. Möldre. Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940–2000. TLÜ kirjastus, Tallinn, 2005, lk. 86).

Mai.

1. (pühap.) Käis jälle Kohu ühe Tallinna kirjast. daamiga (Peterson) igasug. ettepanekutega Jevg. Oneg. jt. tõlgete asjus. Ütlesin, et tõlgin Oneg.-it originaali järjekorras ja mitte katkendite kaupa lugemikkude jaoks (mis aga nende sõnade järgi olevat hiigla kasulik!)

3. (teisip.) Sain Kirj.muuseumist Kr.-Jak.-Beise jt. kirjade eest 977 rbl. 50 k.

9. (esmasp.) Puud täiesti otsas. Läksin jälle turule heas lootuses, kuid mittemidagi. Siis G.-Ad. tän.⁷ kioskist 10 punti

toorevõitu puid 26 rbl. 20 kop.

Kärumehele 15. – “ –

41 rbl. 20 kop.

mai 1955.

vist 9. või 10. öösi enne k. 12 käis Ain Kaalep⁸ ukse taga kolistamas. Ei lasknud sisse.

15. käis Aadu Hint oma Tõnis Tihule librettot tahtmas (või Kotermannile)...

16. (esmasp.) Õhtul ootamatult jälle Hint, dr. Kõrge, U. Väljaots⁹ ja nende daamid mulle külla. Veinid, jutud jne. Isikliku autoga...

25. Karumamma kahe väikese Koidulaga.

28. (laup.) Minu toas uputus. Üleval kraanid lahti, ukсед lukus. Vesi lainetas, lagi rikutud.

29. (pühap.) Udo Väljaots tuli õhtul kollaste nartsisside ja “Vikerlastega”. Keeldusin.

30. (esmasp.) Käis madam Kohu ja tõi lugemiku, mis Tallinnast saadetud.

Juuni

6. (esmasp.) Käis Anton Vaarandi “Loomingu” jaoks¹⁰ A. Bloki tõlkeid tahtmas. Küsisin, kuidas oleks väljavaated Onegini 1. ptk. avaldamisega “Loomingus” (RKirjastuse Kauba idee). Vaarandi oli arvamisel, see oleks Jaan Kärneri solvamine.¹¹ Õhtul sain K. käest Bloki. Lugesin: võõras.

⁷ Gustav Adolfi tänav.

⁸ Luuletajana 1944. ja tõlkijana 1953. a. debüteerinud Ain Kaalep (sünd. 4. VI 1926) oli sel ajal Tartu ülikooli kaugõppe üliõpilane (lõpetas 1956. a. soome-ugri keelte alal). Tal oli seljataga sõdurielu Soome sõjaväe Eesti rügemendis 1943–44, 1944. a. lahingud pealetungivate Nõukogude vägedega Eestis, aasta vangistust 1945–46, Tartu ülikoolist väljaheitmine 1949; töötamine 1949–56 Tartus erinevates ametites, muu hulgas utiliivarujana, ja Tapa lähedal Imastu lastekodus kasvatajana (Eesti kirjanike leksikon. Eesti Raamat, Tallinn, 2000, lk. 159; Eesti kirjanduslugu. Koolibri, Tallinn, 2001, lk. 435).

⁹ Aadu Hint elas alates 1945. aastast kutselise kirjanikuna Tallinnas. 1951. a. oli ta saanud Nõukogude Eesti preemia näidendi eest “Kuhu lähed, seltsimees direktor?”, ilmunud olid romaani “Tuuline rand” I ja II osa (1951 ja 1954), 1955. a. sai ENSV teeneliseks kirjanikuks;

Kuno Kõrge (8. VI 1913–28. XI 1989), terapeut, meditsiinidoktor (1964). Oli 1945–1949 patoloogilise füsioloogia, 1949–1950 hospitaalsisehaiguste ja 1956–1977 Tartu ülikooli teaduskonnasisehaiguste kateedri juhataja, aastast 1966 professor, ühtlasi ENSV peaterapeut. On kirjutanud uurimusi reuma, allergia, endokrinoloogia ning mitme sisehaiguse diagnoosimise ja ravi kohta. Betti Alver tutvus temaga haiglaravil viibides 1953. a. lõpul, sestpeale jäi K. Kõrge tema sõbraks ja usaldusarstiks (vt. K. Muru. Betti Alver. Elu ja loomingu lugu. Ilmamaa, Tartu, 2003, lk. 114);

Udo Väljaots (2. IV 1916–30. V 1979), lavastaja, tantsija ja ballettmeister. Oli aastast 1940 “Vanemuise” balletisolist ja 1944–1961 ka lavastaja.

¹⁰ Anton Vaarandi (12. IX 1901–28. IX 1979), ajakirjanik ja publitsist. Oli aastatel 1951–1960 ajakirja Looming vastutav sekretär.

¹¹ Jaan Kärneri tõlkes olid ajakirjas Looming ilmunud “Jevgeni Onegini” I (1945, nr. 12, lk. 1208–1222; 1946, nr. 1, lk. 13–23) ja II peatükk (1949, nr. 6, lk. 664–671). Tõlge võeti väga heatahtlikult vastu, märgiti, et see on lähedane Puškini luulelaadile (vt. V. Adams. Vene kirjandus, mu arm. Kirjandusteaduslikke artikleid ja esseesid. Eesti Raamat, Tallinn, 1987, lk. 88–89).

7. juunil (teisip.) Vaarandile järgmine kiri.

Tallinn,

Kohtu tän. 3.

“Loomingu” toimetus

Sm. A. Vaarandi.

Tartus, 7. VI 1955.

Sm. A. Vaarandi.

Vahepeal olen kahes asjas selgusele jõudnud, ja nimelt:

1) Onegini (1. ptk.) uue tõlke avaldamine “Loomingus” võiks J. Kärnerit tõepoolest ebameeldivalt puudutada. See teadmine oleks mulle aga väga raske ja rikuks täielikult minu töörõõmu. Nii et uue tõlke avaldamise mõttele – kriips peale!

2) A. Bloki laad on mulle siiski kaunis võõras, mispärast palun mõne teise tõlkija poole pöörduda.

B. Alver.

(K. kannab mulle kodunt kohvriga puid!)

10. (reede) Tuli Minna Kangilaski¹² (silmaoperatsioonile) ja jäi esmaspäeva õhtuni.

11. (laup.) K. tõi jälle kohvriga puid. Elfi Tuksam. Minna K-l silmaoperatsioon.

12. (pühap.) M. K. jäi ikka haigemaks ega saanud enam käia. P. I. läksin jalutama, tagasi tulles kuulsin, kaks isandat käinud mind otsimas. Varsti pärast seda tulidki Hint, Anvelt¹³, dr. Kõrge. Palusin viimast Minna K-t vaadata. Tegi seda ja andis näpunäiteid, mis ette võtta. Siis autoga dr. Kõrge poole – kohvile....

13. Hommikul sai M. K. jälle liikuda ja läks kliinikusse ennast näitama. Kella 1 paiku läksin talle sinna järele, siis käisime apteegis jne. Õhtul k. 6 sõitis tagasi Viljandisse.

16. (neljap.) Kiri Ott Kangilaskilt.

Puud jälle otsas. Vihmased ja külmad ilmad.

Kioskist 11 pundart puid (à 2 rbl. 60 k.) – 28.60

Kärumehele – 10.–

38.60.–

(Seekord kuivad puud)

18. (laup.) Tuli Riikl. Kirjastusest F. Kauba Onegini lepingut sõlmima. Rääkis Anton Vaarandi käigust ja kõhklustest. Kauba: “Mis see Vaarandi jaburdab!” Lubas kõik joonde ajada: Loominguga, Kärneriga jne. Kui ütlesin, et ega ma siis ometi kahest kohast korraga honorari võta, vastas ta: “Võite võtta isegi kolmest!” (s. o. 1) “Looming”, 2) Riikl. Kirj. lepingu alusel ja veel 3) lugemikult, kui viimasega sellekohase lepingu sõlmin. Lugemiku lepingust keeldusin kategooriliselt). Kauba

¹² Minna Kangilaski, üks Ott Kangilaski kahest vanemast õest (EKLA, f. 315, m. 13:7, l. 1; f. 314, m. 3:7, l. 7). Ott Kangilaski (14. VI 1914–28. IV 1975) kuulus “Veljesto” aegadest peale H. Talviku ja B. Alveri sõprade ringi. Illustreeris “arbujuate” (H. Talvik, P. Viiding jt.) luulekogusid (vt. P. Ereht. Arbujuate kojakunstnik. – Vikerkaar 1988, nr. 5, lk. 54–58). Sakslaste lahkumise ja Nõukogude armee saabumise elasid H. Talvik ja B. Alver üle Verilaskel O. Kangilaski isatalus Viljandimaal (EKLA, f. 314, m. 3:7, l. 19; K. Muru. Betti Alver, lk. 101). O. Kangilaski on illustreerinud B. Alveri proosapoeemi “Viletsuse komöödia” (1935), luuletuskogud “Tähetund” (1966) ja “Eluhelbed” (1971) ning oma muljeist B. Alveri luule lugemisel ja tema luuletuskogude illustreerimisel on avaldanud kaks artiklit “Lauakõne Betti Alveri juubeliks” (Sirp ja Vasar 25. XI 1966, lk. 3–4) ja “Värviline luule. Betti Alverit illustreerides” (Sirp ja Vasar 14. IV 1972, lk. 3).

¹³ Leo Anvelt (4. IX 1908–3. VI 1983), kirjanik ja kirjandusteadlane.

- küsis, kas ta tohib minule korteri muretsemise asjus samme astuda, mida palusin mitte teha. Lubas tulla kuu aja pärast Tartusse ja mind asjade käigust informeerida. Oijah! – – –
19. (pühap.) K.-ga Tammelinna jalutamas. Õunapuude õiomeri. –
20. (esmasp.) Õhtul umb. ½11 käis jälle A. Kaalep ukse taga, seekord õrnalt koputamas. Olin pikast jalutusest (5 tundi) väsinud ega lasknud sisse. – –
22. (kolmap.) Jaani surnuaial. Hiljem U. Väljaots, Toome kiosk.
23. (neljap.) Jaanilaupäev. Üle jõe maanteed mööda linnast välja. Jaanituled.

Juuli

3. (pühap.) Kuulutusekastides K. korteriotsim. kuulutused (kuni 8. juulini.) Käis V. Erm¹⁴.
4. (esmasp.) Jalutasin Ülenurmeni ja tagasi. Õhtul käis U. Väljaots koputamas, olin väsinud ega lasknud sisse.
5. (teisip.) Helmi Kõlli¹⁵ tütreaga Tallinnast. Sõitsid õ. edasi Nõo jaama. K. sõitis öösel (5. vastu 6. VII.) Tallinnasse.
8. (reede.) Käisin saunas. Õhtul tuli L. Anvelt ja keegi Määr- või Määrisepp. Pärast seda jalutama minnes Adams¹⁶. Istus h. kella 4-ni.
9. (laup.) K. Tallinnast tagasi. Tuglastelt suur värske kurk.
10. (pühap.) Lõpetasin e. l. oma valge kostüümi õmblemise (voodilinast!). P. l. K.-ga jalutamas. Magama hommikul pärast k. 4.
11. (esmasp.) Olin veel voodis, kui akna taga koputas keegi – selgus, et reedene külaline Leo Määrsepp. Tõi mulle enda poolt kirja...(!)
12. juuli (teisip.) Hommikul k. 10, kui veel magasin, tuli Erni Hiir¹⁷ (koos oma teejuhi – minu puulõhkuja vana Sulega). Palusin väljas oodata. – Siis lasksin Hiire sisse, kes teatas, ta tulevat Tallinnast Kirjanike Liidu juhatare ülesandel mulle ütlema, et ma Onegini tõlke (1. ptk.) “Loomingule” saadaksin, niipea kui ma sellega valmis saan. – – – Ütles, et ta võiks ise Kärneriga rääkida, kui see tarvilik on jne. jne. jne. jne.
14. juulil (neljap.) Sõitsime autoga Valgemetsale. Palju päikest ja maasikaid.
- 28.– “ – Ahjal

August

10. aug. (kolmap.) Valgemetsalt õhtul veoautoga tagasi Tartusse.
20. (laup.) Pärast pikka põuda vihm.
21. (pühap.) Käis Kersti oma 1905. a. ooperi librettoga.¹⁸
- “ – K. hakkas masinal “Onegini” I ptk. tõlget ümber kirjutama.

¹⁴ Kunstiajaloolane Voldemar Erm (15. V 1905–5. XI 1994) oli H. Talviku, B. Alveri ja M. Lepiku hea tuttav sõjaeelset ajast. Oli aastatel 1941–1951 (vaheaegadega) Tartu Kunstimuseumi direktor, vallandati kui formalistliku ja kodanliku kunsti toetaja, kuid jätkas 1953. aastast lepingulise töötajana TKM-iga koostööd.

¹⁵ Helmi Kõlli oli B. Alveri lapsepõlve mängukaaslane ja sõber, suri 29. IV 1986 (EKLA, f. 315, m. 15:21).

¹⁶ Valmar Adams (30. I 1899–15. III 1993), kirjanik ja kirjandusteadlane. B. Alveri tuttav sõjaeelset ajast. Oli EÜS “Veljesto” liige. 1951. a. arreteeriti poliitiliste süüdistustega, vabanes 1954. a. novembris. 1955. a. töötas taas Tartu ülikoolis õppejõuna (vt. Eesti biograafiline andmebaas ISIK. <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik>).

¹⁷ Luuletaja Erni Hiir (29. III 1900–27. X 1989) oli aastatel 1945–1960 Kirjanike Liidu Tartu osakonna vastutav sekretär.

¹⁸ 1950. a. EN Kirjanike Liidust välja heidetud Kersti Merilaas (7. XII 1913–8. III 1986) leidis tööd ooperilibretode kirjutajana. Libretot G. Ernesaksa ooperile “1905”, hilisema pealkirjaga “Tuleristsed”, kirjutas ta koos K. Irdiga. Ooper esietendus “Estonias” 1957. a. ja “Vanemuises” 1958. a. “Tuleristsed” ilmusid ka ainsa K. Merilaasi kirjutatud libretona trükist 1959. a. (vt. lähemalt S. Kiin. Kersti Merilaas. Luuletaja elu. Eesti Raamat, Tallinn, 1989, lk. 134–137, 216–219).

23. (teisip.) Kersti. Olin kella 5-ks Tooni juurde kutsutud, temal ja Edgaril hõbepulm ja suur kringel. Istusime Kerstiga seal umb. tund aega, siis tulime alla. Varsti tuli K. ja küsis minult “Kas kirjad valmis?” Kersti läks ära, hiljem tuli Udo Väljaots ettepanekuga, et tõlgiksin Verdi “Maskiballi”. Keeldusin.
25. (neljap.) Elfi Tuksam, andsin ühe kleidi ja oma pruuni hommikumantli. –
26. (reede) K. sõitis hommikuse rongiga Tallinna.
28. (pühap.) K-lt telegramm, et on Tartus teisipäeval.
29. (esmasp.) Käis hull Mürsepp. Olevat mulle vahepeal ühe “veel hullema” kirja kirjutanud, kuid Leo Anvelt olevat selle ära keelanud...
30. (teisip.) K. Tallinnast tagasi. Keeks, roheline pehme vaip. jne.....
31. (neljap.) Meie end. direktressi Elisabeth Luiga¹⁹ matus. Toonile sept.kuu üür 25 rbl. + 5 (vesi) makstud.

September

2. (reede.) Käisime K-ga Toomeorus balletti vaatamas (“Šurale” Udo Väljaotsaga)²⁰.
4. (pühap.) Tegime K-ga “Onegini” 1. ptk. juurde kommentaarid valmis.
5. (esmasp.) K. tõi masinal ümber kirj. kommentaarid ära.
6. sept. (teisip.). Kaks “Oneg.” 1. ptk. tõlke eksempl. koos kirjaga suurde ümbrikku.

Lgp.

sm. F. Kauba.

Saadan siinjuures Teie kätte Puškini “Onegini” I peatüki tõlke kahes eksemplaris – ühe kirjastuse jaoks, teise “Loomingule” lahkeks edasitoimetamiseks.

Nüüd siis oleksin huvitatud ka lepingu sõlmimisest esimese peatüki kohta, mispuhul jään Teilt õige peatset vastust ootama.

B. Alver.

5. sept. 1955.

Tartus

Pargi 2-3

Elisabet Talviken.

Ühtlasi tahaksin paluda, et minu käsikirja tekstis ühtki muudatust ilma minu nõusolekuta ei tehtaks.

Viisin siis selle suure ümbriku esmasp. k. 12 Tartu Kirjastusse sm. Kohu kätte Kaubale edasi-
saatmiseks. Kuuldes, et sm. Kauba samal päeval lõunase rongiga Tartusse jõuab, palusin ümbriku
temale isiklikult üle anda. –

¹⁹ Elisabeth (Eliisabet) Luiga (sünd. 9. XI 1874), kirikuõpetaja Michael Luiga abikaasa, oli alates 1912. aastast Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi tütarlaste gümnaasiumi õpetaja (vene ja saksa keel, usuõpetus) ja ühtlasi juhataja abi kuni pensioneerumiseni 1939. a. (EKLA, f. 193, m. 97:10).

²⁰ “Vanemuises” 1954. a. esietendunud tatari helilooja F. Jarullini ballett “Šurale”, kus U. Väljaots tantsis Šurale, metsade öela ja julma valitseja osa. See oli esimene ballett, mis kanti ette vabas õhus. Ida Urbeli arvates oli Toomeorg “Šurale” jaoks tänulik koht, “lava sai hästi ära kasutada, looduslikult kasvavad puud ja põõsad kaasa mängima panna. Kõik oli ehtne, ka muusika, mis ei tulnud lindilt, nagu nüüd kombeks on, vaid orkester mängis.” (Vt. H. Aumere. Udo Väljaots. Eesti Raamat, Tallinn, 1985, lk. 50–51.)

6. sept. Kirjastusest läksin dr. Rüütli otsima, kutsus homseks, et kokku leppida.
7. sept. (kolmap.) Leppisime dr. Rüütliga kokku, et homme ½12. – Koju jõudes sain vaevalt ümber riidetuda, kui tuli F. Kauba. Sõidab näd. lõpul Tall. tagasi ja saadab mulle tuleval nädalal lepingu. Fikseerisime Onegini tõlke valmimise ajaks 1962. a.²¹ Keetsin kohvi, rääkisime iidamast ja aadamast. Õhtul K., otsustasime minna koos andmeid pärima perek.aktide büroost.
8. sept. (neljap.) Dr. Rüütli juures, plombeeris ühe tagum. hamba.
9. sept. (reedel) käisime K-ga Per.seisu akt. büroos H.²² surmatunnistuse asjus inform. pärimas. Seal surmateadet ei ole, nii et soovitati vastava prokurööri kaudu seda nõutada.
10. – « – (laup.) Õhtul tuli K. imeilusate suurte roosa nelkidega. Tuglased olevat Hindiga Tallinnast autol pärale jõudnud, Kirj. Muuseumis käinud ja tulevat mind homme külastama.
11. (pühap.) E.I. sõitsid ette Hint ja dr. Kõrge, kes mind pärastlõunaks kohvile kutsus. Ütlesin, et õhtupoole tulevad minu poole Tuglased, nii et ei saa minna. – Siis tuli K., tõi mulle külaliste jaoks suhkrut ja suure torbikutäie küpsiseid. Mul üsna paha olla. Võtsin kõiksugu uimendusi sisse. P.I. tuli K., umbes kell 6 jõudsid kohale Tuglased, Aadu Hint ja keegi Kabral-“Kazbek”²³, kes olevat eilsed nelgid Tallinnast minu jaoks kaasa toonud. Tuglas andis mulle üle “Väikese Illimari”, Elo T. Tallinna keeksi ja veini. Oli kena ja lõbus olla.
12. sept. (esmasp.) Kell 11 dr. Rüütli juurde. Kohtasin Vallakuid²⁴, kes tulid minu poole, et kohvi juures pisut juttu ajada. Ukse vahel Aadu Hindi kiri, et dr. Kõrge sõidab ½2 mulle järele ja et ma tingimata nendega Ahjale kaasa sõidaksin. Tema tegutsevat “Tuglaste volitusel ja oma palaval soovil”. Vallakutega kohvijoomine läks muidugi nurja, nad lahkusid varsti ja ma hakkasin end sõiduks korraldama. Pärast kella 2 sõitsidki oma autol kohale dr. ja madam Kõrge. Sõitsime “Park-Hotelli”. Seal istusid Hindi autosse Hint, Fr. Tuglas ja madam Kõrge. Dr. Kõrge autos dr. ise, kes juhtis, Elo Tuglas, Kabral-Kazbek ja mina. (Muide, jätsin K. jaoks koju kirjakasti ümbriku lootuses, et kell 6 tagasi olen.) Sõitsime Rápina teed välja Ahjale. Seal käisime ringi (koos koolijuhatajaga, kelle nimi Kikas). Tuglas näitas Illimari kodukohta, pleekaeda, õllekööki (kus lapsena elas) jne. Mõisast sõitsime “Härravarikusse”, kus nüüd surnuaed. Istusime vana kivikabeli trepil (sama, kuhu Illimari ajal mõisahärra maeti) ja pidasime söögitundi. Käisin ümber kabeli ega saanud tikku põlema, igas kandis tuul. Siis lükkas Kazbek kohutavalt kääksuva ja ragiseva kabeliukse lahti, läksime sisse ja seal sain sigareti põlema. – Kazbek pildistas igal sammul. Muide, mul oli Tuglase kingitud “Illimari” eksemplar kaasas, kuhu siis Tuglas Ahjal pühenduse sisse kirjutas. Ta oli kogu reisil väga värske, liikuv ja heas tujus. Samuti Elo Tuglas ja ka kõik teised. Naerdi ja lobiseti igal sammul ja – ime küll – mina samuti nagu teised! Hint ajas mulle nagu uni peale (juba eilsest alates), et ma

²¹ A. Puškini “Jevgeni Onegin” ilmus esmalt peatükkide kaupa ajakirjas Looming (1956–1963), igal aastal üks peatükk, raamatuna 1964. a.

²² Heiti Talvik, B. Alveri esimene abikaasa, arreteeriti 15. V 1945. a. ja saadeti 22. III 1947. a. Siberisse asumisele, suri 18. VII 1947. a. Tjumeni oblastis Urmanovo haiglas. Surmateadet B. Alverile ei saadatud, alles ametliku järelepärimise peale sai ta 29. XII 1949 vastava õiendi (vt. K. Muru. Betti Alver, lk. 104–106).

²³ Aleksander Kabral. Tema pärastised kirjad B. Alverile aastatest 1955–1980 (KM EKLA, f. 315, m. 13:2) kõnelevad kõige sügavamast lugupidamisest.

²⁴ Kirjanik ja tõlkija Peet Vallak, kodanikunimega Peeter Pedajas (23. VI 1893–17. III 1959) ning tema abikaasa, tõlkija ja ajakirjanik Marje Pedajas (11. III 1895–30. X 1992), B. Alveri ja H. Talviku head tuttavad ja sõbrad sõjaeelsest ajast. Tartus Vallakute kodus peatus B. Alver lühemat või pikemat aega ja sai neilt igakülget abi rasketel aegadel pärast H. Talviku arreteerimist 1945. a. (vt. ka K. Muru. Betti Alver, lk. 104). Vallakute kodus olevat B. Alver tõlkinud Andrei laulu “Taiga, taiga...” (“Suur Siberimaa, tume põline laas...”) toona populaarsest Juri Miljutini operetist “Rahutu õnn”, mille laulis kuulsaks G. Ots. M. Pedajas, kellel selle opereti tõlge parajasti käsil oli, öelnud Bettile, et ta hommikul enne kohvi ei saa, kui see laul on tõlgitud ja Betti tõlkinudki. Naljatanudki oli B. Alver seda tõlget nimetanud oma ainsaks tellimustööks (Enn Lillemetsa teated; vt. ka E. Lillemets. Marje Pedajas iseendast. – KK 1995, nr. 9, lk. 627–633).

koos Kõrgetega 1. okt. Tallinnasse tema “Külasoo Mare” esietendusele sõidaksin. Selles mõttes ei jäänud temast palju maha Kazbek, kes ikka ja uuesti palus, et tuleks ja ikka ning uuesti kordas, kuidas tema nende ridade kirjutajat austavat, jumaldavat ja mine tea mida veel... Tagasi sõitsime Kiidjärve kaudu. Karilatsis näitas Tuglas maja, kus ta lapsena elanud (see ongi “Noorusmälestustes” anonüümseks jäetud varaste küla, kust (nagu Elo T. ütles) ka Sirge pärit olevat. Karilatsis peatudes palus madam Kõrge meid Tartus oma poole kohvile. Tartule lähenedes ütlesin dr. Kõrgele, et ta mind kusagil Võru tänaval autost maha laseks, sest lähen siiski sealt kohe koju, kuna olen pisut väsinud. Kazbekiga (kellega mind kogu reisil kõrvuti istuma seati) oli meil väga elav jutt juveelidest, emailist, kameedest, portselanist... ja eestlase tundelaadist üldse ja tema tagasihoidlikkusest sel alal... Võru tänavale jõudes hakkas ka Kazbek oma fotoboksi ja kohvrit nihutama öeldes, et tema Kõrgete juurde minna ei tahtvat, vaid minuga koos autolt maha tulevat. Kuid dr. Kõrge püüdis koos Elo T. mind kaasa tulema meelitada, kui aga siiski keeldusin, sõidutas doktor meid Pargi tänavale. Kazbek hakkas ka mahatulemist asutama, kuid ütlesin, ta mingi kusagil mujal maha, kuid mitte siin... Täna doktorit ja ütlesin kõigile, ka Kazbekile, head aega... Kodus kirjastis oli K.-lt kaart, et tuleb homme, teisipäeval.

Ahja tore vanamees (pärit Alatskivilt), kes rääkis Juhan Liivist: Aleksander Sööt.²⁵

13. sept. (teisip.) Kell 6 p. l. tuli Paul Rummo koos Aarne Vinkeliga²⁶ Kirj. muuseumist. Keetsin kohvi. Rummo olevat Kirj.muuseumis minu luuletuskogu käsikirjast (“Elupuu”) luuletusi välja kirjutanud ja Tallinnas vanadest “Loomingutest” minu värsse valinud... nimelt luuleantoloogia jaoks, kuid ma pidavat vähemalt ühe uue luuletuse juurde kirjutama, mille alla saaks siis juurde märkida: 1955. – – – Ütlesin, et kaunis kahtlane ja et ma eriti kurb ei oleks, kui ma sealt antoloogiast hoopis välja jääksin...²⁷ Vaikse Vinkeli 3 teesi (1) Minu luuletuse “Mina ise” puhul, mille A. Jakobson oma näidendis ära trükkis ja mida üks arvustaja näidendis esile tõstis; 2) kirjanikkude Liitu kuulumise puhul ja 3) oma austusest luuletajate B. A. ja H. T. vastu). – – – Lahkusid umb. ½10, kui väljas juba pime oli. Kastis K. kiri, et ei jõudvat ära oodata, kunas minu “kosilased” kaubale saavat ja tulevat homme. – – – (Muide, Rummo jutu järgi olevat J. Smuul käinud minu korteri pärast Tartu Täit. komitees.)

14. sept. (kolmap.) ½12 dr. Rütli juures.

16. – “ – (reedel) ½5 dr. Rütli juures.

17. sept. (laup.) K. käest 400 rbl. – <[4. okt. ära makstud.]> K. koostas kirja Tjumeni obl. prokurörile H. surmatunnistuse asjus.

18. (pühap.) Ilus ilm, käisime K-ga Bot.aias.

19. (esmasp.) K. käis notariaalkontoris Urmannaja haiglast 1949. a. saadud surmatõendi koopiat kinnitamas.

20. (teisip.) K. viis posti peale kirja Tjumeni obl. prokurörile.

20. – “ – Kiri E. Riikl. Kirjastuselt, et mul Gorki “Lapsepõlve” tõlkimise eest veel 3047 rbl. saada.²⁸ Teate juures avalduse plankett täitmiseks.

²⁵ Vt. Ahjal-käigu kohta ka: F. Tuglas “Eluloolisi märkmeid” II. 1944–1959. Virgela, Tartu, 1997, lk. 69. Selles jm. publitseeritud fotol reisitseltskonnast Härravariku kabeli trepil ei ole koos Tuglaste, Aadu Hindi, Betti Alveri ja tundmatuga mitte Minni Nurme, nagu ekslikult on arvatud, vaid Elsa Kõrge.

²⁶ 1954. a. filoloogiakandidaadi kraadi kaitsnud Aarne Vinkel (25. II 1918) oli aastatel 1954–1958 Kirjandusmuuseumi teadur.

²⁷ 1955. a. ilmunud “Eesti luule antoloogia” II köites avaldati 7 luuletust: “Ants Ablas”, “Kaks saarlast”, “Kantsler”, “Vabadik”, “Laul pojast”, “Mina ise” ja “Karjane”. K. Muru märgib, et valik oli ebaproportsionaalselt kasin ja ühekülgne, luuletuskogus “Tolm ja tuli” ilmunut oli täiesti välditud (vt. K. Muru. Betti Alver, lk. 112–113).

²⁸ M. Gorki “Lapsepõlv” ilmus B. Alveri tõlkes 1946. a., II trükk 1953. a.

1955, september.

21. (kolmap.) Täidetud avalduse plank ERKirj-le ära saadetud palvega, et mulle honorari jooksvale arvele ülekandmisest teatatakse.

Avaldus.

T. E. M. tütar²⁹ süünd. 23. XI 1906

Tartu Pargi 2–3

Pass X-ФЯ № 517960 v. a. ENSV SM

Tartu l. müil. osak. 5. IV 1955.

jooksev arve nr. 2501 Töö-Hoiukassas nr. 6733 Tartu linnas.

21. IX 55.

25. spt. (pühap.) Kiri P. Rummolt (luuleantol. jaoks) vanade ja uute värsside, fotoportree, luulet. daatumite asjus, peale selle kulbiga siirupit minu “talendi jõu” ja värsside puhul.....!

26. (esmasp.) Dr. Rüütli juures. Virisesin oma vanast par. külje hädast, tema kirjutas mulle kohe paberi ja saatis II korrale vereproove tegema, lubas analüüsid hiljem läbi vaadata, et siis näeb.....

27. (teisip.) E. I. sain vereanalüüsid kätte. P. I. tulid dr. ja Elsa Kõrge teatama, et Hindi “Mare” esietendus (Tallinnas 1. okt.) edasi lükatud. Hint helistanud ja palunud mind päris kindlasti Kõrgete autoga kaasa võtta. – Näitasin dr. Kõrgele oma vereanalüüsi. Ütles, et seal midagi hullu ei olevat. Kutsus homme ½10-ks enda juurde Sisehaig. kliinikusse.

28. ½10 dr. Kõrge juurde. Vaatas mind läbi, kirjutas paberi röntgenisse, kuhu lähen homme ½9 h. Kutsus seejärel enda juurde kas enne k. 9-t või k. 12. –

Umb. kell 1 läksin Kalevi tänavale juuksuriärisse ja lasksin el. lokid teha. Juuksur Alviine Haab, “imetohter”.

29. (neljap.) Homm. ½9 Sisehaig. kl. röntg. kabinetti: tooraksi organid, magu, duodenum patol. leiuta. Kodus pesin vahepeal pead, siis kell 12 dr. Kõrge juurde. Kirjutas mulle paberi laboratooriumi jaoks ekskr.-ide analüüsi tegemiseks.

1. oktoober (laup.) <E. I. dr. Rüütli juures.> Teatekaart Tjumenist tagasi, et kiri prokurörile kätte läinud. P. I. kastas rahakaart Autorikaitset 14 rbl. ja 69 kop. (Üleliiduline Autoriõiguste Kaitse Valitsus, Eesti Vabariiklik Osakond, Estonia pst. 4.)

Söön väga palju arbuuse.

3. okt. (esmasp.) Kiri P. Rummole.

(Tallinn Pärnu mnt. 23–5)

Lgp.

sm. P. Rummo.

Luuleantoloogia asjus oleks mul Teile vastata järgmist.

Minu värsside valikuga olen täiesti päri, kuigi pisut kahtlen, kas see umbrohi luuleaeda istutamist väärrib.

Kuna mul kõik vanad materjalid kaotsi on läinud, siis ei suudaks ma loetletud luuletusi kuidagi teisiti dateerida kui nende ilmumisaastaga.

Muudatuste ja paranduste tegemiseks puuduvad mul vastavad tekstid ja vaevalt vist oskaksingi seal midagi paremaks või pühamaks muuta.

Teie poolt soovitud fotoportreed mul kahjuks ei ole. Kuna ma enda nüüd paratamatult tohtrite küüsi

²⁹ Talviken, Elisabet Mardi tütar.

olen andnud, siis palun Teid vaevaks võtta ja Tartu Kirjandusmuuseumi poole pöörduda, kus peaks leiduma sobiva suurusega pilt või negatiiv.

Teid lahke kirja eest tänades

B. Alver.

Tartus,

3. okt. 1955.

3. okt. (esmasp.) Õhtul tuli K. telliskividega ja tahtis pliiti parandada.

4. okt. (teisip.) Kiri Tjumeni obl. prokuratuurist, et surmatunnist. asjus kiri edasi saadetud. Pärast kella 5-t läksin panka, "Lapsepõlve" eest honorar kohale jõudnud – 2948 rbl. – Võtsin välja 2800. – (Muide "Lapsepõlve" tõlke uus trükk ilmus juba 1953. aastal – nii et enam kui kahe aasta eest!) – Õhtul K., tegime kartuliputru. K. sõitis öösel Tallinnasse. – Maksin K-le 400 rbl. võlgu.

5. okt. (kolmap.) Kiri Tallinnast Riikl. Kirjastuse pearaamatupidajalt, et 28. sept. 1955

<u>minu hoiuarvele kantud</u>	2948 r. 18. k.
<u>tulumaksu kinni peetud</u>	98 r. 82 k.
	<hr/> 3047 rbl.

1955. a.

Üür: (4 kuu eest, s.o. 100 r. + 10 r. (vesi) makstud järgmiselt:

Sept. 25 r. + 5 r. (vesi) makstud 31. aug.

Okt.	75 r. + 5 r. (vesi) makstud 5. okt.
nov.	
dets.	

<5. okt. andsin Tooni kätte 100 rbl., nii et 1956. a. peale jääb ette 20 rbl.>

7. okt. (reede) K. Tallinnast tagasi. Otsin 2 aaloet.

8. okt. (laup.) Otsin väikese koorma puid 55 rbl. ja paratamatult 30 muna 30 rbl.

85 rbl. –

K. 11 – dr. Rüütli juures.

8. okt. (laup.) Kell 3 skulptor Karu³⁰, jõime kohvi. Õhtul K., oli pisut haiglane. Kanapraad.

10. okt. (esmasp.) E. l. kütsin ahju, kui tuli L. Anvelt. Jõime kohvi, temale 200 rbl. laenuks. Siis tuli skulptor Karu.

Ja ega see veel lõpp olnud. Videviku ajal, kui lugesin "Oktjabrist" Константин Паустовский "Золотая поза'т", tulid autoga dr. ja Elsa Kõrge, et kuhu ma kadusin? Ühtlasi käsk kätte laupäeval nendega Tal-

³⁰ Skulptor Karu on arvatavasti Leontine Karu-Lind (11. IX 1892–10. VI 1972), kes õppis "Pallases" 1923–1927, töötas 1941–1945 Uljanovski oblastis (sh. teatri butafoorina), 1945–1953 Tartu kurtummade koolis. 1946–1950 oli Kunstnike Liidu liige, kustutati nimekirjast. Suri Tartus (vt. Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 1996, lk. 167–168).

linnasse Hindi “Kaugatoma kuninga” esietendusele sõita. Jõime Edgarilt laenatud suhkruga kohvi. 11. okt. (teisip.) Viisin ur. ja ekskr. analüüsid Toome peale kliinikusse, sealt dr. Rüütli juurde. Umb. kell 5 p.l. skulptor Karu, temaga hambatehniku juurde. Koju jõudes Tooni, tõi 1 kg. suhkrut. Viisin talle 10 “puude” muna.

12. okt. (kolmap.) Sain kliinikust analüüsid kätte. Kell 6 läksin K-le vastu. Juuditar puude kaupa tegemas. K. lubas tulla homme puid saagima.

13. okt. (neljap.) Tuli Elfi Tuksam; valetasin, et pean tunni aja pärast arsti juurde minema ja pakkisin talle 5 “puude” muna paberisse. Kell 1 teda väravast välja saates leidsin kastist Perek.seisu büroolt kutse, et tulgu ma kuni 15. okt-ni surmatunnistuse järele, kaasa võtta pass, nimetat. kutseleht ja 5 rbl. Läksin kohe ja saingi kätte H. surmatunnistuse, mis oli Tartusse jõudnud 11. oktoobril.

(Tempel: Повторное)

РСФСР

Свидетельство о смерти

ЧМ № 115092

Гр.-н *Талвикен Хейти Зигфридович* [фамилия, имя, отчество]

умер(ла) *18/VII 1947 г. Восемнадцатого июля тысяча девятьсот сорок седьмого года* [прописью и цифрами год, месяц и число]

возраст *43 года*

Причина смерти *истощение* о чем в книге записей актов гражданского состояния о смерти 1947 г. *августа* месяца *10* числа произведена соответственная запись за № *18*

Место смерти: город, селение Урманный район Самаровский область, край, республика *Тюменская*

Место регистраций: *Елизаровский с/совет Обл. архив Загс* [наименование и местонахождение бюро ЗАГС]

Дата выдачи “З” *октября 1955 г.*

Заведующий бюро записей актов гражданского состояния

/allkiri/

Ümmargune tempel:

Управление милиций Тюменской области

Областной архив актов гражданского состояния.

13. okt. (neljap.) P. l. tuli Liisi Tamm³¹, tal olevat nüüd ka keldrituba Tartus Tähtvere t. 17^a k. 7. Kirjutasin Jaan Petersoni naisele Mariele Suisleppa (Suislepa s.jsk. Tõrva rajoon).

14. okt. (reede) Viisin dr. Kõrgele kliinikusse kirja.

Lugupeetud Doktor,

minu Tallinna-sõidust ei tule siiski midagi, millest on väga kahju (muidugi minul). Teatan seda täna, et Teil homme minu pärast enam ajaviitmist ei oleks.

Analüüsidega tulen Teie juurde tuleval kolmapäeval k. 12-1/21 paiku. Kui ma Teid sel ajal ei leia, siis tülitän Teid neljapäeval samal ajal.

Tervitades ja tänulikult

B. Alver

14. okt. 1955.

³¹ B. Alver on Liisi (Liisa) Tamme onutütar (EKLA, f. 315, m. 29:8).

Kell ½2 läksin sauna.

Õhtul tuli K., oli pahur.

15. okt. (laup.). Meeletu torm ja vihm. K. tõi suure kotitäie kohviube. Olin kurb ja pettunud. Öösel pärast K. lahkumist saagisin puid.

16. okt. (pühap.) E. I. tuli "hull" Mürsepp ja tõi kaasa Anvelti poolt ärakeelatud kirja, mille seekord mõtlematult vastu võtsin. Lõhkus ära minu väikese kollase tassi.

Ostsin 2 vakka kartuleid, 50 rbl. vakk.

K. Parandas pliiti, mina käisin tormiga jalutamas. Ikka sõlm sees...

17. okt. (esmasp.) Hakkasin Onegini II ptk. tõlkima. Saagisin jälle puid.

18. okt. (teisip.) Kell 11 dr. Rütli juures. Kui koju jõudsin, tuli "Hull" unustatud kalosside järele. Saatsin ta kohe minema ega lasknud sisse.

19. okt. (kolmap.) Kell 12 läksin Toome peale kliinikusse dr. Kõrget otsima. Teda polnud. Kodus hakkasin aknaid kinni kleepima, kui tulid Kõrged. Olid käinud Tallinnas Hindi esietendusel. Tuglaseid ei olevat teaatris olnud. Tõid mulle Tuglase poolt pühendusega "Seitse venda". Teine eksempl. K-le edasiandmiseks. Dr. kutsus mind enda jutule järgmiseks teisipäevaks – kellaaega ei mäleta. Õhtul tuli K. ja tõi kaasa "Октябрь" № 10, kus on Paustovski "Золотая роза" järg ja lõpp.

20. okt. (neljap.) Saatsin Elo Tuglasele "Seitsme venna" ja "Illimari" puhul tänukirja:

Tallinn-Nõmme

Vabaduse pst. 12.

Kallis Elo Tuglas!

Nüüd siis on Jukola seitse poissi ilma ihuvigastuseta Tartu kojamehekorterisse jõudnud, kus neid kõigi kohanõuete kohaselt suure rõõmuhõiskamise ja kohvijoomisega vastu võeti. Sellepärast, armas Elo, tõstke oma käsi Tukla vastu ja tehke talle nõnda pikk pai kui aga iganes võimalik. Palun seda protseduuri ka pisikese ahjalase puhul korrata, sest meie majesteetlik pea on mõnikord nõnda pimedusega löödud, et me rõõmu pärast enam tänadagi ei mõista.

Kõige südamlikuma tervitusega

Betti.

Tartus, 20. okt. 1955.

Teine kingitusesaaja sõidab tuleval nädalal Tallinna, las tänab ise. Ka osa tervitusi saadan temaga. Las vinnab. —

21. okt. (reede). Viisin dr. Rütli roosakaid nelke ja õunu. – Õhtul käisin hambatehnikut otsimas, oli ära sõitnud.

22. okt. (laup.) Kiri "Loomingu" toim. I. Sikemäelt pretensioonidega "Onegini" 1. ptk. tõlke (halbade riimide) puhul.³² Hirmus õhtu ja öö. Läheme K-ga veel sel aastal sepa juurde ja otsustasime, et ma juhul, kui "Oneg." tõlkimise katkestan, O. W. M.³³ kirju tõlkima hakkam. Hommikul, s.o.

23. okt. (pühap.) jõime K-ga kohvi ja minu raske ja kole meeoleolu lahenes pisut. Siis läks K. turule, kus ostis trebou-lambanina-õunu Tuglastele kaasaviimiseks. P. I. parandas K. minu ahju, mina se-

³² Ilmar Sikemäe oli Loomingu toimetaja aastatel 1953–1957. Tema kirja B. Alverile 20. oktoobrist 1955 on pikalt tsiteerinud K. Muru (K. Muru. Betti Alver, lk. 115). Et mõista B. Alveri šokki, olgu kiri siin täielikult avaldatud. Kiri on kirjutatud ajakirja Looming blanketile: ▶

pitsesin kirja I. Sikemäele. Umbes kell 7 läks K. Tolstoi tn-le oma õemehe ja õetütre juurde, kust tuli varsti tagasi.

24. okt. (esmasp.) Käisin 1/26 õ. hambatehniku juures, tema väikesel tütre sünnipäev, nii et kutsus mind neljapäeval kell 4.

25. okt. (teisip.) Kirjutasin vastuse I. Sikemäele. K. sõitis öösel vastu kolmapäeva Tallinna ja võttis kirja kaasa.

Sm. I. Sikemäe

Tallinn

Kohtu t. 3.

“Loomingu” toimetus.

Lgp.

sm. I. Sikemäe.

Teie poolt esitatud pretensioonid “Jevgeni Onegini” 1. ptk. tõlke puhul on vägagi arusaadavad. Vähem põhjendatud on aga Teie väide, nagu oleks tõlge päris täpne. Ei, tõlge pole kaugeltki mitte täpne. Nagu mu senine tõlkepraktika on näidanud, sünnib säärases ümbersulatamise protsessis üks kvaliteet harilikult ikka teise kulul ja kahjuks ongi mu tõlkes vormi (järelkult ka riimi) nõuetele nõnda suuri järeleandmisi tehtud, et just sisulised puudujäägid minu arvates kõige valusamini silma torkavad. Muidugi, tõlkes on ka halbu riime. Arvatavasti oleksin ma neid vältinud, kui ainult sonetiga võrreldav range stroofiehitus seda oleks võimaldanud.

▶ Lp. sm. B. Alver.

Rida “Loomingu” kolleegiumi liikmeid tutvus Teie “Jevgeni Onegini” tõlkega. Üldiselt loetakse tõlget õnnestunuks; see on päris täpne, voolav ja ladus ning on kantud Puškini-pärasest hoost. Küll aga on Teile mõningaid pretensioone vormi osas, nimelt riimi suhtes. Te riimite umbes paariskümnes kohas: “reisija - pärija”, “teiegi - kunagi” jne. Seda aga ei saa riimiks lugeda. Eriti häirivad sellised ebariimid stroofide lõpuridades, näit. suleke-jalake. Sm. Parve teeb ettepaneku stroofide lõpuridades rohkem kasutada tugevamaid ühesilbilisi riime, mis n.ö. lööksid stroofi jõuliselt kinni, näit. J. Kärneril: “koos - loos”, “und - tund”, “höik - kõik” jt. ja ka Teil: “nii - prii”, “põim - söim” jt. Veel on sm. Parvelt ettepanek, LII lõpus riimida “lauale - hauale” ja püüda mujalgi kasutada selletüübilisi riime. Kas Te saate Parve nõuannet rakendada, on muidugi raske öelda. Kuid on siiski soovitatav, et Te parandaksite järgmisi riime: II – “reisija - pärija”, “teiegi - kunagi”, VII – “eest - segaseks”, X “häbelik - kirjalik”, “sõnakas - lohakas”, XII “koketeerijaid - võistlejaid”, XX “kubinal - kahinal”, XXII “hobuseid - härraseid”, XXVII “särades - akendes”, XXVIII “kuljused - kannused”, “tilluke - jalake”, XXXI “muljute - unute”, XXXVI “ohelik - õnnelik” jmt., stroofide lõpuridades: XVII “vilistaks - märgataks”, XX “suleke - jalake”, XXIV “tormlane - õiglane” jmt. Siis veel mõningaid märkusi. X – rida “õrnas kirjas lohakas” pole mõtteliselt päris selge. XXI “kesk toole sammub mööda kingi” – kas mitte öelda “tallab”. LX 3. reas lonkab rütm. Üldiselt tundub, et tõlge võidaks tublisti, kui Te saaksite riimilist külge parandada.

Tõlke avaldamise küsimus pole meie kolleegiumis veel ametlikult (s. o. kolleegiumi koosolekul) arutusel olnud, kuid näib, et üldiselt pooldatakse avaldamist. Teie tõlge on J. Kärneri omaga võrreldes kahtlemata pikk samm edasi.

Kui Te saadate parandused, pole vaja kogu käsikirja uuesti ümber kirjutada; piisab ainult parandatud ridadest. Hiljem, kui avaldamine saab teoks, saadame Teile korrektuurpoognad.

Lugupidavalt

I. Sikemäe.

³³ A. Puškini “Jevgeni Onegini” tõlkimist Betti Alver siiski ei katkestanud ja Otto Wilhelm Masingu kirjade tõlkijat temast ei saanud. M. Lepiku algatusel tõlkis need 1950. aastatel eesti keelde Leo Anvelt, kellest kujunes kirjade kommenteerijana O. W. Masingu kõige kompetentsem tundja Eestis (vt. Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814–1832. 1. kd. Koost. L. Anvelt, E. Aaver, H. Laanekask, A. Nagelmaa. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 1995, lk. 10).

Värsside mõtteline selgus, musikaalsus, loomulikkus ja plastilisus olid asjad, mille poole ma esmajoones püüdsin. Kas ma seda vähimalgi määral kätte olen saanud, on muidugi iseasi ja mitte minu otsustada. Esimese peatüki tõlge, nii hea-kuri kui see on, nõudis ohtrasti aasta. Selle aja jooksul sattusin tihti säärasesse ummikusse, kus mingit väljapääsu ei paistnud olevat. Kordan veel: väga palju hindamatult kallist materjali tuli ainuüksi riimi pärast kõrvale jätta. Teistel veelgi kriitsematel puhkudel ilmus aga mõnikord appi vilets riim ja tõlkija ette kerkis dilemma: kas tekst üle parda heita või hädariimi kasutada. Et ma säärases emba-kumba olukorras paratamatult valima pidin ja peale 1. peatükis rakendatud mooduse ühtki teist lahendust ei ole näinud ega näe, siis tuleb mul paraku neist printsiipidest ka sel juhul kinni pidada, kui ma Onegini 2. ptk. tõlkimise juurde peaksin asuma. Tõlkimise olen sedapuhku katkestanud.

Selle pika jutu lühike mõte oleks järgmine: “Jevgeni Onegini” 1. ptk. tõlkes olen ma teinud, mis ma iganes olen suutnud. Rohkemaks pole ma võimeline ega saa seetõttu ka Teie poolt esitatud riimiparandamise nõudeid aktsepteerida.

Kuna tõlke “Loomingus” avaldamise küsimus Teie kolleegiumis arutusel ei ole olnud, kas poleks otstarbekam seal siis kõike eespoolöeldut silmas pidades ka tõlke jätkamise või mittejätkamise küsimus kõne alla võtta? Selles mõttes ootaksingi kuni k. a. 15. novembrini Teie kolleegiumi seisukohta seda enam, et mul kirjastusega siiaamaani Jevg. Oneg. kohta veel mingisugust lepingut sõlmitud ei ole.

Lugupidavalt.

B. Alver.³⁴

25. okt. 1955

Tartus

Pargi 2-3.

27. okt. (neljap.) P. l. kell 4 läksin hambatehnika juurde. Kooris paar tundi minu ülemisi hambaid ja kutsus teispäevaks kell 4. Jätsin esialgu 600 rbl. – Kella 7 paiku jõudsin koju ja varsti koputati uksele. Madam Kohu Tartu kirjastusest. Olevat mind juba varem otsimas käinud: F. Kauba, kes on Tartus, paluvat mind homme k. 10-ks kirjastusse. Keetsin kohvi, ajasime madamiga juttu ja kella 10 paiku saatsin ta koju.

28. okt. (reede) ½11 läksin kirjastusse. F. Kauba istus vanas Männiku³⁵ toas kellegi daamiga, kes mingi suure käsikirja taga midagi kirjutas. Kauba tõi välja lepingu: terve Onegini kohta, lõpptähtajaga 1959. a. (mida tema ütlemist mööda ka pikendada saavat, aga nemad ei tohtivat lepinguid pikema aja kui 4 a. peale sõlmida). Säärase lepingu olevat kirjastus sellepärast vormistanud, et mulle terve teose ulatuses 25% avansina välja maksta. “Et Teid aastaks poolteiseks majanduslikult kindlustada, et teil majanduslikke muresid ei oleks.” Vastasin selle peale, et ma säärast avanssi ei taha ja et kui tema viimati minu pool käis, siis ma temale ju ütlesin (ja kirjutasin), et sõlmin lepingu ainult tehtud töö, s. o. 1. peatüki kohta. Ta möönis seda ja avaldas imestust, et ma nende soodsas

³⁴ I. Sikemäele läkitatud kirja puhtand leidub EKLA, f. 301, m. 9:5.

³⁵ Hans Männik (10. X 1893), kirjastus-osaühingu Loodus üks asutajaid, hiljem selle tegelik juht. H. Männik arreteeriti 1940. a., saadeti 1941. a. suvel Venemaale. Oletatav surmaaeg 1960. aastate lõpul. 1940.–1941. a. natsionaliseeriti seni Eestis tegutsenud kirjastused, raamatukauplused ja trükikojad. Kõiki raamatute tootmise ja levitamise seotud asutusi hakkas ühendama ENSV Riiklik Kirjastuskeskus, mille koosseis moodustati vastavalt tegevusaladele viis kirjastust: Poliitiline Kirjandus, Ilukirjandus ja Kunst, Pedagoogiline Kirjandus, Teaduslik Kirjandus ja Ajalehtede Kirjastus. Teaduslik Kirjandus seati sisse kirjastuse Loodus ruumidesse. 1949. a. kirjastuste süsteemi muudeti, kirjastused koondati üheks Eesti Riiklikuks Kirjastuseks (vt. A. Möldre. Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940–2000. TLÜ kirjastus, Tallinn, 2005, lk. 29–31, 116).

pakkumisega nõus ei ole. Siis rääkisin ka väikesest südamlikust korrespondentsist, mis mul vahepeal Sikemäega tekkinud ja mulle esitatud riimipretensioonidest. Kauba oli selgi puhul väga üllatunud ja vastas, nii Sikemäe, Smuul kui ka teised, kellega ta asjast juttu teinud, kõik ilma reservatsioonideta avaldamisega (“Lm-s”) nõus olnud. Näis, et ta oli pahane (eriti Parve peale) jne. Ütlesin, et enne kui ma “Lm.” kolleegiumilt vastust ei saa, ma ka mingisugust lepingut ei sõlmi, et selles asjas peab selgusele jõudma ja kui ma Onegini edasi peaksin tõlkima, siis mulle ka vabadus peab jääma nõnda tõlkida nagu ma 1. ptk. olen tõlkinud, kus ma siiski oma maksimumi olen andnud. Ilma kedagi süüdistamata rõhutasin just seda momenti. Kauba ütles: “Kõik nende pretensioonid on kõõme (tema lemmiksõna). Peale nende on olemas ju ka kirjastus ja meie tahame just niisugust tõlget, nagu teie olete teinud. Mina vastasin: “Kuid minu silmis olete teie (s. o. kirjastus) ja “Loomingu” kolleegium üks ja seesama.” Kauba ägedalt: “Ei ole üks ja seesama!” Mina: “Aga teie seisukohad peavad ju olema kooskõlastatud.” Kauba raius vastu nagu rauda ikka et ei ole ega ole, et nemad teavad, mis nad tahavad, teavad, mis teevad, et nemad annavad rahvale, mis tarvis anda jne. jne. Nüüd segas vahele ka daam, kes seni istus vaikides käsikirja taga, vabandas ja ütles, ka tema olevat sm. Alveri tõlget lugenud ja et see olevat hea ja ladus ja Puškin, et sm. Beekmann võivat need asjad ju Kirj. Liiduga joonde ajada ja et sm. Alver olevat liiga tagasihoidlik, tal pidavat rohkem enesetunnet olema jne. Vastasin, et enesetunnet on mul koduseks tarvitamiseks küllalt, kuid ma pole lõvi, mille peale nii Kauba ja daam naerma hakkasid. Muuseas küsisin daami käest, kas tal on ettekujutust, mis Onegini tõlkimine tähendab? Tema vastas lihtsalt: “Ma tean, see töö on kohutav.” Selles vaimus läks meie jutuajamine veel tükk aega. Daam jooksis äkki toast välja ja Kauba kirus ikka pretensioonimehi: “Kas nad kujutlevad seda siis nii, et sinna võib ükskõik mis riimid asemele panna umbes nii: “Täna päris kena ilm” –

“sinine on sinu silm,” sopsasin mina. Olin suitsetanud ühe pakutud sigareti ja hakkasin lahkuma, lisades jumalaga jättes, et F. Kauba on ju õieti selle tõlkimise asja käima pannud ja järelikult resultaatide puhul “kaassüüdlane”. Kauba ütles: “Kui Te teaksite, mis ma veel teinud olen, aga ma ei tohi sellest rääkida.” “Kas saite mõne väga hea tõlke?” Tema vastas, luuleantoloogia II osas olevat minu värsid sees ja see käsikiri juba kirjastuses töösse antud. “Mis tähtsus sel on?” küsisin mina. Sel puhul ütlesin ka, et ma seda asja tean ja et Rummo antol. asjus minu pool käis. Kauba vastas, sel olevat väga, väga suur tähtsus ja pakkus mulle sigaretti, kuigi ma juba jumalaga jätsin. Täna, kuid ei võtnud sigaretti ja ütlesin ainult veel niipalju, et kui ma “Lm.” kolleegiumilt vastuse saan ja Temale siis lepingu asjus midagi vastan, siis palun mind mitte väga kaua vastust oodata lasta, kuna see asi novembrikuu jooksul siiski nii või teisiti ära otsustada tuleb. Lisasin veel, et juhul, kui “Onegini” tõlkimisest loobun, siis mul selleks puhuks juba uus töö “soolas” on. Kauba ütles kuidagi ruttu ja natuke segaselt, ta olevat mulle ju varemgi teatanud, et mul nende juures ükskõik mis keelest ükskõik missugust tööd valida on, kui aga soovin. Täna, kuid mul polevat vaja. Ta ütles nagu vabandades, lepingu asi olevat sellepärast viibinud, et ta 1½ kuu jooksul ikka järgmisel päeval Tartusse kavatsenud sõita ja ka mingi lepingupunkt enne ära klaarida tulnud. Ütlesin, sellest pole viga. Tema: “Ma teadsin, et Teie süda valutab, kuna Teie nii...” “Hell ja pirtsakas olete,” lisasin mina. “Ei, ei, mitte pirtsakas,” ütles tema ruttu. Siis aga jätsin kähku jumalaga ja lahkusin. Lepingut võtsin Kauba soovil kaasa, kes siiski veel järele mõtelda soovitas. –

Tänavale jõudes jooksin Barklai platsi³⁶ juures Udo Väljaotsale kaenlasse, siis läksin huupi sisse ühte ärisse, kus rahva hulgas seisis kivenenud näoga Jaan Kärner nagu saatustlik ja väga selge hoiatus “Jevgeni Onegini” tõlkijale. – – – – –

29. ja 30. (laup. pühap.) K. Tallinnast tagasi, tõi mulle Elo Tuglase poolt kaks keeksi.

³⁶ Barclay plats, park Tartus.

November.

1. (teisip.) P. I. kui just valmistusin hambatehniku juurde minekuks, tuli August Sang³⁷. Leppisime kokku, et tuleb homme õ. kell 7.
2. (kolmap.) Öhtul K. ja Sang. Jõime kohvi ja jalutasime ½12-ni. Sang koostab eestikeelset Heine valimikku, palus, et ka mina sinna midagi tõlgiks. ³⁸ Eks näe. Loen juba pikemat aega Puškini kirju³⁹. Nokitsen Kreutzw. kirjade kallal – eelmise lepingu “pärad”.
3. nov. (neljap.) Mitte just meeldiv päev. Lõuna paigu E. Tuksam, kes olevat ka varem juba akna ja ukse taga koputamas käinud. Ütlesin, et mul vähe aega ja talusin umbes tund aega seniilseid või pigemini lapsikuid jutte. 78-aastase neiu mehelemineku-unistused, kaardinõiad, selgeltnägijad, hiromandid ja nõnda edasi. Ütles, et asub elama Palamusele Kivistete juurde. – P. I. kui valmistusin hambaklempneri juurde minekuks jälle koputus aknale. Välja vaadates näis esimesel pilgul, et akna taga on vend. Tegin ukse lahti – seal seisis “hull” Müürsepp. Ei lasknud teda üle läve, ütlesin, et pole minutitki aega ja pean arsti juurde ruttama. Tema tahtis nagu poolvägise sisse tulla, tõrjusin meeleheitlikult tagasi. Võttis portfelligi mingi paki ja ulatas mulle. Ma ei võtnud, siis pani ta selle mu jalgade ette põrandale. Lõin ukse kinni ja keerasin lukku. Pakis oli tass alustassiga. Kell ½5 läksin hambaklempneri juurde, kus selgus kaks ebameeldivat asja: mulle jääb suhu kulda välkuma ja ainult ülem. hammaste kroonid ja 2 hammast lähevad maksma kokku 1200 rbl. (9,88 gr. kulda + töö). Nii palju oli minu eelarves küll, kuid arvestasin, et selle raha eest saab ka alum. suur purihammas korda. Jätsin jälle 600 rbl. — Nii et 1200 rbl. panin hammaste sisse magama ja kotis on mul veel 100 rbl. Onegini asi on kahtlane, talv ukse ees, puid ei ole, võlgnen K-le juba niikuinii suured summad. Vastik. — Muide, alum. purihamba kohta ütles klempner, et see läheks maksma umb. 170 rbl. Kunas ja kas see kunagi enam kõne alla tuleb, näib väga kahtlane. Kui kaua oleks saanud 1200-rublase “hambarahaga” elada!
4. nov. (reede) Murdus üks esim. hammas, mille oli klempner “kiksiks” prepareerinud. Helistasin temale, ütles, et sellest polevat viga.
5. nov. (laup.) Sain hammastele kroonid peale. (Ülem. esimesed ja vasakpoolsed hambad: 7 krooni ja 2 kh.) Öhtul K. Keetsin kolmeks päevaks kapsaid.
6. nov. (pühap.) Käisime K-ga jalutamas. K. ostis vene raamatukauplusest Swifti “Pamfletid” (vene keeles)⁴⁰. – Öhtul tuli Erm halvaakarbiga. Öösel kael haige.
7. nov. (esmasp.) Lumi maas. Kurk valus, nohu jne. Kell 3 tuli K. Lugesime Swifti toredat pamfletti teenritest.
12. nov. (laup.) Hommikul tuli skulptor Karu: sõidab neljap. Moskvasse ja tuleb umbes kuu aja pärast tagasi. Tahab mulle sealt suhkrut tuua, mul aga polnud raha. Otsisin siiski kokku 24 rbl. paberit ja metalli. – Öhtu eel helistas Šmuuli õde (praegune “Vanemuise” dramaturg)⁴¹ ja küsis, kas ma ei taha “Parvepoiste” laulusid tõlkida. Ütlesin, et pean enne teksti nägema. Lubas tulla homme p. I. minu poole ja tekstid kaasa tuua. – Öhtul K., tõlkisime koos Kr. kirjade “pärasid”.
13. nov. (pühap.) P. I. tuli K., varsti pärast seda ka Šmuuli õde, soomekeelne “Tukkijoella”⁴² kaasas.

³⁷ 1946. aastast alates kutselise kirjanikuna Pärnus elanud luuletaja August Sang (27. VII 1914–14. X 1969) heideti Kirjanike Liidust välja 1950. a., liidu liikmeks sai ta uuesti 1956. a.

³⁸ A. Sanga koostatud Heinrich Heine eestikeelsed luulevalimikus “Luuletused ja poemid” (Tallinn, 1956) ilmusid B. Alveri tõlkes luuletused “Truudusetu Luiise” ja “Vana roos”.

³⁹ Nagu allpool selgub, on tegemist kirjandusloolase, A. Puškini loominguga hea tundja B. L. Modzalevski toimetusel ilmunud kirjavahetusega, mis leidub ka Alveri-Lepiku memoriaalkogus. Vt. viide 45.

⁴⁰ D. Swift. Pamflety. Moskva, 1955. Leidub Alver-Lepiku memoriaalkogus.

⁴¹ Armilde Schmuul (2. X 1927–6.VIII 1964), Juhan Smuuli noorim õde. Õppis Piiri algkoolis, Kuressaare keskkoolis, seejärel Juhani majanduslikul toel ja ärgitusel Tartu ülikoolis kirjandust. Töötas “Vanemuises” kirjandusala juhatajana. Suri noorelt. Hüüdnime Miilu sai ta juba lapsena kodus Koguva Toomal, Juhan kutsus teda selle nimega elu lõpuni (Asta Schmuuli teated Kadri Tüüri vahendusel).

⁴² Teuvo Pakkala näidend “Parvepoisid”.

– Siis koputas kirjakandja. Kirjastusest tähitud kiri. “Eesti luuleantoloogia” korrektuur (7 luuletust). Lugesime need K-ga läbi, parandasime joovikud joovikateks ja viisime õhtul postkontorisse.

– Tõlkisime jälle “pärasid”.

15. nov. (teisip.) Aug. Sang Tallinnast, jälle Heine tõlgete pärast. Ütles, Anton Vaarandi palunud teatada, Oneginiga olevat asjad joones (“Loomingu”). – Helistas Šmuuli õde, tuleb neljap. – Vajus sisse “hull” Mürsepp.

16. nov. (kolmap.) E. I. August Sang, lubasin kuni 9. dets-ni pisut Heinet vaadata. Õhtul K., hani kaasas.

17. nov. (neljap.) E. I. Pühastest nõia tütar Alviine oma õetütrega. – 1/3 tuli Miilu Šmuul, tõi eestikeelse “Parvepoisid”. Lubasin lõplikult vastata esmaspäeval.

18. nov. (reede). K. 55.-a. sünnipäev. – Plõunase postiga “Loomingu” toimetajalt I. Sikemäelt kiri: vabandused, andekspalumised, soovid ja soovitusel, et kirjastusega “Onegini” lepingu sõlmiks. Riikliku Kirjastuse seltsimehed olevat temaga minule saadetud kirja pärast pahandanud. – 1. ptk. tõlge ilmuvat 1956. a. esimeses kvartalis. – – – Õhtul tuli K. Sõime sünnipäeva-hane ja kapsaid.

19. nov. (laup.) Tõlkisin Heine “Alte Rose”. Õhtul K. Vaatasime pisut “Parvepoisse”.

20. nov. (pühap.) K. tuli kell 3, käisime jalutamas, õhtul koostasime kirja Eesti Riiklikule Kirjastusele.

21. nov. (esmasp.) Kirjutasin F. Kaubale eilse kirja ümber ja viisin postile, saatsin tähitult. – Jätsin sedeli uksele, sest kell 4 pidi tulema Šmuuli õde. Saime linnas kokku ja läksime “Vernerisse”.

Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, Pärnu mnt. 10

Sm. F. Kauba.

Tähitud

Lgp.

sm. F. Kauba.

Siinjuures saadan tagasi Eesti Riikliku Kirjastuse lepingu nr. 1-90-55 (3 eks.), millele ma esitatud kujul alla kirjutada ei saa. Kõnesolevas kirjastuslepingus ei ole arvestatud neid minu soove, mis ma enne lepingu koostamist Teile suusõnal esitasin. Nimelt soovisin siis ja sooviksin ka nüüd lepingut ainult “Jevgeni Onegini” esimese peatüki kohta, mille käsikirja ma k. a. 5. septembril Teie kaudu kirjastusele saatsin.

Ka honorari asjus jään oma endise soovi juurde, et lepingus oleks punkt tehtud töö (antud juhul I. ptk.) eest makstava tasu (mitte avansi!) kohta – ametlikult ettenähtud protsentide ulatuses. Ainult säärase lepingu sõlmimise korral oleks mul võimalik “Jevg. Onegini” II ptk. tõlkimise juurde asuda. Selles mõttes ootangi Eesti Riiklikult Kirjastuselt lõplikku vastust või lepingut kuni k. a. 1. detsembrini.

Lugupidamisega

B. Alver

20. nov. 1955.

Tartus

Pargi 2-3.

“Loomingu” toimetuselt sain 18. skp. kirja, kus teatatakse, et “Onegini” I ptk. ilmuvat Loomingu 1956. a. esimeses kvartalis.⁴³

⁴³ A. Puškini “Jevgeni Onegini” I ptk. ilmus ajakirja Looming 1956. a. veebruarinumbris.

21. nov. (esmasp. järg) Õhtul Tooni ja Bimbo suure haukumisega: kaugekõne Viljandist! Läksin üles, Sang rääkis Pärnust. Jututasime Heine asjus, ütlesin, et tõlkisin “Vana roosi” – ja sellega punkt. Tema käis kangesti peale, et midagi veel tõlgiksin... Juba pikemat aega pole mul ööseti enam und, valvan hommikuni ja loen Modzalevski kommentaare Puškini kirjadele.

22. nov. (teisip.) Hommikul kastas K. kiri: puud tulevat neljap. või reedel, nii et mul vist pole vaja neid putkast kärumehega tooma minna. – Kütsin ahju, panin hanekapsad hauduma. Õhtu eel tuli Erni Hiir, rääkis midagi segast korteri asjus, mida mulle tahetavat muretseda. Tänasin ja palusin ses asjas mitte vaeva näha. – – – Kastis L. Lentsi õnnesoovikiri ja P. Rummolt minu lühike eluloomustand (luuleantoloogia jaoks). – – – Pärast kella kuut tuli K., roosad nelgid ja villased sõrmkindad kaasas. – – –

23. nov. (kolmap.) Und ei tulnud jällegi, täiesti magamata. Kell 10 h. tuli Tooni omaküpsetatud koogi ja punaste krüsanteemidega. Kandis minu keelust hoolimata kaks sületäit riidepuid pesukööki, et ma toa soojaks kütaksin. Õhtul tuli K., söime-jõime ja ütles enne äraminekut, et varsti hakkame “isamehi” otsima.

24. nov. (neljap.) Jälle täiesti magamata. Viisin Rummole oma biogr. andmed postile, vahtisin Jaani kiriku uusi skulptuure, jalutasin ja astusin sisse Vallakute poole, kes olid mõlemad siruli maas ja haiged. Tagasi tulles kohtasin Erni Hiirt, kes miskipärast minu majanumbrit küsis.

25. nov. (reede) Unetus jätkub. – Õhtul K. teatas, et puud tulevad pühap.

27. nov. (pühap.) Toodi autoga 3½ r.mtr. kuivi kasepuid – 80 rbl. meeter. Puude võlg 280 rbl. <Makstud 1. I. 56.> K. kandis ja ladus kõik puud üksinda pesukööki. Siis läks õhtul koju, et omagi puid varju alla viia – 2½ meetrit. Aidata ei lubanud – – – – –

28. nov. (esmasp.) Unetuse periood kestab. Väljas külm talveilm, lumi.

29. nov. (teisip.) Toas oli vingu, hakkas väga paha. Õhtul I. Hansing⁴⁴, istus tükki aega ja lobises. Loen kõiksugu materjale Puškini kohta (kirjad Модзалевский kommentaaridega, Цявловский Летопись⁴⁵ jne.)

30. (kolmap.) K. tõi Puškini muuseumi “Летопись”, lugesime punase arhaluki, Mazeri portree, P. V. Naštšokini jm. kohta huvitavaid asju.

Detsember 1955

1. (neljap.) P. I. tuli kirjastuselt tähitud kiri, kus oli 3 lepingut: 1) “Onegini” 1. peatüki, 2) terve “Onegini” ja 3) “Luuleantoloogia II”-s ilmuvate värsside kohta. – Olin ju teatanud, et soovin lepingut ainult 1. ptki kohta. – Helistasin ähmiga K-le. Tema tuli pärast kella 6, vaatas lepingud üle ja ütles: kirjuta alla 1. ptki ja antoloogia lepingule ja saada tagasi. Leping terve Onegini kohta las jääb aga esialgu siia... – K. jättis (laenuks) 500 rbl. //Makstud 1. I. 56.//

2. dets. (reede) Jälle ei saanud magada. Viisin postile kirja koos kahe allakirjutatud lepinguga (1. ptk. Oneg. ja “Antol.”) ja saatsin tähitult kirjastusele.

P. I. koputas aknale “hull”. Ma ei teinud ust lahti, ütlesin läbi ukse, et mul on väga palju tööd ja palun mind mitte enam külastada. “Teie mängite minuga pimesikku,” ütles “Hull” ja küsis, kunas mul rohkem aega on. “Võib-olla kevade poole,” vastasin mina. (Oleksin aga pidanud ütleva, et tema jaoks mitte kunagi!) Eelmisest külaskäigust saadik on mulle selge, et igasugusest kaastundmusest pean hoiduma. Paraku.

⁴⁴ Ida Hansing (s. 1895) nimetab B. Alverit oma noorusea sõbraks ja kaaslaseks; koos on oldud Kuramaal Mooritsal (EKLA, f. 315, m. 11:9).

⁴⁵ Puškin. Pis'ma. T 1–3. Pod redakciej i s primečanijami B. L. Modzalevskogo. Gosudarstvennoe izdatel'stvo, Moskva–Leningrad, 1926–1935; M. A. Cjavlovskij. Letopis' žizni i tvorčestva A. S. Puškina. T. 1. Moskva, 1951.

Õhtul tuli K. ütleva, et kinopileteid ei saanud.

6. dets. (teisip.) Saatsin Sangale ära kaks Heine tõlget – “Die alte Rose” ja “Die ungetreue Luise”. – Kiri Helmi Kõllilt Tallinnast (Lai 11–4). Kutsub mind vanaaasta õhtuks Tallinnasse enda poole külla (31. dets. kuni 10. jaanuarini).

Tähitult

2. XII 55

postile

Tallinn, Pärnu mnt. 10

Eesti Riiklik Kirjastus

Ilukirjanduse Toimetus

Eesti Riikliku Kirjastuse Ilukirjanduse Toimetus

Saadan Teile siinjuures allakirjutatult tagasi kirjastuslepingud nr. I-90-55 ja I-118-55 (kumbki kahes eksemplaris).

Lepingutes ettenähtud honorari palun üle kanda lasta Tartu linna Töö-Hoiukassasse nr. 6733 minu jooksvale arvele nr. 2501.

Ülekandmisest palun mulle teatada Tartu, Pargi 2-3.

E. Talviken.

Tartus, 1. XII 55.

6. dets.

postile

Sm. August Sang

Aia t. 15

Pärnu.

Kallis Sang,

siin siis on kaks väga paha naisterahvast – “Die alte Rose” ja “Die ungetreue Luise”. Tee nendega mis sa tahad.

Tartus müttab täna lund sadada. Minu tuba on soe, kohvi hakkab keema – tule jooma!

Tervitades Betti

6. XII. 55.

13. (teisip.) Med-õde käis dr. Sillari juurde kutsumas.

15. (neljap.) Pakane kestab ja unetus kestab. Käis Elfi Tuksam, kes elab nüüd Luual kooliõp. Kiviste juures ja tõi mulle omakootud valged villased kindad.

Kirjutasin Helmi Kõllile (Tallinn, Lai 11–3), et vanasõna järgi ei kutsuta vaest varrulle ega puujalga pulma, aga tema kutsub minusuguse puujala uutaastat vastu võtma. Soovitasin ettenähtud korras nuumhärjad tappa ja õlled teha, sest mind oodata ei maksa, kuna endist viisi virelen ja nüüd ka unetusega maadlen. Lubasin vana-aasta õhtul nende kõigi terviseks klaasikese juua ja soovisin head uut aastat.

17. (laup.) Pakane. Unetus. E. l. käisin dr. Sillari juures, kes ei leidnud midagi. – Õhtuse postiga kiri

Tallinnast Riikl. Kirjastuse Iluk. toimetajalt Vl. Beekmannilt. Lubatakse mulle lähematel päevadel honorar (60% Oneg. I ptk. ja Luuleantol. II värsside eest) ära saata ja palutakse Onegini teine leping (II ptk. kuni lõpuni) allakirjutatult tagasi saata.

18. (pühap.) K. sõitis öösel vastu esmaspäeva Tallinna.

19. (esmasp.) Viisin posti peale tähitud kirja Riikl. Kirjastusele.

Tähitud

Tallinn, Pärnu mnt 10.

Eesti Riiklik Kirjastus

Ilukirjanduse Toimetus

Eesti Riiklik Kirjastuse Ilukirjanduse Toimetusele.

Vastuseks Teie 16. detsembri kirjale oleks mul öelda järgmist.

1) Kui Riikliku Kirjastuse esindaja (sm. F. Kauba) 1953. a. alates "Jevgeni Onegini" tõlkimise asjus korduvalt minu pool käis ja mina pärast pikki kõhklusid viimaks tõlkimisega nõustusin, siis rõhutasin algusest peale, et sõlmin esiotsa lepingud ainult üksikute valminud peatükkide kohta, millega Teie esindaja ka päri oli. See minu tingimus võib ehk aja jooksul muutuda, kuid esialgu on mulle säärane moodus paratamatult tarvilik.

2) K. a. 5. septembril saatsin kirjastusele koos Onegini 1. ptk. tõlkega kirja, kus muuseas kordasin oma soovi – sõlmida leping valminud esimese peatüki kohta. – 28. oktoobril esitati mulle aga kirjastuse poolt hoopis teisekujuline leping ühes mingi (suusõnalise) avansi pakkumisega, millest ma keeldusin ja 20. novembril kirjastusele vastasin, et soovin lepingut siiski ainult esimese peatüki kohta. Mäletatavasti palusingi just selles mõttes kirjastuse lõplikku vastust või 1. ptk. lepingut kuni k. a. 1. detsembrini.

3) 1. detsembril sain siis lõpuks lepingu 1. ptk. kohta, mille ma kirjastusele kohe allakirjutatult tagastasin. Siinjuures saadan Teie soovi kohaselt tagasi ka lepingu nr. I-129-55 (3 eks.). Põhjus, miks ma sellele alla ei ole kirjutanud, peaks selguma eelpoolöeldust.

Loodetavasti jõuab kirjastuse raamatupidamine lubatud honorari tõesti lähematel päevadel välja saata. See võimaldaks mul enam-vähem rahulikult Onegini II ptk. juures edasi töötada, mille tõlke loodan kirjastusele esitada 5. septembril 1956. a. Kas leping II peatüki kohta sõlmitakse minuga enne või pärast käsikirja esitamist, see küsimus jäägu ERK Ilukirjanduse Toimetuse otsustada.

Lugupidamisega

B. Alver.

18. XII 1955

Tartus, Pargi 2–3.

21. dets. (kolmap.) Unetus kestab. K. Tallinnast tagasi. Tuglased saatsid mulle karbiga pastillaad. Lugesin Candide'i⁴⁶.

24. dets. (laup.) Õhtu eel dr. ja Elsa Kõrge veinipudeli ja piparkookidega. Jõime kohvi. – K. ja maavärisemine.

25. dets. (pühap.) K. muidugi ei tulnud. – Õhtul oli kirjastust puruks pekstud.

⁴⁶ Voltaire'i "Candide, ehk, Optimism" ilmus eesti keeles A. Saareste tõlkes 1928. a. Alveri-Lepiku memoriaalkogus leidub "Kandide oder Die beste Welt" (München, 1920) Paul Klee sullejoonistustega, teised Voltaire'i väljaanded pärinevad hilisemast ajast.

26. dets. Loen Brandese Voltaire'i⁴⁷ (II korda). E. l. tuli skulptor Karu, kes eile Moskvast tagasi jõudis. Tõi mulle suhkrut ja kohvi. – P. l. jalutades pidin Lille tn-l hobuse alla jääma. – Kell 6 tuli madam Karu uuesti, tõi mulle ilusa linnumaja (lindude söötmiseks). Jõime kohvi. Siis tuli Anvelt, maksis mulle võlga 50 rbl. (jääb saada 150.) – Kiri kelleltki “palja peaga Jürilt”. – Unetuse periood kestab. – See paljaspea-Jüri on Šumakov⁴⁸.

27. dets. (teisip.) Ahastav kiri Liisi Tammelt. Õhtul tuli K., lõhkus puid.

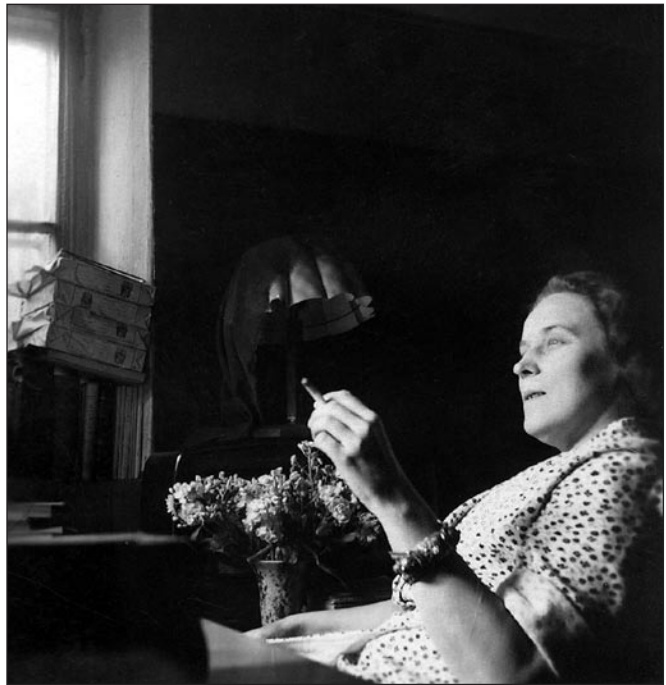
28. XII vastasin Liisi Tammele.

29. dets. (neljap.) Kella 6 paiku Leo Anvelt, maksis ülejäänud võla ära. – Varsti tuli K., tõi mulle alpikannikesi ja ütles, et läheme uue aasta alguses asju ajama. Kitzbergi 100. a. sünnipäev, K. käis eile, s. o. 28. XII surnuaial pärga panemas ja ütles oma sõnad.

30. dets. (reede) Käisin pangas, kirjastusest oli ülekanne kohale jõudnud 4591 rbl. 12 k. Võtsin välja 2500. – Keetsin kõrvitsasalatit, praadisid ahjus kana, kraamisid. Õhtul käisin linnas ringi, ostsin pudeli portveini, kodus tegin sauna.

31. dets. (laup.) Õhtul K-ga jalutamas. Võtsime veiniga uutaastat vastu.

(järgneb)

Betti Alver 20. VII 1951 oma elukohas Tartus Pargi t. 2-3. Foto: M. Lepik

⁴⁷ G. Brandes. Voltaire und sein Jahrhundert. Bd.1–2. Übersetzt v. E. Stein und E. R. Eckert. Reiss, Berlin, 1923. Leidub Alveri-Lepiku memoriaalkogus.

⁴⁸ Vene luuletaja ja tõlkija Jüri Šumakov (18. IX 1914–24. XII 1997) oli aastatel 1952–1956 sundasumisel Jaroslavlis. Käsipostiga B. Alverini jõudnud kiri on säilinud (EKLA, f. 315, m. 28:19).

Vaimu ja võimu ilminguid ning seoseid Rootsi ajal

Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil. II. Koostanud Enn Küng. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised – Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae, nr. 12 (19). Eesti Ajalooarhiiv. Tartu, 2006. 424 lk.

Sissejuhatajateks rõhutatakse, et Rootsi võimuperiood on Eesti ajaloos olnud üks olulisi viimasel ajal viljeldud teadussuundi Ajalooarhiivis. Just Ajalooarhiiv sisaldab suurel määral vastava perioodi materjale, mille uurimisel on nüüd kergem kui vahepeal kaasata allikaid Rootsi arhiividest. Nelja aasta eest ilmus selle kogumiku I köide, mis keskendus eeskätt institutsionaalsetele, administratiivsetele ja riigiõiguslikele probleemidele (retsensioon: Tuna 2002, nr. 3, lk. 132–135). Seekord on valdavas osas püütud vaadelda inimesi nende intellektuaalsete vajaduste ja võimaluste kontekstis. Artiklite autorid on jälginud, kuidas inimesed oma teadmiste ja oskustega suhestusid nii normatiivselt määratletud kui ka igapäevase, argise maailmaga ning kuidas mõjutasid Läänemere provintse Rootsi suurriigi poliitika ja sidemed ülejäänud Euroopaga.

Selle laiahaardelise kogumiku juhatas sisse Kristi Viiding, analüüsides kolme reisimetoodilist traktaati Eesti kirjanduses, millest nähtub, kuidas sinne akadeemiline kirjanduselu astus ühte jalga muu Euroopa traditsiooniga. 1639. aastal pidas Amernus Storch Tartus proosavormis kõne “Oratio de peregrinatione” (“Kõne reisimisest”). 1642. aastal väitles sealsamas retoorika- ja poetikaprofessor Laurentius Ludeniuse eesistumisel sama tiitlit kandva “praktilise” disputatsiooniga Smålandist pärit Carolus Ruberus ning 1699. aasta 11. septembril esines ülikooli Tartust Pärnusse kolimisele järgnenud pidulike avaürituste raames Ingerimaalt pärit Gabriel Hinnel ajaloo professor Sveno

Cameeni eesistumisel väikedissertatsiooniga “Peregrinator Prudens, breviter delineatus” (“Arukas reisija, lühidalt visandatud”). Kristi Viiding annab korraliku ülevaate reisimetoodikate kirjutamise traditsioonist Euroopas. Bibliograafiana kasutab ta austria sotsioloogi Justin Stagli andmeid, konstateerides, et Stagli bibliograafiast puuduvad kõik 17. sajandil Rootsis ja Soomes avaldatud reisimetoodikate väljaanded (apodeemikonid). Olen ise aastaid uurinud ja publitseerinud üsna palju taanlaste ja norralaste õpireisidest 16.–18. sajandil, seejuures kogenud sama. Euroopa äärealana on Skandinaavia tihti jäänud tähelepanuta.

Justin Stagl kuulub selle teema kauaaegsete põhjalike viljelejate hulka. Tema reisiteoreetilise uurimuse “History of Curiosity. The Theory of Travel 1550–1800” (1995), millele viitab tihti Kristi Viiding, on vahepeal ilmunud täiendatud ja korrigeeritud uusversioonina (Geschichte der Neugier. Reisekunst 1550–1800. Wien, 2002).

Kristi Viiding leiab oma kolme uurimisobjekti analüüsis, et kahte varasemat seob Lääne-Euroopa reisimetoodikate vormitraditsioonidega ramistlik esitusviis, millest viimases on loobutud. Ta kirjeldab neis esinevaid aspekte, ka reisimise poolt- ja vastuargumente ning jälgib lisaks reisimetoodikate teemasid ja motiive teistes varauusaegsetes kirjandusžanrides. Esitusvormilt on need traditsioonilised. Lõpuks rõhutab ta vajadust täpsemalt uurida tolleaegseid Eesti ala akadeemilisi tekste, arvestades rohkem Euroopa humanistlikku kirjandustraditsiooni, sest see töötab võimalust eritleda siinses kirjandusväljas hoopis laiemat varauusaegset kirjandusžanride valikut. Vist tuleb aga ka silmas pidada, et suurelt osalt oli tegemist harjutustöödega argumentatsiooni ja loogilise mõtlemise arendamiseks, mispärast ei saa just palju originaalset oodata.¹

Katre Kaju süveneb Tartu Academia Gustaviana aegsesse pulmaluulesse, näidates ülikooliga seotud isikute luuleharrastuse nüansse. Ta on seejuures kasutanud ka Martin Klökeri laiahaardelist uurimust Tallinna kirjanduselust, mis on vahepeal trükitud ilmunud.² See ei piirdu üksnes Tallinna trükistega, vaid hõlmab kõiki Tallinna kirjanduseluga seotud trükiseid, ka

¹ Selle teemaga haakub Kristi Viidingu uurimuse teesasaatmisluuletustest (K. Viiding. Õnnelik olgu su samm... Teesasaatmisluuletused XVII sajandi Eesti kirjanduses. – Keel ja Kirjandus 2005, nr. 5, lk. 359–378; 2005, nr. 6, lk. 455–474).

² M. Klöker. Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657). Institutionen der Gelehrsamkeit und Dichten bei Gelegenheit. Teil 1. Darstellung. 772 lk. Teil 2. Bibliographie der Revaler Literatur. Drucke von den Anfängen bis 1657. Tübingen, 2005. 652 lk.

neid, mille Tallinna kodanikud olid lasknud trükkida mujal või mis on loodud Tallinna kodanike auks.

Tartus trükitud 22 pulmakogumikus domineerib ootuspäraselt ladina keel, aga teiskeelsete hulgas on esindatud ka eesti keel. Kirjutajad on enamasti seotud ülikooliga. Eesti keeles kirjutasi ainult (tulevased) pastoriid.

Janika Päll on uurinud sama aja trükistes esinenud titulatuuri ja dateeringuid, tuues sellega ülikooli ajalukku täpsustusi. Nii Tartu juhuluulekorpuse luuletuste allkirjades esinevad tiitlid kui ka arhiivandmed nõuavad, et lisaksime Tartu ülikooli kunagiste rektorite nimekirja ka tollase kreeka keele õpetaja ning teoloogiaprofessori, hilisema Turu piiskopi Johannes Gezeliuse (rektor ajavahemikus 1645. aasta 3. novembrist 1646. aasta 30. novembrini). Arhiivandmed ja titulatuur ülikooli juhutrukistes näitavad samuti, et 1654. aasta novembrist kuni novembrini 1655 oli Andreas Virginiuse viies rektoraaat.

Tähelepanu köidab Aleksander Loit oma uurimusega ühiskondlike vastuolude peegeldusest Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli tegevuses. See on väga laiahaardeline temaatika, lõpetuseks on mõned tähelepanekud ja kommentaarid. Suurem osa ülikooli kontroversidest nii muude asutuste kui ka kiriku, sõjaväe, õuekohtu ja teiste õppeasutustega oli seotud majandusküsimustega madalal administratiivsel tasemel. Ülejäänud osa moodustasid kompetentsitülid. Samal ajal laabus koostöö ülikooli ja kõnesolevate asutuste vahel hästi, nii et need vastuolud ei kujutanud endast mingit tõsisemat ühiskondlikku probleemi. Ajajärku iseloomustab riigivõimu üha sihikindlam püüd kontrollida ja distsiplineerida elanikkonna rahutumata osa – üliõpilasi, sõdureid, käsitööselle. Kuna ülikoolil oli oma jurisdiktsioon, siis sai ta õppe- ja teadustöö kõrvale veel ühe tähtsa ühiskondliku funktsiooni, nimelt üliõpilaste – tulevase eliidi – distsiplineerimise ja kasvatamise.

Ülikooli konfliktid baltisaksa aadliga ning Tartu ja Pärnu linnaga olid struktuuraalsed ja seega kestva iseloomuga. Rahvuslikud vastuolud lõikasid läbi erinevatest ühiskonnakihtidest, ametkondadest ja korporatsioonidest. Nende ühiskondlik tähendus seisis peamiselt selles, et nad tugevdasid teisi vastuolusid. Poliitilise elu peamine antagonistlik vastuolu, mis kajastus ka Tartu ülikooli tegevuses ja suhetes, oli vastasseis Rootsi riikliku keskvalitsuse ja baltisaksa seisusliku omavalitsuse vahel. Antagonistlikud vastuolud ilmnesid ka üleüldises maailmakäsituses. Selle varem monoliitsesse ehitusse hakkasid

tekkima mõrad, eriti varase valgustusaja ideede mõjul 17. sajandi lõpul. Nii täitis Tartu ülikool oma ülesannet kui uute ühiskondlike mõttevoolude vahendaja ja mõnevõrra ka arendaja. Kõik need vastuolud, tülid ja konfliktid ei mõjutanud aga mainimisväärselt ülikooli õppe- ja teadustööd.

Tartu ülikooli historiograaf Arvo Tering kirjutab heliotsentrilisest maailmavaatest ja selle retseptioonist Baltimail 17. sajandil, mil Euroopa ülikoolide kaudu jõudsid siia uued maailmasüsteemi ideed. Ta annab ülevaate, kuidas 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandil kujunes maailmapilt, et Päike on planeetidesüsteemi keskpunkt, mille ümber kõik planeedid tiirlevad. Lähtepunktiks on Mikołaj Koperniku hüpotees, millele lisanduvad täiendused, nende hulgas Johannes Kepleri ja Galileo Galilei avastused, René Descartes'i keeristeteooria ja Isaac Newtoni universaalne gravitatsiooniteooria. Tering kirjeldab selle retseptiooni Euroopa õppeasutustes, eriti aga suhtumist neisse teooriatesse Baltimail.

16. sajandi teisel poolel oli Koperniku heliotsentrilisel maailmasüsteemil vaid üksikuid pooldajaid. Enamik 17. sajandi astronoomide pooldas Tycho Brahe semiheliotsentrilisi seisukohti. Baltimail oli praeguste andmete kohaselt kindel heliotsentrilise maailmasüsteemi pooldaja Gebhard Himself, kes oli 1632. aastast alates Tallinna gümnaasiumi matemaatikaprofessor. Esimeseks teadaolevaks baltlasest üliõpilaseks, kes oma disputatsioonis refereeris Koperniku ja teiste heliotsentrismi põhjendajate töid, oli kuramaalane Justus Hartmann 1659. aastal Wittenbergis. Tering konstateerib, et kuigi kosmoloogiliste vaadete retseptioon on Rootsis ja Soomes ammendavalt läbi uuritud, pole seda ei saksa keeleruumi ulatuses tervikuna ega ka selle perifeeriaala Ida-Baltikumi suhtes veel eraldi tehtud.

Mitme nurga alt on valgustatud usuelu. Piret Lotman vaatleb Ingerimaa superintendenti Heinrich Stahli ja Lea Kõiv Urvaste pastorit Johannes Gutsblaffi – mõlemad on väga olulised tegelased Eesti kultuuriloos.

Heinrich Stahl on mitme uurija huvi keskpunktis. Eestlased huvituvad tema keelemehe rollist, Martin Klöker pühendab talle oma eespool mainitud uurimuses kirjamehena 14-leheküljelise peatüki. Piret Lotman vaatleb teda seoses Rootsi kirikupoliitikaga, tema tegutsemismotiive 17. sajandi teise veerandi keerukate kirikusuhete kontekstis, lahutamata sealjuures tema tööd katehiseerijana, vaimuli-

ke kirjatööde autorina ja kirikujuhina. Järva- ja Virumaa praost Heinrich Stahl ei saanud 1637. aastal Eestimaa piiskopiks, vaid määrati Tallinna toomkiriku praostiks. Neli aastat hiljem valiti ta aga Ingerimaa superintendendiks asukohaga Narvas. Piret Lotman valgustab nende kirjavahetuse põhjal tema suhteid Axel Oxenstiernaga, Ingerimaa kirikuprobleeme, konflikte kohalike maaomanikega, ka õigeusklikega, mis viisid teda kibestumisele, kuna ta, nagu ta kurtis Oxenstiernale, ei saanud mingit toetust, tunnustust ega tulu. Kirjutaja arvates ei saa seda siiski laiemas kontekstis vaadelda ebaõnnestumiste jadana. Energilise ja autoritaarse, sajandialguse ideaale järgiva kirikujuhi tegevus tõi vaid selgemini esile nõrgad kohad, samuti 17. sajandi teisel veerandil toimunud Rootsi luterlikus kirikus endas.

Lea Kõiv konstateerib sissejuhatavalt, et Johannes Gutsloffi nimi kuulub Eesti kultuuriloo klassikasse. Võrreldes ta loominguga on Gutsloffi enda elu ja tegevust aga paradoksaalselt vähe uuritud. Kirjutaja püüab siseneda Gutsloffi igapäevasesse miljöösse, üritades lisada ta klassiku-imagole ka argiseid ja inimlikke dimensioone.

Ta oli Kolmekümneaastase sõja produkt, pages selle eest Taga-Pommerist Eestisse. Õppis Tartu ülikoolis ja sai 1641. aastal Urvaste pastoriks. Lea Kõiv kirjeldab arhiivandmetele toetudes tema eluolu, kohalikku kirikut ja usuprobleeme ning suhteid eestlaste ja sakslastega. Gutsloffi elu on iseloomulik näide 17. sajandi esimese poole Liivimaa maakoguduse pastori argipäeva kohta. Ta sai kogu aeg kõiki tolleaegseid ametiprobleeme: alalisi olmemuresid, konflikte koguduse liikmetega ja patroonidega. See kõik nõudis palju aega ja energiat. Seda hinnatavam on, et pingelises rutiinis ja arvukate kohtuprotsesside kõrval leidis ta võimalusi kahe raamatu koostamiseks ja Piibli järjekindlaks tõlkimiseks. Kirjutajale tundub lõpphinnanguna, et pilk Gutsloffi ellu Urvastes kinnitab mitmeid talle loomingu põhjal omistatud jooni – kohusetundlikkust, ettevõtlikkust, põhjalikkust ning kalduvust juurelda ühiskonna nähtuste üle avaramalt kui vaid oma igapäevasel tasandil.

Järgmine artikkel haakub osalt Gutsloffi tegevusega. Kai Tafenu käsitleb Ajalooarhiivi käsikirjade põhjal eestikeelse Uue Testamendi tõlkelugu, lisades mõndagi uut ja tähelepanuväärset.

Ta jälgib tõlke kujunemist Eestimaa alates vähemalt 1650. aastate lõpust kuni umbes 1690. aastate keskpaigani. Autor jõuab selgusele, et

1680. aastail revideeriti nii enne piiblikonverentse kui ka konverentsidel peamiselt Heinrich Göseken vanema koostatud Uue Testamendi tõlget, mille erinevalt kaasaegsetest teadetest oli revideerimiseks puhtalt ümber kirjutatud mitte Göseken vanem ise, vaid tema poeg Heinrich Göseken noorem. Kas Göseken vanema käsikirjas sisalduva lõunaestikeelse tõlke võiks omistada Urvaste pastorile Johannes Gutsloffile, kellelt on seni teada ainult osaline Vana Testamendi tõlge, on praeguse uurimisseisu juures veel vara öelda. Kui piiskop Pfeiff 1666. aastal teatas, et tõlge on valmis, võis ta silmas pidada just Göseken vanema koostatud tõlget, kuid lisaks sellele paigutub umbes samasse aega ka Hageri pastori Christoph Blume tõlge.

Viimaks 1715. aastal ilmunud Uue Testamendi aluseks peetakse toimetatud varianti mõnest Johann Hornungi 1688. aastal valminud käsikirja ära kirjust. Üks huvitavamaid küsimusi on, mil määral kasutas ta Eestimaal valminud tõlget. Igal juhul võimaldavad säilinud käsikirjad senisest adekvaatsemalt hinnata Eestimaa pastorete tööd Uue Testamendi tõlkimisel.

Väga tervitav on koostöö Eesti ja Rootsi ajaloolaste vahel, mis võimaldab probleemide kahepoolset valgustamist. Selle näiteks on noore Rootsi arhivaari Katrin Askergreni artikkel, mille teemaks on varauusaegsed identiteedid ja integratsiooniprotsessid Rootsi Läänemereprovintides. See teema on põhiliselt aktuaalne läbi aegade. Kirjutaja annab üldjooned, kasutades Läänemere provintides töötanud komisjonide materjale. Ta valgustab lühidalt ekspansiooni Eesti- ja Ingerimaale, lähtudes majandusoludest ning pühendades erilist tähelepanu kiriklikule ekspansioonile. Näitlikeks allikateks on usuvahetuse ja kõrgete maksude komisjon Ingerimaal ning komisjon seoses Tallinna kodanikkonna vastuseisuga plaanile rajada linna garnison. Ta diskuteerib kokkuvõtvalt varauusaegseid identiteete ja lõpetab teoreetilise ülevaatega, esitades lõpuks rea küsimusi, millele vastamiseks on vajalik süvenemine arhiivmaterjalidesse mõlemal pool Läänemerd.

Enn Küng tutvustab Johann Köhleri tegevust Narva trükkalina Rootsi võimuperioodi lõpus. Pärast mitmete sellesuunaliste katsete luhtumist alustas ta siin 1695. aastal. Ajendiks oli Narva kiirelt arenev kaubandustegevus 17. sajandi lõpus. Linnalt ta palka ei saanud, Narva raad oli ainult eraldanud trükikojaks sobiliku maja ja taganud trükkalile osalise maksuvabaduse. Köhler oli Narva linnaga seotud aastatel 1695–1705, tema trükitegevus algas 1696. aastal ja kestis

1703. aastani. Kokku on teada umbes 40 tema trükist, mille nimestik on lisatud.

Hamburgi ülikooli õppejõud Ralph Tuchtenhagen vaatleb üldistavalt Tartu õuekohtu tegevust seoses Rootsi Läänemere-provintside poliitikaga. See on varem saksa keeles ilmunud.³

Punkti paneb Marten Seppel, kes selle ajakirja lugejatele on tuntud,⁴ artikliga talupoegade kaebekirjadest ja kaebeõigusest 17. sajandi Liivimaal. Seda teemat käsitlesin ise 1952. aastal oma Århusi ülikooli eriuurimuses Karl XI talupoegade poliitikast Eesti- ja Liivimaal, tuginedes materjalidele Rootsi Riigiarhiivis. Seppel kaasab Tartu ja Riia materjalid, palju põhjalikuma ja mitmekülgsema tulemusega. Saame korraliku ülevaate mõisniku kohtuvõimu piiramisest, kroonutalupoegade kaebeõiguste tagamisest ja korraldamisest ning lisaks häid näiteid talupoegade kaebe- ja palvekirjadest.

Artiklid on varustatud allikate ja kirjanduse loeteluga, ei puudu ka ingliskeelsed kokkuvõtted. Oleks aga võinud esitleda autoreid, kellest kaks (Askergren ja Tuchtenhagen) pole eestlased.

Üldmulje on rõõmustav, nagu eelmises kogumikus, on ka siin palju lisateavet Rootsi perioodi ajaloole. Kõik see tuleb kasuks ettevalmistusel olevale Eesti ajaloo III köitele. Samuti on siin häid täiendusi järgmisel aastal 375. juubeliaastapäeva tähistava Tartu Ülikooli ajaloole. Samal ajal kui lähiajaloo uurimine kipub takerduma poliitilistesse probleemidesse, on vanema ajalooga tegelemine just nagu paisu tagant lahti pääsenud, rajades endale uusi teid ja avastades teisi vaatekohti. Nagu ka siin korduvalt rõhutatakse, on veel palju probleeme, mis nõuavad põhjalikumat uurimist ja analüüsi. Avatud Euroopas saab seda teha mitmekülgset, diskussioonides välismaa kolleegidega, sest Eesti ajalugu on ju osa Euroopa ajaloost.

Vello Helk

³ Die baltischen Länder und der Norden. Festschrift für Helmut Piirimäe. Hrsg. von Mati Laur und Enn Küng in Verbindung mit Stig Örjan Ohlsson. (Nordistica Tartuensia, 13). Akadeemiline Ajalooselts, Tartu, 2005, lk. 114–151.

⁴ M. Seppel. Peatoidusehädad Liivimaal 1629–1700. – Tuna 2004, nr. 3, lk. 25–36; M. Seppel. Kroonutalupoegade seisund Liivimaal 17. sajandi lõpus. – Tuna 2005, nr. 2, lk. 23–34.

Raamat Tallinna käsitööliste pärandist

Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker in Tallinn 1706–1803. Bearb. von Raimo Pullat. Estopol, Tallinn, 2006. 368 lk., editeerija eessõna, registrid [Lauri Suurmaa].

Alles see oli, kui Raimo Pullati sulest ilmus köide Pärnu kodanike 18. sajandi pärandinimestuid,¹ mille puhul uskusin, et publikatsioonide jada, mis algas Tallinna kaupmeeste varaloendite kolme tüseda köitega, on jõudnud lõpule. Kuid õigemaks osutus tookordse tutvustuse lõpul avaldatud veendumus, et Tallinna Linnaarhiivi rikkalik pärand annab ainekust palju rohkemaks. Nii läkski.

Nüüdne publikatsioon hõlmab Tallinna käsitööliste 47 pärandit 18. sajandist. Kui kaupmeeskond kuulus pürjelite eliiti, siis käsitöölised moodustasid toona linnarahva keskklassi. Seega on uurijate kätte jõudnud äärmiselt vajalik täiendav võrdlusmaterjal, mis annab hoopis laiemana ning tõesema pildi Tallinna asukate omaaegsest olmest.

Editeerija valik – üle 30 erineva ameti – pakub head läbilõiget vaadeldud ajajärgul levinud käsitöölaladest. Publikatsiooni lehekülgedel kohtame kullasseppi ja linakangruid, värvaleid ja pagareid, möldreid ja klaasijaid. On elukutseid, mida teame juba keskajast (rätsepad, kingsepad, kellavalajad), kuid esineb ka moodsa aja meistreid – kübarseppi, parukategijaid, raamatuköitjaid. Mõistagi ei moodustanud käsitöölised mingit homogeenet, ühesuguse varandusliku tasemega elanikkonnakihti, selleks pakkusid nende erialad liiga ebavõrdseid teenimisvõimalusi.

Hoolimata iga isiku individuaalsest võimekusest on kullassepad traditsiooniliselt moodustanud käsitöölise koorekihi. Erandit ei kujuta ses suhtes ka 18. sajand, mil just nende varaloendid ilmutavad suurimat jõukust. Ratsa rikkaks aga ei saadud ka selles ametis – kullassepasell John Kullbergi rahanatuke näiteks

¹ Nachlassverzeichnisse der Einwohner der Stadt Pernau 1702–1800. Bearb. von Raimo Pullat. Estopol, Tallinn, 2005. 463 lk., editeerija eessõna, registrid Lauri Suurmaa.

läks kõik tema matuse kuludeks. Seevastu põlatumaid ameteid keskajal oli linakangru oma. Nende virelemine näib olevat jätkunud ka uusajal. 1728. a. surnud Elias Johannsoni varanatuks ei võta enda alla kuigi palju paberit. Ja seegi kirjapandu hõlmab peamiselt tööriistu ning kasinat majakraami, mis palju ei erine talutare omast.

Mida rohkem aega möödus Põhjasõjast, seda pikemaks muutusid nimistud, seda mahukamaks ja mitmepalgelisemaks pärand. Kivikeraamika asemele astus portselan, laienes mööbli ja voodipesu valik, kasvas jõukus. Ikka sagedamini võttis meister pärast tegusat tööpäeva kätte raamatu, enamasti midagi hingekosutavat, kuid mõnikord ka erialaselt harivat. Vöötegitaja Carl August Gabriel Thüring (srn. 1799) luges nii saksa, vene kui ka prantsuse keeles, õppis koguni ladina autoreid ning tundis elavat huvi ajaloo vastu. Raamatukõitjad kauplesid ka maakeelse kirjavaraga, mis, tõsi küll, oli tollal veel üsna ahtake – piiblid, lauluraamatud, katekismused ja aabitsad.

Nüüd juba viis tüsedat köidet allikapublikatsiooni moodustab tõhusa baasi analüüsivaks-sünteesivaks uurimistööks nii meil kui mujal populaarsust koguva *Alltagsgeschichte* alal. Eesti ajaloolaste Tiiu Reimo, Lauri Suurmaa ja Helve Russaku kõrval on Tallinna pärandinimistud äratanud ka rahvusvahelist tähelepanu. Juba 2004. a. nägi maineka Böhlaus kirjastuse väljaandel trükivalgust Jörg Drieseneri ja Robert Riemeri mahukas artikkel Tallinna saksa kaupmeeste kuulunud peeglitest-piltidest.² Ja usutavasti on sellele tulemas lisa, nii meilt kui mujalt.

Ivar Leimus

² J. Driesener & R. Riemer. Spiegel und Bilder in den Nachlassinventarien deutscher Kaufleute in Reval im 18. Jahrhundert. – Land und Meer. Kultureller Austausch zwischen Westeuropa und dem Ostseeraum in der Frühen Neuzeit. Hrsg. von M. Kreiger & M. North. Köln–Weimar–Wien, 2004, lk. 165–198.

Raamat Siberi uurijast ning Liivimaa põllumehest ja ühiskonnategelasest

N. G. Suxova, E. Tammiksaar. Aleksandr Fëdorovič Middendorff 1815–1894. Nauka, Moskva, 2005. 331 lk.

Eestist pärit või Eestiga seotud silmapaistvatest baltisaksa loodusteadlastest ja maadeuurijatest räägitakse ning kirjutatakse enamasti ühenduses nende juubelitega. Neil kordadel avaldatud kirjatükkides korratatakse aga tihti varemilmunud ja üldiselt teada olevat, vahel ka vigu ja valejärelt, kuid aeg-ajalt ilmub siiski kaalukamaid uurimusi. Rohkem tähelepanu on meil pälvinud Karl Ernst von Baer ja Friedrich Georg Wilhelm Struve, esimene tänu Baeri majale ja teine Tartu (Tõravere) observatooriumi teadusloolastele. Aegade jooksul väga erinevatesse väljaannetesse ning arhiividesse ja kogudesse talletatud materjali on aga vähe püütud ühtede kaante vahele koondada, isegi viimasel ajal, kui on avardunud juurdepääs välismaa arhiividele.

Mõneti erandlik oli ühe mehe, Alexander Theodor von Middendorffi suhtes 2005. aasta. Loodusteadlase 190. sünniaastapäeval ilmus Venemaa suurima teaduskirjastuse Nauka teadusbiograafiate sarjas meie geograafia ajaloolase Erki Tammiksaare ja Peterburi uurija Natalja Suhhova sulest 331leheküljeline monograafia “Aleksandr Fjodorovič Middendorff 1815–1894”. Peaaegu pool sajandit tagasi alustatud sarjas on viimasel ajal ilmunud 15–20 raamatut aastas, enamasti 19.–20. sajandi Venemaa ja Nõukogude Liidu loodus-, täppis- ja tehnikateadlastest. Erandiks on raamatud saksa filosoofist ja matemaatikust G. W. Leibnizist, inglise bioloogist J. S. Huxley’st, Tartu ülikoolis õppinud vene keeleteadlasest V. I. Dalist (Dahl) ja 2002. aastal eesti astronoomist Ernst Õpikust (erialaste saavutuste kõrval võis viimase valikut soodustada ka asjaolu, et ta oli lõpetanud Moskva Ülikooli ja seal mõne aja töötanud).

A. Th. v. Middendorffi nime laiema avalikuse ette toomises oli 1950-ndate lõpus ja 1960. aastail suuri teeneid Elva meestel Kaljola Kirdil

ja Kalev Päidil. Tema 150. sünniaastapäeva tähistati konverentsiga Tartus, kus selle peakorraldaja E. Kumari huvidest lähtudes oli suurem rõhk pandud teadlase ornitoloogiaalastele töödele, kuid seal astus üles ka nüüd ilmunud uurimuse üks autoreid N. Suhhova. Konverentsil inimestust saanud N. Leonovilt ilmus 1967. a. eelnimetatud Nauka biograafiate sarjas raamat A. Th. v. Middendorffist. Selle õhukese (vaid 147 lk.) teose koostamisel oli trükikõõde kõrval kasutatud ka Moskva, Leningradi ja Täškendi arhiivide materjale, mitte aga Eesti omi, välismaistest rääkimata.

2005. a. suvel korraldas Eesti Rahva Muuseum (ERM) suure näituse "Saage tuttavaks – A. Th. v. Middendorff", kus oli väljas maa-deuurija poolt Siberi-ekspeditsioonilt toodud ja nüüd muuseumis säilitatavaid, aga ka tema Saksamaal ja Rootsis elavate järeltulijate käest saadud esemeid ja dokumente. Seejärel oli näitus veel üleval Tartumaa Muuseumis Elvas. ERM-is peeti ka A. Th. Middendorffi järeltulijate osavõtul teaduskonverents, mille lõpus Riho Västriku demonstreeris valmivat dokumentaalfilmi "Middendorffi jälgedes".

A. Th. v. Middendorff sündis 18.08.1815 (ukj.) Läänemaalt pärit Peterburi Pedagoogilise Instituudi direktori Th. J. v. Middendorffi perekonnas. Tema ema oli Pööravere mõisast pärit talutüdruk. Aastail 1832–1837 õppis Alexander Theodor Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas, kus kuulus lisaks loodusteaduslike aineid. Tartus doktorikraadi saamise järel täiendas ta end mitmes Lääne-Euroopa ülikoolis, eriti zooloogia alal. Pärast lühiajalist töötamist Kiievi Ülikoolis ja koos K. E. v. Baeriga sooritatud Lapimaa uurimisretke sai ta viimase soovitusel ülesande, tänu millele edukale täitmisele me A. Th. v. Middendorffi eelkõige teamegi – Peterburi Teaduste Akadeemia 1842.–1845. a. Siberi-ekspeditsioon. Kui Peterburi TA 18. sajandi ekspeditsioonidega õpiti tundma suurte Siberi jõgede äärseid alasid (D. G. Messerschmidt, G. Fr. Müller, J. G. Gmelin), aga eriti Siberi lõunaosa ja Taga-Baikalimaad (P. S. Pallas, J. G. Georgi), siis hiigelsuurest territooriumist sealt kaugemal teati õige vähe. A. Th. v. Middendorffi 1842. a. lõpust 1845. a. kevadeni kestnud uurimisreisi eesmärgiks oli Taimõri poolsaare igakülgne uurimine ning igikelta olemuse ja leviku kindlakstegemine Siberis. Viimase probleemi vastu

tundis tõsist huvi K. E. v. Baer, sest toleaeegses teadusmaailmas oli igikülmunud pinnase olemasolu, eriti selle ulatuslik esinemine Aasia ja Põhja-Ameerika põhjaosas suure kahtluse all. Muuseum, käsikirja jäänud K. E. v. Baeri üldistatud varasem teave kirsmaa kohta koos Middendorffile antud vastava uurimisprogramiga ilmus E. Tammiksaare initsiatiivil 2001. a. Giesseni ülikooli väljaandena.

A. Th. v. Middendorffi ekspeditsioon oli neljaliikmeline, lisaks loodusteadlasele võtsid sellest osa sõjaväetopograaf V. V. Vaganov kaardistajana, taanlane T. E. Branth loodusteadlase ja kunstnikuna ning eestlasest preparaator Mihkel Fuhrmann. Kõige raskem oli 1843. a. märtsist septembrini kestnud Taimõri tundra uurimine, sest osa marsruuti läbiti alal, kuhu isegi kohalikud neenetsid ei julgenud minna. Üle Taimõri järve ja piki samanimelist jõge jõuti Põhja-Jäämereni. Tagasitee muutus eriti rängaks, sest järvele hakkas tekkima jää ning paati ei saanud enam kasutada. Haigestunud A. Th. v. Middendorff jäi koos kollektsoonidega ajutisse varjualusesse, saates kaaslased abi järele. Alanud lumetormid ei võimaldanud neil aga kohe tagasi pöörduda ja palju ei puudunud, et meil poleks põhjust seda retke üldse meenutada. Oma läbielamistest kirjutas A. Th. v. Middendorff järgmiselt:

"Pärast esimest kolme päeva oli mu jõud nii kadunud, et ma kolmel järgneval päeval oma varjupaigast lahkuda ei suutnud... Kurvana üksluisusega järgnes päev teisele... Olin veendunud, et olin oma kahanenud jõuvarude hooleks jäetud, järelikult niisama hästi kui maha maetud... [siis tuli mitmepäevane lumetorm]... Mind haaras kirjeldamatu hirm hullumeelsuse ees; see talumatu hirm ahistas minu südant... Asjatult olin siiani näljasurma ja ärakülmumise heideldes ikka oma vabastajaid oodanud. Siis nagu välg selgest taevast, tuli mulle pähe üks mõte. Kiiresti ohverdasin oma puude ülejäägi ja sulatasin lumest kolm klaasitäit vett, siis oli headtegev tuli jälle kustunud. Seejärel toimisin otsustavalt: valasin ühelt preparaadilt piirituse vette ja jõin. Selle joogiga tuli minusse uus elu. ...Varsti vajusin sügavasse unne. Kui kaua see kestis, seda ma ei tea. Ärkamisel tundsin end reipana ja kosununa. Võtsin karbist oma jöhvnöörinõela ja õmblesin enesele paari saapaid."¹

Õige pea pärast onnist lahkumist kohtus ta

¹ Saksamaal 1956. a. ilmunud A. Th. v. Middendorffi teose IV köite lühendatud väljaande osalisest tõlkest: A. Th. v. Middendorff. Reis Taimõrile. Tõlkinud A. ja O. Kurs, Eesti Raamat, Tallinn, 1987, lk. 181–182.

abitoojatega. Tookordse nälgimise ja külmetaamise tagajärgi kannatas ta elu lõpuni.

Jätkusid tööd kaugel ida pool – Jakutskis, kus unikaalse võimaluse igikeltsa omaduste uurimiseks pakkus nn. Šergini šaht – 116 m sügavuseni, aga ikka veel külmunud pinnasesse ulatuv kaev. Seal mõõdeti igikülmunud pinnase temperatuure eri sügavuses pikema aja jooksul. Edasise ekspeditsiooni marsruut oli juba suuresti A. Th. v. Middendorffi valida ja nii otsustas ta jätkata Ohhoota mere ranniku uurimisega. Seal tuli koos Vaganoviga mööda Amuurimaa põhjaserva, s. o. piki kaardistamata Stanovoi mäestikku, mis oli 1689. a. Venemaa ja Hiina vahelise lepinguga määratud riikidevaheliseks piiriks. Tegelikult ei olnud kummalgi riigil aimu sealse ala geograafiast, mistõttu Venemaa võimalud olid A. Th. v. Middendorffi koju saabumisel väga huvitatud tema tähelepanekutest, sest suur osa tema kolmekuisest talvisest retkest kulges salaja tol ajal Hiinale kuulunud alal.

Üle kahe aasta kestnud ekspeditsioonilt naasmise järel, saanud akadeemias adjunktiks, algas kogutud materjali, mida oli retke vältel järjest Peterburi saadetud, läbitöötamine ja trükkis avaldamine. Selleks haarati kaasa teisi kitsama eriala asjatundjaid. Nii ilmus aastail 1848–1875 (vene keeles ainult neljas köide 1860–1878) osade kaupa 4-köiteline suurteos “Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens”. Ligi 4600 leheküljest on 3000 A. Th. v. Middendorffi kirjutatud. Tema osaks jäid igikelts, valdav osa loomastikust ja terve neljas köide – Siberi geograafia, biogeograafia ja rahvaste etnograafia, mida illustreerivad suurepärased gravüürid Siberi põliselanikest ja nende tarbeesemetest. Teadlase mitmekülsust näitab tema kogutu põhjal O. v. Böhlingi kirjutatud jakuudi keele grammatika ja jakuudi-saksa sõnaraamatu avaldamine (teose III köide).

Mingi territooriumi lausmõõdistamise eelsel ajal kujunes väheuuritud või täiesti tundmatu piirkonna kaart seega läbinud ekspeditsioonide marsruutide poolsilmamõõduliste kirjapanekute kaardile kandmise teel. Iga järgnev erinevat teed pidi kulgenud retk täpsustas kaarti. Nii kuulub ka A. Th. v. Middendorffi Siberi-ekspeditsiooni raamatute juurde atlas (1859), milles on detailsed kaardid läbitud aladest, samuti tähtsamate asulate ja Põhja-Siberi rahvaste kaart. Taimõri jõe ja järve ümbruse kaardile tekkis ligi 30 isikunime kandvat saart, neeme, jõge, mäge ja poolsaart, milledest EE “Eesti elulugude” köites esinevad Baer, Bunge, Engelhardt, Eschscholtz, Helmersen,

Hofmann, Parrot, Schrenck (kahjuks hiljuti ilmunud “Suures maailma atlas” on Šrenki jõgi), Struve ja Trautvetter.

Juba 1852. aastal valiti ta akadeemikuks zooloogia alal ja 1865. aastal sai temast akadeemia auliige. Siberi-ekspeditsioon tõi A. Th. v. Middendorffile rahvusvahelise tuntuse nii geograafi-esmaavastajana, igikeltsa uurijana kui ka tänapäevase hinnangu järgi ökoloogilise zoogeograafia rajajana. Tema materjale kasutas 19. sajandi esimese poole silmapaistvamaid loodusgeograafe A. v. Humboldt.

Ekspeditsioonijärgsel kokkusaamisel kolleegide ja sõpradega tekkis idee teiste Euroopa riikide eeskujul asutada ka Venemaal geograafia selts. Seltsi 17 asutajaliikmest oli enamik akadeemias, mereväes ja riigiasutustes juhtivatel kohtadel töötavad baltisakslased – K. E. v. Baer, F. G. W. Struve, A. J. v. Krusenstern, A. Th. v. Middendorff, G. v. Helmersen, F. B. Lütke, P. Köppen, F. v. Wrangell, F. W. R. v. Berg. 1845. a. loodud seltsile läks seni teaduste akadeemia ülesandeks olnud ekspeditsioonide korraldamine Venemaa ja selle naaberlades, eriti Hiina vähetuntud piirkondadesse. Nii mitmedki läbiuuritud alad liideti peagi impeeriumi külge.

1865. a. läks Middendorff osaliselt Siberi-ekspeditsiooni tagajärjel halvenenud tervise tõttu pensionile ja asus oma Hellenurme mõisa. Seal jätkus tema juba varem alustatud töö veise- ja hobusetõugude parandamisel (Eesti punane veis, Tori hobune) ning põlvlunde uudeste meetodite propageerimisel. Samas oli ta aktiivne kohalikus ühiskondlikus elus – Liivimaa maapäeva töös ja juhtides 20 aastat Liivimaa Üldkasulikku ja Ökonoomilist Sotsieteeti. Teda kui asjatundjat kutsuti mitmele poole Venemaale loomakasvatust edendama. Vahepeal tuli saata tsaariperekonna liikmeid nende Siberi- ja ookeanireisidel. 1878. a. uuris A. Th. v. Middendorff äsja Venemaa külge läinud Fargona (Fergana) orgu, mille tulemusi kajastas 400-leheküljeline “Einblicke in das Ferghana-Thal” (1881).

Ajapikku tema tervis halvenes. A. Th. v. Middendorff suri Hellenurmes 16. jaanuaril 1894. a. ja maeti perekonna kalmistule.

Raamatu kirjutamisele A. Th. v. Middendorffist eelnevalt on E. Tammiksaar ja N. Suhhova ära teinud suure töö paljudes arhiivides ja raamatukogudes. Kasuks tulid mõlema autori kodulinnas olevad rikkalikud arhiivid ning E. Tammiksaare saksa keele oskus ja võimalus töötada Lääne-Euroopa kogudes. Raamatus on rohkem viiteid Vene-

maa Teaduste Akadeemia arhiivi, Venemaa Riikliku Ajalooarhiivi, Venemaa Geograafia Seltsi arhiivi, Venemaa Rahvusraamatukogu käsikirjade osakonna (kõik Peterburis), Eesti Ajalooarhiivi, Rootsisis ja Saksamaal elavate Middendorffi järglaste eraarhiivide, aga ka Hesseni Riigiarhiivi ja Giesseni ülikooli raamatukogus paikneva K. E. v. Baeri arhiivi materjalidele. Asjasse süüvimise sügavust näitab väga paljude kohalike väljaannete kasutamine. Töös ei ole sõnagi Venemaal töötanud eesti juurtega zooloogist Pjotr (Peeter) Jürgensonist, kelle Middendorffi Siberi-ekspeditsioonist kirjutatud brošüür ilmus ka eesti keeles, käsikirja jäanud Middendorffi-raamatust.²

Monograafia mahust ligi poole hõlmab viideterohke A. Th. v. Middendorffi elukäigu käsitus, sh. Siberi-ekspeditsiooni kirjeldus. Peatükkides “Perekond ja sõbrad” ning “Kolleevid” avanevad läbi säilinud kirjavahetuse ja mälestuste tema isikuomadused, suhted lähedaste ja töökaaslastega. Paljud ligi 30 illustatsioonist näevad trükivalgust esmakordselt.

Põhjalikult on juttu Siberi-retke teaduslikest tulemustest ja selle järeelmõjudest, viimastest pikemalt Vene Geograafia Seltsi asutamisest ja nn. Amuuri küsimusest.

On päris loomulik, et enne ekspeditsioonile minekut püütakse endale igati selgeks teha uuritava ala kohta varem kirja pandu. Nii pööravad ka antud raamatu autorid A. Th. v. Middendorffi ekspeditsiooni tulemuste hindamisel suurt tähelepanu tema osale Siberi kaardistamise ajaloo väljaselgitamisel. Samas jäi allakirjutatule silma ebatäpsus Siberi esimese trükikaardi koostaja Nicolaas (nimeregistris ekslikult Nicolas) Witseni teose “Noord en oost Tartaryen” ilmumisajast – 1785 (lk. 264 joonealune märkus 46), olgugi et samas lauses on öeldud raamatu ilmumise ajaks 17. sajandi lõpp. 1785 on tegelikult raamatu kolmanda trüki aasta. Middendorff ise kasutas Witseni teose teist trükki aastast 1705.³ Muuseas, Witsen õpetas Peeter I-le Hollandise laevaehitust.

Raamatu teatmelise lõpuosa hõlmavad bibliograafia kõrval andmed tema nime kandvatest kohtadest maakaartidel (enamik antud teiste riikide maadeuurijate-meresõitjate poolt), A. Th. v. Middendorffi nime kandvad looma- ja taimeliigid ning nimeregister. Kiiduväärt on isi-

kunimede loendis baltisakslaste jt. võõramaiste isikunimede esitamine ladina tähestikus, mis ei ole venekeelsetes teostes tavapärane. Mõne puuduva oleks saanud hea tahtmise korral veel lisada. Peterburi TA geograafia departemangus (sel ajal tähendas ‘geograafia’ eelkõige tänapäevast ‘kartograafiat’) töötas inglise või šoti päritolu John (mitte ainult Ivan Fomitš) Truscott, kes koostas ka võrdlemisi täpse Saaremaa kaardi (ilmus 1770). Kuulsa kartograafi Mercatori eesnimi ei ole Gerhard, vaid Gerardus (sünnipärane flaamikeelne Gerhard Kremer = ‘kaupmees’ “tõlgit”) täielikult selleaegsesse teaduskeelde – ladina keelde). Puuduvad inglise meremehe Pim (ladina tähestikus trükiviga: Pirn), Bedford Clapperton Trevelyan eluaastad – 1826–1886. Muidugi on vaieldav võõrapäraste nimedega ja oma päritolust mitte midagi teadvate vene- laste nimede edasiandmine ladina tähestikus. Allakirjutatu meelest oleks raamatule kasuks tulnud registris toodud isikute ameti või tegevusala lisamine, nt. *Norra polaaruurija* või *Vene zooloog, akadeemik*. Muidugi, see oleks jälle lisanud paar lehekülge niigi mahukasse raamatusse. Nimeregistris on Brandtile ja Branthile (venekeelses kirjalpildis erinevus ühes tähes) viitavad leheküljed segamini.

Allakirjutanu arvates oleks teosele kasuks tulnud A. Th. v. Middendorffi ekspeditsioonide kaardi lisamine, kas või lk. 49 toodud pildi asemel, mille oluline detail on selgemini näha lk. 287 oleva illustatsioonil.

Meie lugejat võib häirida Eesti kohanimede esitamine ainult nii, nagu neid vene keeles sel ajal ametlikult kasutati – Derpt, Revel, Verro jne., kuigi raamatu lõpus on antud nende vasted kolmes kohalikus keeles. Ka tänapäeva vene lugejale on need enamasti võõrad.

Kui vene keele valdajal on nüüd A. Th. v. Middendorffist kapitaalne teos olemas, siis vajaks see avaldamist saksa või inglise keeles ja miks mitte ka eesti keeles. Viimasel juhul tuleks vast mõnd Peterburi kultuuri- ja teaduselu käsitlevas lõigus detaile vähendada, aga samal ajal Eestit ja eestlasi puudutavaid osi (Jakob Hurt Hellenurmes koduõpetajana jne.) juurde lisada. A. Th. v. Middendorff ei ole ainus silmapaistev baltisakslane, kes väärib kaasaegset monograafiat. Kui jätkuks ainult uurijaid!

Heino Mardiste

² E. Kumari. Peeter Jürgenson. In memoriam. – Eesti Loodus 1971, nr. 10, lk. 638.

³ Vt. Reise in den äussersten Norden... Bd. IV, T. 1, lk. 65

Theodor Luts

Soomes

1932–1944

Eesti filmiajaloo pioneer Theodor Luts (1896–1980) oli ka Soome filminduse mitmekülgne tegelane ja mõjutaja. Lisaks andeka kaameramehe kuulsusele sai ta Soomes tuntuks kui stsenaarist ja režissöör, samuti filmiala mitmekülgne äriees.

Lutsu tõi Soome Eestis valminud filmi “Päikeselapsed” helindamine. Teoks sai see tollal Soome suurimas ja mainekas “filmitehases”, mis kandis Suomi-Filmi Osaiühisuse nime. Tutvunud asutuse juhataja Erkki Karuga (1887–1935), järgnes tööpakkumine, millest oli võimatu loobuda: Theodorist sai Suomi-Filmi peaoperaator ja tehniline nõustaja. Pärast Erkki Karu tormilist lahkumist Suomi-Filmi juhtkonnast jätkus T. Lutsu ühistöö pearežissöör Risto Oroga (1899–1901). Aastatel 1933–1934 valmisid selles koostöös esimesed neli mängufilmi. Tähtsaim neist oli üle miljoni vaataja kogunud “Siltala mõisavalitseja” (“*Siltalan pehtoori*”, 1934). Eraldi leidis seal esiletõstmist filmi operaatori Theodor Lutsu töö.

Järgnes koostöö vene päritolu noore režissööri Valentin (Ivanoff) Vaalaga (1907–1976). V. Vaala peeti Soome filmi tulevikulootuseks, kes oli alustanud juba tummfilmi ajastul. Tema loominguline koostöö Helsingi filmimaailma hästi sisse elanud T. Lutsuga sujus hästi. Mingeid kommunikatiivseid raskusi härraste vahel ei tekkinud: vajalikud asjad aeti korda vene keeles, mida mõlemad suurepäraselt valdasid. Helitehnilisi probleeme lahati algselt saksa keeles, kui aga Theodori soome keel edenes, suhtlesid nad juba soome keeles, mida eestlase puhul saatis põhjanaabritele tuttav “pehme eesti aktsent”. Selles koostöös valminud kolm väga menukat komöödiat, näiteks “*Vaimoke*” (1936) ja üks tõsine draama “*Koskenlaskijan morsian*” (1937), tõi Soome linale suure hulga filmikaunitare – kelle jäädvustamisel oli oluline roll just Theodoril.

Peagi sai Theodorist nn. plastilise valguse suurepärase meister. Aastaid hiljem ei soostunud filmitäht Ansa Ikonen, “Soome Jean Harlow”, esinema kellegi teise kui Theodori kaamera ees.

Suomi-Filmis toimunud põlengu järel osutus Theodor filminduse tehnilise ala suurepäraseks

asjatundjaks, sealjuures ka heaks müügimeheks. Tänu varem omandatud kontaktidele Kesk-Euroopas vahendas ta moodsat kaamera- ja valgustustehnikat Tšehhoslovakiast, Saksast ja Prantsusmaalt. Erimeelsused Suomi-Filmi juhataja Risto Oroga viisid lõpuks selleni, et Luts siirdus Erkki Karu poolt ellu kutsutud uue Soome Filmitööstuse Osaiühisuse (Suomen Filmitööstys Osakeyhtiön ehk SF) teenistusse. SF pakkus Theodorile hulga väljakutseid ja tellimusi, kuni komöödiatени välja. Tuntuimaks sai film “Tuletikke laenamas” (“*Tulitikkuja lainaamassa*”, 1938), samuti osales Luts suuremahuliste ajalooliste draamade filmimisel. Vene rõhumispoliitikat kajastav “Veebruarimanifest” (“*Helmikuun manifesti*”, 1939) tõi kuulsust nii režissöörile ja omanikule Toivo Särkkäle (1890–1976) kui ka peaoperaator T. Lutsule.

1939. a. sügisel sai teoks Theodori ja ta abikaasa Aksella pikem töö- ja õppereis Itaaliasse. Eesmärk oli tutvuda sealse filmitegemisetöö ja oludega. Pikemalt peatusid nad suures ja kuulsas Cinecitta filmistudios. Kojupöördumist takistasid teated Soome ja Nõukogude Liidu vahel puhkenud Talvesõjast. 1940. a. suvel Soome saabudes said nad kinnituse Soome Vabariigi kodakondsuse soovi rahuldamisest võimude poolt.

Soovist jätkata iseseisvat loomingulist tööd jättis Theodor 1942. aastal suhteliselt kindla tööotsa SF studio juures, asutades pikaajalise koostööpartneri ja režissööri-helindaja Yrjö Nortaga (1904–1988) Fenno-Filmi-nimelise studio.

T. Lutsu ja E. Uotila ühistöös sündis romantiline seiklusdraama “Salarelv” (“*Salainen ase*”, 1943), mida saatis suur menu nii publiku kui ka kriitikute hulgas. Film jutustab Nõukogude poole katsetest panna Soome kodurindel toime sabotaažiakte. Antti Metsalo varjunime all oli stsenaariumi autoriks tegelikult proua Aksella Luts.

Romantilises ja põnevuse vaimus valmisid studios ka järgmised filmid. Fenno-Filmi tulevik tundus ka majanduslikult paljulubav.

Relvarahu Soome ja Nõukogude Liidu vahel hakkas kehtima 1944. a. septembris. Kuigi perekond Lutsud olid juba mõnda aega Soome Vabariigi kodanikud, pidasid nad siiski paremaks maalt lahkuda. Eriliselt muretses oma turvalisuse pärast Aksella, kelle sünnilinn oli Moskva. Kahe Rootsisi veedetud aasta järel siirdus perekond Brasiiliasse. 1960. aasta esimesel poolel alustas Theodor Luts karjääri filmivaldkonnas juba neljandat korda.

Lauri Tykkyläinen
Tõlkinud Paavo Annus

Sõjaajaloo- konverents Rein Helme mälestuseks

Rein Helme. Foto: Peep Pillak

■ 21. veebruaril toimus Viimsis Laidoneri Muuseumis prof. Rein Helme (21. II 1954–31. XII 2003) mälestuskonverents. Rein Helme oli Eesti üks silmapaistvamaid sõjaajaloolasi, kelle eriliseks kireks *Napoleonica*. Selles valdkonnas oli ta vaieldamatult Eesti parim asjatundja. Kuid tema huvideringi kuulusid *Napoleonica* kõrval veel prantsuse ja baltisaksa kultuur, faleristika, Eesti sõjaajalugu tervikuna, samuti Eesti liitumise küsimused NATO-ga. Rein Helme ootamatu surm jättis suure tühimiku Eesti sõjaajaloo uurimisse üldse, eriti muidugi Napoleoni ajajärku puutuvasse.¹ Kaitseministeeriumi, Laidoneri Muuseumi, Eesti Reservohvitseride Kogu, Akadeemilise Sõjaajaloo Seltsi ja Kaitseliidu korraldatud sõjaajaloo konverentsi eesmärgiks seati Rein Helme poolt alustatu jätkamisele innustamine.

1805. aasta 2. detsembril toimunud Austerlitz lahingu kohta on Rein Helme kirjutanud, et “see oli Napoleoni hiilgavamaid võite. Lahing, mis sõjakunsti õppetunnina seisab kõikide sõjakoo-

lide õpperaamatutes.”² Allakirjutanu püüdis avaettekandes anda ülevaadet sellest 200 aasta eest toimunud nn. Kolme Keisri Lahingust, kus Napoleon lõi hävitavalt tunduvas arvulises ülekaalus olevat vastast. Meid Austerlitz lahingust eraldava kahesaja aasta jooksul on aga Euroopa niivõrd muutunud, et isegi sellenimelist kohta on kaartidelt võimatu leida. Küll aga seisab sealsamas Tšehhi Vabariigi territooriumil Slavkovo linnake, kus suure lahingu mälestuseks toimusid 2005. aastal mitmed suurejoonelised üritused, mis kulmineerusid 3. detsembril lahingu rekonstruktsiooniga, etendatuna mitmete maade osavõtjate poolt ajalooliste mundrite ja relvadega.³

Rein Helme hea sõbra parun Volker von Buxhoevedeni saksakeelne ettekanne tugines suures osas Rein Helme uurimusele kindral Friedrich Wilhelm von Buxhoevedenist,⁴ kes sündinud 14. septembril 1750. aastal Muhu saarel Võlla (saksapäraselt Magnusdahli) mõisas. Krahv Friedrich Wilhelm von Buxhoeveden oli

¹ Vt. lähemalt P. Pillak. Rein Helme in memoriam. – Tuna 2004, nr. 1, lk. 135–140.

² R. Helme. Kindralfeldmarssal Barclay de Tolly. Tallinn, 2006, lk. 97.

³ Vt. ka P. Pillak. Austerlitz päike koitis Napoleonile 200 aastat tagasi. – Eesti Päevaleht 10.12.2005; 200 aastat tagasi säras Napoleoni Austerlitz päike. – Eesti Päevaleht (Stockholm) 09.02.2006.

⁴ R. Helme. Friedrich Wilhelm Graf von Buxhoeveden (1750–1811) als Feldherr und Staatsmann. – Riga 1201 – Buxhoeveden – 2001, Riga, koostanud parun Volker von Buxhoeveden, Kessel-Lo [2003], lk. 113–129.

Eesti kuberner, sõdis Napoleoni vastu, juhtis Soome vallutamist, kuid oma kodumaal on ta kahjuks suhteliselt vähe tuntud. Tema kohta antud kaasaegsete hinnangud on sageli üksteisega risti vastukäivad ja Nõukogude ajaloolased rõhutasid selle baltisakslasest väejuhi mahategemiseks meelsasti just kõike negatiivset. Sõjaväelase elukutse valinud noor Buxhoeveden osales võitlustes türklastega Musta mere ääres, kus sai ohvitseriks ja vürst Orlovi adjutandiks, ning abiellus hiljem keisrinna ja vürst Orlovi tütre Natalja Aleksejevaga. 1788.–1790. aasta sõjas Rootsiga paistis Buxhoeveden silma nii polgu- kui ka brigaadiülemana, 1789. aastal annetati talle Püha Georgi III järgu orden ja ta ülandati kindralmajoriks. Hiljem võitles ta koos Suvoroviga Poolas ja sai Varssavi vallutamise eest kuldmõõga. Buxhoeveden määrati Poola kindralkuberneriks ja talle anti krahvi tiitel. Hämmastav on see, et ta oskas pälvida ka poolakate soosingu: Poola kuningas Stanisław August Poniatowski andis talle Valge Kotka ordeni ning tema auks löödi kaks mälestusmedalit. 1797. aastal määrati kindral Buxhoeveden Peterburi kindralkuberneriks, Paul I heitliku meele tõttu sattus ta aga ebasoosingusse ning siirdus välismaale. Alles pärast tsaar Paul I surma 1801. aasta märtsis võis ta oma karjääri jätkata. 1803. aastal määrati Buxhoeveden Riia sõjakuberneriks ja õige pea Läänemere provintside kindralkuberneriks. Selles ametis oli ta vaheaegadega 1809. aastani. Austerlitz lahingus juhtis kindral Buxhoeveden koalitsioonivägede vasakut tiiba. Pärast III ja IV koalitsioonisõda Napoleoni vastu sai krahv Buxhoeveden ülesandeks Vene armee uuesti korraldada. Keiser hindas krahvi teeneid sedavõrd, et autasustas teda Venemaa kõrgeima, Püha Andrease ordeniga. Ilmselt oli armee edukas reorganiseerimine põhjuseks, miks 1808. aastal määrati just Buxhoeveden Soome sõjakäigu ülemjuhatajaks. Pärast edukat pealetungi suvel 1809 sõlmis Buxhoeveden vaherahu. Kuigi selline teguviis oli põhjendatud, sai see peamiseks argumendiks tema vastaste intriigidest ning Buxhoeveden pidi detsembris ametist lahkuma. Ta elas mõnda aega Eestis, käis Böömimaal tervisevetel ja suri talle kuulunud Koluvere (Lohde) lossis 23. augustil 1811. Kindral Buxhoeveden maeti Peterburi kubermangus Ligovos asuvasse Pühade Märtrite Hadrianuse ja Natalia õigeusu kirikusse, mille kommunistid hävitasid 1929. aastal.

Jüri Kotšinev tutvustas baltlastest ohvitseri, kes osalesid Napoleoni-vastastes sõdades.

Karl Wilhelm Toll (1777–1842) lõpetas M. I. Kutuzovi juhitud Peterburi 1. kadetikorpuse ja määrati kui üks andekamaid lõpetajaid Tema Keiserliku Kõrguse kaaskonda. Ta osales A. V. Suvorovi Itaalia ja Šveitsi sõjakäikudel, sai 1800. aastal majori auastme. Osales 1805. a. Austerlitz lahingus, ülandati 1811. a. polkovnikuks ja oli 1812. a. 1. läänearmee kindralkortermeisteriks. Aastatel 1814–1815 võttis osa Viini kongressist. 1829. a. sai Nikolai I-lt krahvitiitli ja oli 1831. a. Vene vägede ülemjuhataja Poolas. Grigori Rosen (1782–1841) oli ühe vanima ja tuntuima baltisaksa suguvõsa esindaja, kes 1803. aastaks oli teeninud välja kapteni aukraadi ja osales aastail 1805–1807 Napoleoni-vastastes sõdades. Sai Austerlitz lahingus osalemise eest kuldmõõga teemantidega ja Georgi IV järgu ordeni. Osales 1808–1809 Vene-Rootsi sõjas, teenis kindralmajori auastme. 1812. a. paistis silma Krasnoje all, juhatades Vene vägede avangardi. 1813. a. juhatas kaardiväe diviisi ja sai kindralleitnandiks, 1831. a. määrati Kaukaasia erikorpuse ülemaks ja Gruusia administratsiooni juhiks. Karl Sievers (1773–1856) pärines Rootsi ülemvõimu ajal Taanist Eestisse tulnud aadlisuguvõsast. Kindralmajor ja 2. läänearmee ratsakorpuse komandör, kes 1812. aastal paistis silma Smolenski all ja Borodino lahingus ning oli kuni 1815. aastani Königsbergi komandant. Ferdinand (venepäraselt Fjodor Ivanovitš) Tiesenhausen oli abielus Kutuzovi tütrega ja Aleksander I tiibadjutant, langes Austerlitz lahingus. Üldnimetatud olid ainult mõned silmapaistvaimad Napoleoni vastu sõdinud baltlastest ohvitserid, kuid kaugeltki mitte kõik.

Rein Helme endine õpilane Ago Viigipuu peatus lähemalt aastatel 1808–1809 peetud Vene-Rootsi sõjal. Napoleoni ja Vene keiser Aleksander I vahel Tilsitis 1807. aastal sõlmitud kokkulepe andis viimasele Läänemere regioonis vabad käed ja nii alustaski Venemaa sõjategevust Rootsi vastu oma võimupiiride laiendamiseks. Ettekandja tõmbas siinkohal paralleele Molotovi-Ribbentropi paktiga, kus Euroopa taas sõbralikult ära jagati. Kindral Buxhoevedeni juhtimisel peetud sõjakäigu tulemusel liideti Soome alad Vene impeeriumiga. Mõlemad pooled kandsid suuri kaotusi, vaenutegevuse kõrval oli siin oluliseks teguriks ka külm. Siinemaani on see jäänud Rootsi jaoks viimaseks sõjaks. Dr. Turtola täiendas ettekandjat ja rõhutas, et venelaste vastu sõdisid Soomes põhiliselt soomlastest koosnevad väed. Lihtrahvas suhtus venelastesse negatiivselt, kuna kannatas nende tõttu otseselt, Soome eliidi suhtumine oli aga teisem. Ka leidis

dr. Turtola, et Vene riigi koosseisu minek mõjus Soome arengule mõnede aastakümnete jooksul isegi positiivselt.

Tiit Noormets Riigiarhiivist rääkis kuritegevusest Eesti sõjaväes pärast Vabadussõda. Sõjavägi peaks olema korra etaloniks, kuid samas on see osa ühiskonnast ja sõjaväelased samasugused inimesed nagu ülejäänudki, seepärast tuleb ka sõjaväes ette kuritegusid. Selle poolest ei erinenud Eesti sõjavägi ülejäänutest ei siis ega ka praegu. Lisaks üldkuritegudele on sõjaväes veel omad spetsiifilised kuritööd. 1920. aastal kirjutatud raportis on loetletud järgmisi kuritegusid: väeteenistusest kõrvalehoidmine, omavoliline väeosast lahkumine, ülemuse käsu mittetäitmine, vargus, kroonu vara raiskamine või hooletu hoidmine, dokumentide võltsimine, ohvitseri auastme omandamine seadusevastasel teel, riigivastane tegevus, vaenlase kasuks luuramine, raha väljapressimine, joobnud olekus avalikus kohas lärmitsemine jne. jne. Seepärast, et Eesti sõjaväes on kangelastegude kõrval ette tulnud ka kuritegusid, ei tohi seda kohe kuritegelikuks organisatsiooniks pidama hakata, vaid tuleb ikka püüda näha kõiki asjaolusid kogu nende mitmekülguses. See oli ka ettekandja eesmärgiks.

Rein Helme vanem vend Mart Helme, endine EV suursaadik Moskvas, käsitles oma ettekandes Baltikumi geopoliitilise tasakaalupunktina. Ta tõdes, et sõdu on siin ikka maa pärast peetud, ja tegi selle tõestuseks kuulajatele pika ajaloolise ekskursi, alustades 13. sajandist. Baltimaade soodne asukoht Euroopa kontinendi keskel on tekitanud suurvõimudes läbi aegade soovi seda oma kontrolli all hoida. Jõudes tänasesse päeva, leidis ettekandja, et praegugi on suurriikidel ajada eelkõige oma huvid. Seepärast ei tohiks Eesti oma riigi kaitsel panustada jäägitult liitlastele ja loota, et praegune jõudude tasakaal igavesti püsib. Jõudude vahekord on olnud maailmas pidevalt muutuv ning tänapäeval võivad need muudatused toimuda eriti ootamatult ja kiiresti. Seepärast peab Eestil olema omaenda kaitsepoliitika, sest eelkõige tuleb meil ikkagi ise ennast kaitsta ja alles siis võime liitlaste abi oodata.⁵

Konverents päädis Eesti Entsüklopeediakir-

jastuse poolt konverentsiks välja antud mahuka ja esindusliku Rein Helme Barclay de Tolly monograafia⁶ esitlusega, mille peaaegu valmis käsikirja toimetasi trükki Rein Helme ajaloolasest poeg Peeter ja abikaasa Eneken.

Nii korraldajad kui ka kohalviibinud leidsid, et selline sõjaajaloo konverents võimalikult laia rahvusvahelise osavõtjaskonnaga võiks edaspidi toimuda igal aastal. Samuti võiks konverentsiga kaasneda iga-aastase preemia väljaandmine Eesti parimale sõjaajaloolasele uurimistööle.

Peep Pillak

⁵ Vt. ka I. Paulus. Rein Helme mälestuskonverents; S. Stadnikov. Kaptenist ja ajaloolasest Rein Helmest. – Eesti Ekspress 02.03.2006, lk. B 7; P. Pillak. Sõjaajalookonverents Rein Helme mälestuseks. – Eesti Päevaleht (Stockholm) 23.03.2006.

⁶ Vt. ka raamatu tutvustust: H. Liivrand. Monument Barclay ja Helmele. – Eesti Ekspress 02.03.2006, lk. B 10; P. Pillak. Barclay de Tolly, Eestist tulnud suurmees. – Eesti Päevaleht / Arkaadia 01.04.2006, lk.14; P. Pillak. Rein Helme monograafia Barclay de Tollyst. – Eesti Päevaleht (Stockholm) 06.04.2006, lk.7.

Sárospataki saaga

Kultuurivarade res- titutsiooniproblee- midest Ungaris

Ungarlased ootavad Sárospataki kolleegiumi raamatukogu Venemaalt tagasisaamist samamoodi nagu eestlased Voronežis olevat Tartu Ülikooli kunstimuuseumi kogu või Kremli Relvavalatis hoitavat presidendi ametitunnust.

Aukartustäratav ajalugu

Sárospatak on väike linnake Kirde-Ungaris. Seal asub Ungari vanim protestantlik haridusasutus – Sárospataki Reformistlik Kolleegium, mis asutati 1531. aastal luterliku orientatsiooniga, kuid on alates 1567. aastast andnud kalvinistlikku õpetust. Nagu iga õppeasutus, nii vajab ka Sárospataki Reformistlik Kolleegium õppetegevuseks oma raamatukogu. Sajandite jooksul kogunes kolleegiumi seinte vahele väga rikkalik raamatukogu, samuti arhiiv ja antikviteetide kollektsioon. 17. sajandi alguses oli kolleegiumis raamatuid vaid 300 ringis, kuid 17. sajandi keskpaigas annetati kolleegiumile Rákóczi perekonna raamatukogu, kus oli ligi 3000 raamatut. Kolleegium on üle elanud nii halvemaid kui ka paremaid aegu. 17. sajandi lõpus toimunud katoliikliku vastureformatsiooni käigus reformistlik kolleegium vahepeal isegi suleti ja viidi üle mujale. Taas avati see Sárospatakis 18. sajandi alguses ja vahepeal laiali kantud raamatukogu oli sajandi lõpuks jälle jõudsalt kasvanud, ulatudes nüüd 10 000 üksuseni. Raamatuid annetasid protestantlikud aadlikud ja üliõpilased, kes saabusid tagasi õpingutelt välismaa ülikoolidest. Õppetegevuseks vajalike protestantliku teoloogia-, filosoofia-, loodus- ja sotsiaalteaduslike raamatute kõrval kogunes siia väärtuslik Ungari rahvuskultuuri- ja ajaloo-alane kogu. Sárospatakis on

hariduse saanud mitmed silmapaistvad Ungari ühiskonnategelased. Aastatel 1650–1654 õpetas siin Johannes Amos Comenius, kes on tuntud suurkuju pedagoogika ajaloos. Enne Budapesti ülikooli minekut õppis Sárospataki kolleegiumis Lajos Kossuth (1802–1894), kellest sai Ungari rahvuskangelane.

Nii nagu Tartut on nimetatud Emajõe Ateenaks, on Sárospatak saanud kohaliku jõe järgi nime Bodrogi Ateena, siinse tugeva inglise keele õpetuse tõttu nimetati kolleegiumit ka Ungari Cambridge'iks. Teise maailmasõja eel oli kolleegiumi raamatukogu nn. Suures Kollektiivis juba üle 73 000 köite.

Sõda ja raamatukogu

1938. aastal, kui Euroopas oli tunda läheneva sõja hingust, otsustati Tšehhoslovakkia piirile küllaltki lähedal oleva Sárospataki kolleegiumi kõige väärtuslikumad raamatud, käsikirjad ja museaalsed esemed paigutada kindlasse kohta, kus nende säilivus oleks garanteeritud. Kolleegiumi juhatus saatis üle 1400 trükise, 11 arhivaali ja 50¹ münti Ungari Kommertspanga ja Esimese Rahvusliku Hoiupanga kindlatesse seifidesse Budapestis. Nii Ungari protestantliku kiriku kui ka kultuuriajaloo seisukohalt suure väärtusega kollektsioon elaski sõja õnnelikult üle, kuid 1945. aastal, kui Ungari oli juba Punaarmee poolt okupeeritud, avas Nõukogude eriuksus pankade seifid ning seal olnud väärtused kadusid.²

Saatuse irooniana säilis Sárospatakisse jäänud raamatukogu aga ilma vähimatki kahju kannatamata. Oma osa oli siin linna okupeerinud Punaarmee majoril Pjotr Jegorovil, kes Sárospataki komandandina oli raamatukogu ette pannud alalise valveposti. Kommunistliku režiimi ajal kolleegium suleti, kuid raamatukogu, arhiiv ja museaalsed kogud jäid siiski kiriku valdusesse. Sárospataki Reformistlik Kolleegium alustas taas tegevust 1989. aastal.

Kadunud raamatute leidmine

Alles 1993. aastal õnnestus Ungari bibliotekaaridel ja diplomaatidel avastada Nižni-Novgorodi Riiklikust Teaduslikust Raamatukogust

¹ Rita Mayeri andmetel oli münte 37, vt. viide 3.

² Vt. ka L. Nagy. Valuable Books from Hungary in Nizhny Novgorod. – Spoils of War. International Newsletter, nr. 4, august 1997, lk. 46–47.

Sárospataki kolleegiumi kadunud raamatud. Samas seifis olnud dokumentide ja müntide saatus on aga tänase päevani teadmata. Dr. Rita Mayer on tegelenud sõjas kaotsi läinud kultuuriväärtuste otsimisega Ungari kultuuriministeeriumis töötades ning aastatel 1991–1999 Ungari Moskva saatkonnas kultuuriatašeenal. Tema teeneks võib pidada nii väärtuslike trükiste leidmist kui ka identifitseerimisprotsessi, mis polnud samuti kerge.³

Pool sajandit salastatust ja segadust

Miks Sárospataki kolleegiumi raamatud just Nižni-Novgorodi (tol ajal Gorki) viidi, on tagantjärele dokumentatsiooni puudumise tõttu raske selgitada. Need jõudsid sinna koos Saksamaalt pärast sõja lõppu tagasi pöörduva 49. armee üksustega ja esialgu hoitigi neid Gorki linna sõjakomandandi valduses. Seejärel leiti raamatutele parem asukoht Gorki kunstimuseumis, kuhu need anti üle ilma igasuguste paberiteta. Muidugi hoiti nn. trofeekogu rangelt salajasena. 1960. aastal tuli muuseumisse uus direktor, kes leidis, et salajase raamatukollektsiooni säilitamine ei kuulu muuseumi pädevusse, ja otsustas need üle anda Gorki raamatukogule. Raamatukogu saigi rohkem kui tuhat ladina-, inglise-, prantsuse-, saksa- ja ungarikeelset raamatut. Muidugi hoiti ka raamatukogus trofeeraamatuid salajas erifondis, millele ei olnud juurdepääsu isegi enamikul raamatukogu töötajatel. Raamatud ei olnud ikka veel inventeeritud ja bibliograafiliselt kirjeldatud, nagu see on raamatukogudes tavoline, ilmselt ka seetõttu, et need olid võõrastes keeltes, mida Gorkis eriti ei osatud. Alles 1994. aastal anti Vene Föderatsiooni Kultuuriministeeriumist korraldus, et raamatukogude erifondid avataks.

Taas teaduslikus käibes

Kuid juba aasta varem oli moodustatud Ungari-Vene ühine töögrupp, mis tegeles Teise

maailmasõja ajal kaotsi läinud kultuuriväärtuste otsimisega. Töögrupi üheks tähtsamaks ülesandeks sai Sárospataki kolleegiumi raamatute identifitseerimine. Ungari, Nižni-Novgorodi ja Moskva Väliskirjanduse Raamatukogu bibliotekaaride mitmeaastase koostöö tulemusel ja George Sorose poolt finantseeritava Avatud Ühiskonna Instituudi toetusel ilmus 1997. aastal kataloog, mis sisaldab 1308 nimetust Sárospatakist pärinevaid käsikirju, trükiseid või nende fragmente, mis asuvad Nižni Novgorodis.⁴ Sealhulgas on palju inkunabeid ja trükiseid, mida on säilinud kas ainult üks või mõned eksemplarid ja mille kultuuriline väärtus on seetõttu hindamatu.

Seadus küll on, aga...

1999. aastal võeti Venemaal vastu seadus "Teise maailmasõja ajal N. Liitu sattunud kultuuriväärtustest, mis asuvad Vene Föderatsiooni territooriumil". Seaduse 8. artiklis on öeldud, et religioossetele organisatsioonidele kuulunud kultuurivarad tagastatakse nende omanikele. See seadusesäte ongi Ungari ametivõimudele aluseks, mis võimaldab Sárospataki kolleegiumi raamatuid Venemaalt tagasi nõuda – sõdis ju Ungari Teises maailmasõjas Saksa poolel Nõukogude Liidu ja liitlaste vastu. Venemaal on aga vaenlastelt sõjatrofeedena saadud kultuurivarasid käsitletud kui kompensatsiooni sõjas hävinud või vaenlase poolt ära viidud kultuurivarade eest ja sellisel juhul on nõustatud ainult ekvivalentse vahetusega.

Venelaste uskumatud nõudmised

Sárospataki raamatukogu puhul tunduks selle Ungarile tagastamine lihtne olevat: eksperdid on Ungarist pärit raamatud välja selgitanud, Nižni-Novgorodi raamatukogu on valmis neist loobuma, seaduski, kus vastav protseduur kirjas, on vastu võetud. Lubadusi Sárospataki kolleegiumi raamatukogu tagastamiseks on venelased

³ Vt. tema artiklit (resümee vene ja inglise keeles): R. Mayer. Az elhurcolástól az azonosításig: a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára egy részének a sorsa. – Jelentés – Report 2000, Budapest, 2000, lk. 90–106.

⁴ Trofejnye knigi iz biblioteki Šárošpatakskogo reformatskogo kolledža (Vengrija) v fondax Nižnegorodskoj gosudarstvennoj oblastnoj universal'noj naučnoj biblioteki. Katalog. Sostaviteli: E. V. Žuravleva, N. N. Zubkov, E. A. Korkmazova. Rudomino, Moskva, 1997 / Displaced books from Sárospatak Calvinist College Library (Hungary) in the collections of Nizhny Novgorod Regional Research Library. Catalogue. Compiled by E. Zhuravleva, N. Zubkov, E. Korkmazova. Rudomino, Moscow, 1997.

kõrgel tasemel korduvalt andnud, see teema oli üleval ka 2003. aasta septembris toimunud Vene Föderatsiooni peaministri Mihhail Kasjanovi Ungari-visitide ajal. Siiski ei ole raamatuid tagastatud, kuigi Vene poole nõudel on Ungari lubanud tagastada kõik sõja ajal Venemaalt Ungarisse sattunud kultuurivarad. Eialgu ei ole küll ühtegi sellist kultuurivara teada, kuid see ei ole takistanud venelasi sellist absurdset nõudmist esitamast. Tahetakse ka, et Ungari kompenseeriks Nižni-Novgorodi Teaduslikule Raamatukogule kõik kulutused, mis see on teinud poole sajandi jooksul Ungari raamatuid hoides: küte, elekter, hoidlate remont, raamatute restaureerimine, töötajate palk jne. jne. Kuigi Sárospataki raamatukogu ei ole neid teenuseid Nižni-Novgorodist tellinud, on küsitav summa astronoomiline.

Voroneži variant

Ühe raamatukogu tagastamise eest saadava “kompensatsiooni” võimalusena on nähtud Ungari rahadega mõne kultuuriobjekti renoveerimist Voroneži linnas, sest siinses rindelõigus sõdisid Teise maailmasõja ajal Punaarmee vastu Ungari väeosad. 1942. aasta juunist kuni 1943. aasta jaanuarini püsis rinne Voroneži jõel, mis jookseb läbi linna, ja seetõttu sai sõjategevuses kannatada üle 90% hoonetest – suuremad kahjustused olid vaid Stalingradis ja Minskis. 1943. aasta jaanuaris alanud Punaarmee vastupealetungi käigus said ungarlased suurte kaotuste osaliseks. Vabastatud Voroneži linn taastati hoogtöö korras küll kümne aasta jooksul, kuid töö ja materjalide halva kvaliteedi tõttu on paljud hooned tänaseks väga halvas seisukorras. Üheks niisuguseks Ungari investeerimist ootavaks hooneks oleks 18. sajandi lõpus barokkstiilis ehitatud kuberner Potapovi palee, milles praegu asub Voroneži oblasti Kramskoi-nimeline kunstimuseum. Saatuse iroonia – just sealsamas muuseumis hoitakse ebaseaduslikult Tartu Ülikooli kunstimuseumist Esimese maailmasõja ajal evakueeritud kultuurivarasid.

Sárospataki seadus duumas

Kuigi Venemaa praegusedki seadused võimaldaksid Sárospataki raamatukogu tagastamist Ungarile, toimus hiljuti Riigiduumas vastava eriseaduse esimene lugemine. Selle käigus puhkenud värvikat keskustelu kirjeldab väljaanne

Kommersant. Duumasaadikutele esitas seaduse projekti kultuuri- ja massikommunikatsiooni minister Aleksandr Sokolov. Kaasettekandega esinenud duuma kultuurikomisjoni juhataja asetäitja Aleksandr Tjagunov teatas aga üllatavalt, et tema pole tagastamisega nõus, ja tsiteeris Eestiski hästi tuntud fraasi surnud eesli kõrva-dest. Oma etteaste lõpetas duumasaadik siiski üleskutsega “hea tahte aktile”, sest ta olevat oma silmaga veendunud, et tegemist on täiesti kasutu ungarikeelse religioosse sisuga kollektsiooniga, küll aga õnnestuks selle eest midagi väärtuslikku vastu kaubelda. Järgnevad sõnavõtjad jätkasidki juba sellelt liinilt ja leidsid, et Vene ärile ei ole Ungaris loodud piisavalt soodsaid tingimusi ja üleüldse kuulub Ungari vaenulikkus NATO-sse, vähe sellest, seal on isegi Nõukogude sümbolika keelatud. Saadik Tjagunov astus veel kord seaduse vastu üles, lõpetades sõnadega: “kui nõrgenenud Venemaa vastu astuvad välja iga-sugused krantsid, nagu Eesti, peame me positsiooni hoidma.” Seaduse esimene lugemine läks lõppude-lõpuks küll läbi, kuid duumasaadikutel on järgneval lugemisel võimalus lasta jälle kõlada vene keelele kogu selle mahlakuses.

Kultuurvarade tagastamisega seotud venitamine Venemaa poliitikas ei ole iseloomulik mitte ainult Eesti puhul, vaid üldine tendents. Impeeriumimeelsed Vene poliitikud ei tunne häbi, et jätkuvalt hoitakse Venemaal ebaseaduslikult teiste maade ja rahvaste jaoks olulise tähendusega kultuurivarasid, vaid on teinud nendest objekti, millega teenida kapitali nii sõna otseses mõttes kui ka poliitiliselt. Ja see kapital on mõeldud ikka sellesama impeeriumi edasikestmise heaks.

Peep Pillak

ESSAY

Ain Kaalep. Two poems

The author describes how two of his poems written in November 1956 came into existence, and their background. Both poems were inspired by the 1956 Hungarian uprising, but they were ciphered so that the Soviet censor would approve them.

ARTICLES

Tiina Kala: Baptism as seen by pagans and Christians

In examining medieval Livonia, the substance of the concept of baptism - that holds such an important position - seems to be obvious without needing further explanation. In the wider sense, it is seen as the conversion of the local people to Christianity. But what meaning was accorded to this concept by the authors of the medieval sources, and by contemporary people on the side of those who baptized and those who were baptized?

The concept of forcible Christianization, which has taken root in both Baltic-German and in Estonian and Latvian historical writings, has received considerable support from the wording used in the sources. It could be asked, however, whether it is correct to place so much importance, in the analysis of religious issues, on descriptions of colonization that are drenched with Christian rhetoric. Actually, there is relatively little known about the attitude of the local people towards Catholicism throughout the whole Middle Ages. Since the topic of religion is used as a rhetorical tool in texts where the purpose of the compilation was far from the regulation of issues of religion, attempts to draw conclusions, on the basis of these texts, about pagan attitudes to Christianity may not provide true results. Baptism in the early stages of the colonization was not so much a religious sacrament, but tended to be more an affirmation of an unequal contractual relationship. In addition, there was then the monetary obligation to the church, and the obligation to provide hostages. Those rejecting Christianity were not doubting the existence of the Christian god or the effect of the baptism sacrament, but they did think that it was a matter of a bad god and a damaging rite.

In the late Middle Ages there was no longer the question as to whether the non-Germans would accept Christianity but whether they were doing it correctly. The emphasis had moved from the political-administrative angle to the religious. Christianity was accepted in addition to paganism, and it was brought into the service of everyday needs, with both pagan and Christian practices intermingling and being followed. Whereas during the initial period of the colonization of the land, during the 13th century, paganism could be said to equal independence and Christianity to dependence, this was no longer so during the late Middle Ages. Abiding by Christian practices was no

longer a measure of political obedience but it held a social and identity-bearing meaning. The right religion now seems to be a part of the identity of the colonists. During the period of the conquests, this was confirmed through opposition to the pagans, and later through opposition to the native people whose faith was erroneous and insufficient.

Although no source states this directly, the errorless abidance by Christian practices is a step towards changing one's national identity, moving away from being a "non-German". And if the identity of non-Germans is tied to religion, then the part that was previously played by paganism was filled by people's Catholicism. It was this - and no longer paganism - that became the object of disdain for educated colonists until the birth of the beginnings of ethnology in the 19th century.

Marten Seppel. The idea of paternalistic serfdom in the Baltic provinces

The ideology of paternalism had an important place in the Baltic German 18th-19th century mentality and writings. According to that ideology, the relationship between the lord of the manor and his peasants was analogous to a father's relationship to his children. In the Baltic provinces, the paternalistic arguments were increasingly used as of the 18th century. The present article looks at the question of whether and to what extent these paternalistic arguments were based on the reality.

According to the nobility's paternalistic rhetoric, serfdom was for the peasants' own good, and the security offered by their lords could only be positive. The landlord's commitment to support his serf-peasants in cases of crop failures and dearth was a generally accepted and prescribed norm in the Baltic provinces. It goes without saying that the nobility tried to make full use of this social expectation if it was ever needed to protect serfdom or justify their rights. However, in the real life, the upkeep of the peasantry meant in most cases only giving advance loans - providing credit. Moreover, such advance loans were often based on interest. Already in the 17th century, the usual and legal interest rate was "seven [bushels] instead of six [bushels]", i.e. 1/6, but one must keep in mind that this 16.6 per cent interest rate was taken only per half year, since the loans were usually given in spring and expected back at harvest. The one-sixth interest remained unchanged up to the second half of the 19th century.

The nobility declared: every peasant could fully rely on his lord's fatherly protection in every possible way. And indeed, many examples can be found where a peasant has come to ask for justice or protection from his lord of the manor. There are also a great number of letters among the supplications received by the government where the landlords have stood up for their peasants against the actions of strangers. One very often-repeated paternalistic argument,

which was to prove the landlords' fatherly care, was the role of the manor in the mediation of medical aid. The nobility declared that the manor cured its sick, provided peasants with drugs and called for a doctor when needed. Again, that was actually partly true. Indeed, the peasants' medical care was based upon the principle of paternalism in the sense that a peasant had to be forced to take medicine, to vaccinate his children against smallpox, to separate the diseased from their family, etc. The peasantry bore general mistrust against medical aid. On the manors, it was usually the landlords' wives who were engaged in treating peasants. To some extent, the manor could even have borne some costs for their peasants' health care that they did not demand back from them. However, archival sources prove that the peasantry was in no way able to avoid all the costs of the medical care mediated by the manor.

It can be concluded that the paternalistic arguments were based more on demagoguery than on the reality, though some aspects could be true. First of all, the family harmony and idyll described by the nobility was a rhetoric picture. But the landlords' attitude towards the peasantry was really paternalistic in the sense that they looked upon the peasants as childish stunted beings who were unprepared for independent living.

Kaido Laurits. German cultural self-government, and Baltic German cultural and school life in the Republic of Estonia 1918–1940

As a result of the collapse of the Russian empire and the independence of the Republic of Estonia, the Baltic-German ethnic group was forced to relinquish its privileges and its previous leading position as the upper class, and because it had become due to its numbers an almost insignificant minority, it had to begin a complicated integration into the new state. There was an attempt to compensate the loss of material and political supreme power with a certain kind of "missionary view", which was expressed by knowingly emphasizing a position as a "frontier post", which was formulated as sometimes German, sometimes western. It is therefore no surprise that early efforts were made to establish and preserve a well-developed German school system, which was to operate in parallel with the majority schools. In autumn 1919, the German Schools Assistance Society was founded to organize and coordinate the German private schools that were again being founded.

In 1926, the School Board was established as a cultural self-government body to manage the German school life, and this took over, as a public legal institution, all the German schools that had previously been under the supervision of local governments, or of the Ministry of Education, but the obligation remained for the state and local governments to continue the upkeep of the public German schools. The School Board also took over most of the tasks of the Schools

Assistance Society. Due to the creation of the cultural self-government's School Board, the opportunity was created to collect all the German schools that had been under the control of the local governments' school boards, under one management umbrella, and to create preconditions for the formation of a suitable network for the German ethnic group. The main task of the School Board became the reorganization of the school network, in order to create preconditions for the formation of a suitable school network for the German ethnic group, and negotiations with the Ministry of Education for the handover of the German schools to the cultural self-government. After complicated negotiations, all German schools were handed over by the Ministry of Education to the German cultural self-government in 1926 and placed under the jurisdiction of the School Board.

The important social task of the cultural self-government was the payment of school fees on behalf of the pupils of the private basic schools in those places where there were no free public German basic schools. The German cultural government also had the task of supervising the compulsory education obligation for German children. Up to 1934, this was the task for the German school counselor, who held the status of a public servant, and who was appointed by the Ministry of Education.

The cultural self-government did not manage on its own, however, in supporting German school life in the Republic of Estonia. Substantial monetary assistance for building new school buildings, purchasing teaching materials, supplying school libraries, etc. was supplied by Germany.

The German cultural self-government saw as its main purpose the preservation of mother-tongue school education and the constant development of the organization of the German schools, and this took up to 85% of the resources of the cultural self-government. The public German schools were only closed as a result of the resettlement of the Germans to Germany starting in October 1939.

Tõnu Tannberg. 1956 in the Baltics, as seen from the Kremlin

The article provides, on the background of the Soviet Union's internal and external revolutionary events in 1956 (CPSU 20th Congress, events in Poland and Hungary), an overview of the more important developments that took place in the Baltic soviet republics during that year, thereby keeping in mind the questions: how were the Baltic issues reflected in the corridors of power during that year? The analysis is based primarily on archival materials that have not been used up to now (from the Russian Recent History State Archives and the Estonian National Archives), on recent source publications and studies. The more important conclusions are:

1. As regards the CPSU 20th Congress and N. Khrushchev's speech denouncing the personality

cult, it should not be forgotten that this was not a calculated plan to provide a true assessment of the Stalin era regime. For Khrushchev this was also a means to ensure his position of power and to remove the “old guard” from power.

2. The fact that the speech exposing the personality cult resulted in such extensive reaction both in the USSR itself and on the international arena, was unexpected by the top leadership in the Kremlin. This had not been taken into account, and subsequently the lost positions started to be retaken, step by step – by muzzling society. Internally this resulted in a situation where by the end of the year, the implementation of limited repressions was sanctioned by the party, and in foreign policy, things went even further – at the start of November 1956 Soviet tanks suffocated the freedom aspirations of the Hungarians.

3. For the Baltic soviet republics one of the central issues in 1956 was still the issue of the local language and local officials. It is surprising that the Kremlin had not by this time thrown aside the “new nationalities” principles that started to be implemented in 1953, led by L. Beria, towards the frontier republics of the empire. Moscow still supported attention being paid to the local languages and the promotion of national officials to high positions. Such an approach survived in the Kremlin until 1959, when the purging of the leadership of the Latvian SSR was undertaken after it was accused of nationalism.

4. The 1956 events in Poland and Hungary were received with extensive interest in the three Baltic Soviet Republics, especially in Lithuania and Estonia. The activity in the Baltics was seen in the Kremlin as quite a serious danger, and at the end of November, the CPSU Central Committee bureau prepared a memorandum titled “Nationalistic and anti-Soviet manifestations in the Baltic Soviet Republics.” The events in the Baltics were one of the impulses for the application of repressive measures. The repression of the Hungarian uprising was a clear sign to the Estonians, Latvian and Lithuanians that the Soviet regime was not going to collapse.

DOCUMENTS AND COMMENTARIES

Sirje Annist. How to improve life in Estonia – the 1943 way

The article comprises a translation of the German-language overview, “Report of the political crisis and its consequences in Estonia”, prepared by the propaganda department of the Commissariat General on May 22, 1943, together with a brief commentary. The package of documents was found somewhere in an attic and was brought to the History Museum in 1981. There has been no success to date in ascertaining the author, and enquiries at the German archives also produced no results.

The German occupation authorities were very tolerant of the many kinds of memoranda that the local

government authorities often produced, but the authors of these knew very well the limits for their criticism. This report, however, was commissioned by the propaganda department itself and differs from the others. The compiler of the overview is presumably not a local, and is permitted, even in the militarily and economically critical situation, to note all the German policy mistakes in occupied Estonia, and to propose very radical solutions. At the same time, the person coming in from the outside was dependent on his own information sources in assessing the local situation.

The author of the report has adopted one of the attitudes of the local leadership. As a rule, the National Socialist Party was reserved for only Germans, but the author of the report, who does seem to be a committed Nazi, believes that it is a mistake not to accept Estonians, since they are thereby forced to become “democrats”, which in his terminology is equivalent to being a traitor to the state.

The author severely criticizes the fact that to the occupants, the conquered areas remained areas that had belonged to the Soviet Union, whereas the locals hoped for the return of nationalized farms, industries, houses, etc, but these remained under the control of the German authorities, and hopes to restore national independence were also not realized. The author correctly notes that there was no sabotage here or terror against the Germans. In his opinion this was due to the feeling that Estonians had of belonging together with the Germans, which the latter was unable to value properly. In actuality the locals saw the Germans as temporary partners, fearing above all soviet power whose measures they had already experienced in 1940/41, and they hoped that both the totalitarian regimes would weaken each other, and that freedom could be achieved with the help of the western allies. The local informants did not explain to the author of the report how they themselves were aware of these attitudes.

The most severe problem was the mobilization that was being carried out locally – in 1943 the initial arrogance and rejection of military aid was replaced with the need for cannon fodder.

In not fully grasping the actual situation in 1943, the author of the report thinks that the Estonians could be offered even two possibilities – either Estonia becomes Reichland – an independent administrative unit in the Reich with its own national system, or Estonia becomes a state of the Reich (Bundestaat).

In once more reviewing the claims of the report: this is an interesting example of how a very critical foreign observer does indeed provide a ruinous assessment of German policy in occupied lands, and uses the criticism passed on to him, but probably does not grasp that a double game was being played here, and that people hoped for a “third way”, which was of course condemnable on part of the German authorities, but absolutely known by the people in

the Self-Government. The text of the report provides many more possibilities for explaining the conflicting directions at the time in the activity of the occupation authorities themselves.

János Czaba Kenez. The Hungarian Revolution of October 1956, and its consequences

Historian Dr Csaba Kenez (b.1942) describes the events of the Hungarian revolution in October 1956 in Debrecen, in which he actively participated although he was only a 14-year-old boy. He describes in depth his difficult escape across the Austrian border and life in the Austrian and West German refugee camps, after which he succeeded in graduating from high school and beginning his university studies.

Heinrich Laretei. From the West to the East

This is a reprint of the submission by Heinrich Laretei to the Swedish Estonian Representation that was published in 1957 in the journal *Kontakt*. The text provides an overview of the events of 1956, and an analysis from the aspect of Estonia's future.

Enn Nõu. Again to Hungary

Ten years after the Hungarian revolution, Enn Nõu published two poems dedicated to Hungarian topics. In his commentary, the author describes how the poems came to be written, from both a personal and societal aspect.

Enn Tarto. Resistance and situation of the repressed 1955–1985

The article is based on the presentation “Resistance and return from Siberia 1955–1985” at the history conference held on 26 March 2006 at the Tartu City Museum.

Fifty years ago, on 12 March 1956, a group of pupils from the Tartu No. 3 High School founded a youth organization Estonian Youth Unit, where Enn Tarto was one of the founders. In the struggle for the restoration of the Republic of Estonia, the author was a political prisoner for a total of three times – 1956–1960, 1962–1967 and 1983–1988. On 11 September 1989 approximately 300 000 people demanded the release of Enn Tarto.

The reason for the first imprisonment was the posting of 300 fliers throughout Tartu on the night of 4 November 1956, supporting the Hungarian uprising and calling the Estonians to action. At the end of April 1957, most of the members of the Estonian Youth Unit were taken to a prison camp in Mordva. Those photographs that remain from the prison camps were taken in 1955–1961 – a relatively mild period, but from the subsequent imprisonments the only photographs were the ones on the release certificates. The author also provides further details of prison life during all three periods of incarceration.

Film Archives. The photographic material in this issue looks at Hungary throughout the various decades of the 20th century.

CULTURAL HISTORY ARCHIVE

Kristi Metste. Diary of Betti Alver 1955–1956 I

The 100th anniversary of one of Estonia's best poets, and also translator, Betti Alver, will be marked on 23 November 2006. The admired and loved poems of the poet who was seen as an almost mythical priestess of poetry are familiar and available to the Estonian reader. In addition to the small number of poetry collections that were still published in huge print runs during the Soviet period, a full anthology of her poems has been published. The monograph by Karl Muru, “Betti Alver. Elu ja loomingu lugu” (2003), provides an in-depth view of mostly her works, and also of her life. The great interest shown by Alver's admirers in her biography has been demonstrated by the discussion evenings organized in Jõgeva, called “Meetings with Betti Alver”, and it was therefore decided by the Estonian Cultural Archives, where the extensive manuscript heritage of Betti Alver is held, to publish some excerpts from her diaries on the occasion of her anniversary, from the 1955–1956 period – the time when the poet who had been forced to remain silent for many long years gradually returned to the public eye. Alver's diary-type notes consist of hundreds of pages, covering the period 1947–1989. The introduction provides a brief overview of the content of Betti Alver's diaries that open up a colorful gallery of people, events, moods, thoughts and everyday tasks.

R E V I E W S

Vello Helk praises the most recent issue of the Estonian History Archives publication, which is dedicated to the development perspectives for the Swedish empire in the Baltic Sea provinces in the 16th/17th centuries. **Ivar Leimus** introduces the next inventory book edited by Raimo Pullat – this time of the heritage of craftsmen in the 18th century. **Heino Mardiste** examines the book by two authors, N. Sukhova and E. Tammiksaare, which was recently published in Moscow, on Livonian farmer and prominent figure, Aleksander Middendorf – the explorer of Siberia.

V A R I A

Lauri Tykkyläinen from Finland looks at Theodor Luts who is important for the film history of both Estonia and Finland. **Peep Pillak** introduces the conference organized in memory of one of Estonia's most prominent military historians. In accord with this issue's Hungarian theme, **Peep Pillak** discusses the restitution problems that Hungary is having with Russia regarding its cultural treasures.